

ΗΛΙΑΣ Ε. ΜΠΙΤΣΑΝΗΣ

Κατ' εἶδημον παλαιόν...

---

27 ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΝΗΣΙΩΤΙΚΟΥ ΚΑΡΝΑΒΑΛΙΟΥ

Φωτογραφία εξωφύλλου:

Δεκαετία 1920, οι κόρες του μεγαλέμπορου Νικόλαου Τζώρτζη, Ελένη και Ναυσικά (που είχα τη χαρά και την τιμή να τις γνωρίσω πολύ καλά τα νεότερα χρόνια), σε αναμνηστική αποκριάτικη φωτογραφία – Από το λεύκωμα των ΓΑΚ Μεσσηνίας για το Νησί

“ΚΑΤ’ ΕΘΙΜΟΝ ΠΑΛΑΙΟΝ...”

27 ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΝΗΣΙΩΤΙΚΟΥ ΚΑΡΝΑΒΑΛΙΟΥ

Copyright 2022
Πρώτη έκδοση 2022

Ηλεκτρονική Σελιδοποίηση:
Γραφικές Τέχνες ΛΕΒΕΝΤΗ
Γ. Ρουμελιώτη 3-5 - Καλαμάτα - Τηλ. 27210 93374

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Το Νησιώτικο καρναβάλι μέσα από 27 ιστορίες	σελ. 7
Άλλο κρεμάλα και άλλο γρια Συκού	.9
“Την αρχήν μάτην ανεζητήσαμεν...”	.12
Με στοιχεία “αστικού καρναβαλιού”...	.15
Η πρώτη απαγόρευση	.21
“Στήθη προέχοντα” και “Ηνωμένα Παγοποιεία”	.23
Καρνάβαλος... χωρίς λαλιά	.26
Και ο καρνάβαλος απόκτησε λαλιά...	.29
Μια κρεμάλα με “χαρακτήρα” κωμικό που έγινε “δράμα”...	.31
Ο καρνάβαλος ανεβαίνει... στο μπαλκόνι	.39
“Μορφή” του καρναβαλιού ο “Ξένος”...	.46
Οι “ιστορικοί καρνάβαλοι” και οι λογογράφοι...	.48
Χορός, ζυγιές και ένας διαφορετικός χορός...	.51
Φωτιές, λαογραφία και ιστορία	.53
Οι παραδοσιακοί χοροί και οι αλλαγές στο χρόνο...	.57
Ο “τυρής” και ο “ταραμάς”	.67
Όταν κινδύνευσε το καρναβάλι...	.71
Το καρναβάλι ως “τουριστικό προϊόν”	.75
Διαφήμιση, τσιγάρα, παστέλια και σοκολάτες...	.79
Κρεμάλα υπάρχει και αλλού	.83
Οι “αστικοί χοροί” καλά κρατούν	.86
Οι “αστικοί χοροί” ως το “κοσμικό γεγονός” της χρονιάς	.89

Μια περίεργη ιστορία με “σκυλοκρέμασμα”	104
Οι μεταπολεμικοί “απάχηδες” και ντομινοφόροι	108
Και μετά ήρθαν μαζορέτες και βραζιλιάνες...	112
Όταν έπεσε η εξέδρα...	114
Μια χρονιά που δεν έγινε καρναβάλι	116
Το ερμηνευτικό πλαίσιο και ένα υστερόγραφο	121

Το Νησιώτικο καρναβάλι μέσα από 27 ιστορίες

Μεγάλη γιορτή συλλογικής μνήμης το Νησιώτικο καρναβάλι, συγκινεί ακόμη κατοίκους και επισκέπτες της Μεσσήνης παρότι έχει “ξεθωριάσει” στο πέρασμα του χρόνου. Πολλές οι αιτίες με υπόβαθρο τις μεγάλες κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές που έχουν συντελεσθεί και την “ανανέωση” που δεν επιχειρήθηκε ώστε να υπάρξουν οι ανάλογες προσαρμογές στα δεδομένα της νέας εποχής. Την ιστορία του έχω καταγράψει αναλυτικά σε μια έκδοση εκατοντάδων σελίδων με τίτλο “Νησιώτικο καρναβάλι με ρίζες στους αιώνες”. Με “πρώτη ύλη” τις πηγές αυτού του βιβλίου προχώρησα στην “ανασύνταξη” των πληροφοριών κατά ενότητες εμπλουτισμένες με μνήμες όταν υπάρχουν και ερμηνευτικά σχόλια όπου χρειάζονται. Δίνεται έτσι μια σύνοψη των βασικών στοιχείων του καρναβαλιού και των αλλαγών που συντελούνται στο πέρασμα του χρόνου. Σε 27 αυτοτελείς ιστορίες που μπορούν να διαβαστούν ως ξεχωριστές, διευκολύνοντας τον αναγνώστη να προσεγγίσει πιο εύκολα τα στοιχεία που συγκροτούν την ιστορία της μεγάλης γιορτής. Με την ελπίδα ότι μπορεί να συνεισφέρει στη γνωριμία με μια σπουδαία λαογραφική υπόθεση, παρουσιάζω αυτές τις ιστορίες σε ηλεκτρονική μορφή και σε δύσκολες εποχές “αναστολής” του καρναβαλιού λόγω της πανδημίας.

Τη δεκαετία 1950-1960 όταν η κρεμάλα είχε αυθεντικό χρώμα ακόμη χωρίς... μύθους - Από το αρχείο του Χρ. Αλειφέρη στα ΓΑΚ Μεσσηνίας

Άλλο κρεμάλα, άλλο γρια Συκού

Με ρίζες στους αιώνες (τα κατ’ απονομήν 160+ χρόνια αποτελούν υποβάθμιση της πραγματικής λαογραφικής τους αξίας), η περίφημη κρεμάλα παντρεύτηκε με το... ζόρι το μύθο της γριάς Συκούς (σύμφωνα με τον οποίο ο Ιμπραήμ κρέμασε τη γριά Συκού γιατί προέβλεψε την ήττα του) και άντε να τα χωρίσεις τώρα. “Δράστης” της σύζευξης ο υπογραφόμενος με πλείστους όσους συνεργούς, φίλους συμπατριώτες που προσπαθήσαμε να βρούμε κάτι που θα ανανέωνε από την άποψη του ενδιαφέροντος το καρναβάλι. Στα 1980 είχε δημιουργηθεί ο Πολιτιστικός Σύλλογος και σκεφτήκαμε ότι θα μπορούσαμε να κάνουμε την αναπαράσταση του μύθου, θεωρώντας ότι αυτό συνδεόταν με την παράδοση. Παρότι η αναπαράσταση είχε γίνει δύο φορές τα χρόνια της χούντας (1971 και 1972), ένα δημοσίευμα του σπουδαίου (και σχετικά άγνωστου) Νησιώτη λογοτέχνη Δημ. Κανελλόπουλου στο “Ριζοσπάστη” μας είχε δημιουργήσει την εντύπωση ότι αποτελούσε λαογραφικό στοιχείο.

Κάθησα λοιπόν και έγραφα το... σενάριο, εκεί που μαζευόμασταν στα γραφεία του συλλόγου (απέναντι από τα σκαλιά των Τριών Ιεραρχών) σκεφτήκαμε ότι ο κατάλληλος Ιμπραήμ ήταν ο Περικλής Αλμπάνης, σωματώδης και φωνακλός εκείνο το φεγγάρι. Για γρια Συκού επιλέχθηκε μια μαθήτρια (θυμάμαι αμυδρά αλλά δεν ρισκάρω το όνομα). Εβαζε τις φωνές ο Περικλής στις πρόβες, κινδύνευε να βάλει τα κλάματα η γρια Συκού από τις φωνές. Πρόβα την πρόβα το έφεραν, και όλα ήταν έτοιμα για την αναπαράσταση δίπλα στην κρεμάλα.

Η εξέδρα είχε στηθεί στο ύψος του παραθύρου και οι πρωταγωνιστές θα έβγαιναν από εκεί. Κατέφθασαν οι επίσημοι με πρώτο το

Δήμαρχο Δημ. Κούτσικα και πάμε να ξεκινήσουμε. Εκεί που σινιαριζότανε όμως ο Περικλής, διαπίστωσε ότι... δεν είχε μουστάκι. Το είχαμε φτιάξει από λινάρι όπως και τα μούσια, ενθυμούμενοι την... εκπαίδευση από την παράσταση “Αντιγόνη” που είχαμε ανεβάσει ως μαθητές γυμνασίου. Ο Περικλής κατηγορηματικός, δεν έβγαινε χωρίς... μουστάκι. Πολεμάγαμε να τον πείσουμε, έμπαινε και έβγαινε ο αείμνηστος αδερφικός φίλος Μίμης Ζώης μεταφέροντας την... αδημονία των επισήμων, αποτέλεσμα... μια τρύπα στο νερό. Και εκεί που το διαπραγματευόμασταν ανακαλύψαμε το μουστάκι του Ιμπραήμ κολλημένο στην αναταραχή της προετοιμασίας στο... μούσι του. Το τοποθετήσαμε στα γρήγορα και η αναπαράσταση άρχισε και εκτελέστηκε με επιτυχία.

Και από τότε δεν σταμάτησε, την επόμενη χρονιά είχα πάει φαντάρος και τη σκυτάλη πήραν οι επόμενοι, στην πορεία άλλαζαν κείμενα, πρωταγωνιστές και οργανωτές αλλά ο Ιμπραήμ και η γρια Συκού κάθε χρόνο πιστοί στο... ραντεβού τους.

Μετά από πολύχρονη συστηματική έρευνα διαπίστωσα ότι ο μύθος της γριάς Συκού και η αποκριάτικη κρεμάλα ήταν δύο διαφορετικά πράγματα.

Ο μύθος είχε καταγραφεί αυτοτελώς στις αρχές του 20ου αιώνα από τον Θοδ. Γούνα, τον άνθρωπο ο οποίος πρωταγωνίστησε στο μετασχηματισμό του αγροτικού καρναβαλιού σε αστικό, αλλά ποτέ δεν είχε συνδέσει το μύθο της γριάς Συκού με την κρεμάλα. Αλλά δεν τον συνέδεαν ούτε οι Νησιώτες στο πρώτο ρεπορτάζ εφημερίδας που είχε καταγραφεί το 1893.

Η κρεμάλα πιθανολογώ ότι έφθασε ως έθιμο ατελώς μέχρι τις ημέρες μας καθώς εντόπισα στο μεσοπόλεμο δημοσίευμα σύμφωνα με το οποίο προηγείτο όχι αναπαράσταση της γριάς Συκού αλλά δίκη. Ένα αποκριάτικο έθιμο γνωστό σε παραλλαγές και από άλλες περιοχές της χώρας.

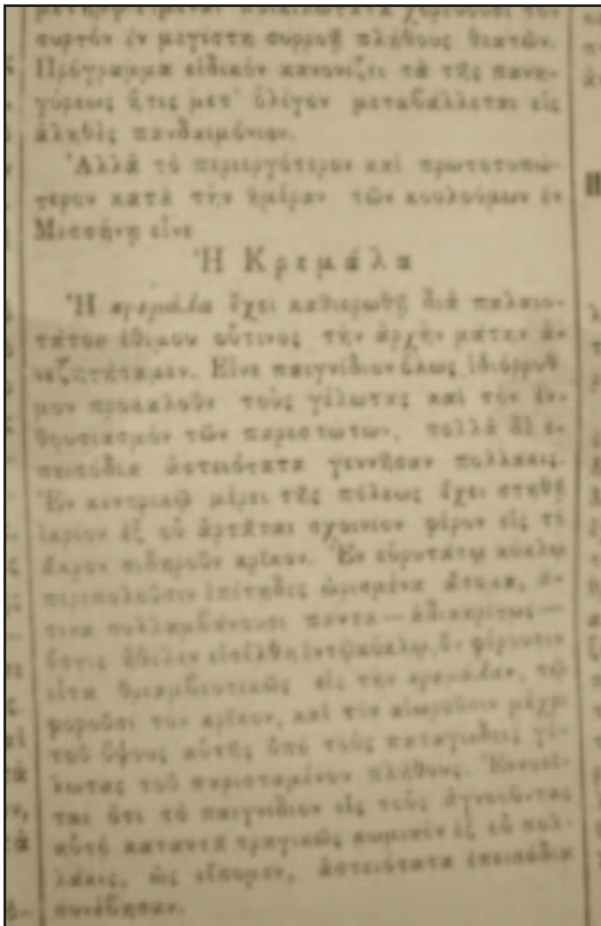
Για πρώτη φορά ο μύθος συνδέθηκε με την κρεμάλα το 1938 την εποχή της δικτατορίας του Μεταξά και την επόμενη το 1970 την εποχή της δικτατορίας του Παπαδόπουλου. Καθόλου τυχαίο ασφαλώς

καθώς οι δικτάτορες προσπαθούσαν να ενσωματώσουν κάθε στοιχείο παράδοσης σε μια δήθεν “εθνικοπατριωτική” λογική.

Αυτά για την ιστορία, για να μην χαθεί και η προφορική εκδοχή της που μπορεί να είναι ανατρεπτική. Οπως θα έπρεπε να είναι το καρναβάλι...

“Την αρχήν μάτην ανεζητήσαμεν...”

Ιστορίες του Νησιώτικου καρναβαλιού, ας δούμε πως ήταν αυτό σύμφωνα με την πρώτη μαρτυρία που έχω εντοπίσει. Ασφαλώς και μπορεί να υπάρχει κάποια προγενέστερη αλλά προς το παρόν... αυτήν διαθέτουμε. Έχει δημοσιευτεί στην εφημερίδα “Μεσσηνιακή” στις 14 Φεβρουαρίου 1893. Πιστεύω όχι τυχαία καθώς μόλις το φθινόπωρο του 1891 είχε δρομολογηθεί το τρένο και είχε αρχίσει να είναι περισσότερο εύκολη η μετακίνηση και η γνωριμία με τα έθιμα του τόπου. Ειδικά την εποχή της αποκριάς που πολλές φορές ήταν βαρύς χειμώνας και η πρόσβαση πολλές φορές ήταν αδύνατη. Ενώ δεν είχε ούτε θρησκευτικό αλλά ούτε και εμπορικό χαρακτήρα η γιορτή όπως το πανηγύρι. Γράφει λοιπόν η εφημερίδα: «Αι απόκρεω παρήλθον ψυχρότατα, ουδεμία κινήσις, ουδεμία μασκαράτα, εκτός μετημφισμένων τινών αγυιοπαίδων περιτρεχόντων εν ταις οδοίς. Τα κούλουμα όμως εν Μεσσήνη εωρτάσθησαν ασυγκρίτως καλλίτερον ή εν Καλάμαις. Εν Μεσσήνη, κατ’ έθιμον παλαιόν, τελείται αληθής πανήγυρις κατά την ημέραν ταύτην, αρκετά περίεργος και πρωτότυπος. Αι οικίαι κυριολεκτικώς κενούνται, αι οδοί εισί πλήρεις ανδρών και γυναικών πάσης τάξεως. Δέσποινας και δεσποινίδες, μεταξύ των οποίων εκ των καλλιτέρων οικογενειών της πόλεως, μετημφισμένοι ποικιλώτατα χορεύουσι τον συρτόν εν μεγίστη συρροή πλήθους θεατών. Πρόγραμμα ειδικόν κανονίζει τα της πανηγύρεως ήτις μετ’ ολίγον μεταβάλλεται εις αληθές πανδαιμόνιον. Αλλά το περιεργότερον και πρωτοτυπώτερον κατά την ημέραν των κουλούμων εν Μεσσήνη είναι η κρεμάλα. Η κρεμάλα έχει καθιερωθεί διά παλαιστάτου εθίμου ούτινος την αρχήν μάτην ανεζητήσαμεν. Είναι παιγνίδιον όλως ιδιόρρυθμον προκαλούν τους γέλωτας και τον ενθουσιασμόν των παρεστώντων, πολλά δε επεισόδια αστειώτατα γεννήσαν πολλάκις. Εν κεντρικώ

Το απόκομμα με την πρώτη περιγραφή του καρναβαλιού

μέρει της πόλεως έχει στηθεί ικρίον εφ’ ου αναρτάται σχοινίον φέρον εις το άκρον σιδηρούν κρίκον. Εν ευρυτάτω κύκλω περιπολούντες επίτηδες ωρισμένα άτομα, άτινα συλλαμβάνουν πάντα -αδιακρίτως- όστις ήθελε εισέλθη εν τω κύκλω, ον φέρουσιν είτα θριαμβευτικώς εις την κρεμάλαν, τω φορούσι τον κρίκον και τον αιωρούσιν μέχρι του ύψους αυτής υπό τους παταγώδεις γέλωτας του παρισταμένου πλήθους. Εννοείται ότι το παιγνίδιον εις τους αγνοούντες αυτό καταντά τραγικώς κωμικόν εξ ου πολλάκις, ως είπομεν, ασειότατα επεισόδια συνέβησαν».

Πρόκειται για μια σημαντική μαρτυρία που απαντά σε κρίσιμα ζητήματα και δημιουργεί νέα ερωτηματικά. Κατ’ αρχήν σχετικά με τη χρονολόγηση της γιορτής αναδεικνύεται ένα βάθος χρόνου απροσδιόριστο καθώς χαρακτηρίζεται ως “έθιμον παλαιόν”. Ενώ εμμέσως (“αληθής πανήγυρις”) και αμέσως (“αι οικείαι κυριολεκτικώς κενούνται”, “αι οδοί εισί πλήρεις ανδρών και γυναικών πάσης τάξεως”) αναδεικνύεται η καθολική συμμετοχή των Νησιωτών. Αξιοσημείωτο το γεγονός ότι υπάρχει αναφορά μόνον στις μεταμ-

φιέσεις των γυναικών καθώς φαίνεται πως αυτό είναι που κινεί το ενδιαφέρον του δημοσιογράφου. Είναι ένα στοιχείο που ενισχύει τον αυθεντικό χαρακτήρα του εθίμου σε συνδυασμό με το “ποικιλώτατα” των μεταμφιέσεων. Ο χορός αποτελεί παραδοσιακό στοιχείο της γιορτής αλλά είναι χορός μεταμφιεσμένων. Και το καθολικό ξεφάντωμα αποτυπώνεται στην πληροφορία ότι η συνάθροιση (“πανήγυρις”) “μετ’ ολίγον μεταβάλλεται εις αληθές πανδαιμόνιον”. Εδώ γεννιέται ένα ερωτηματικό καθώς ο συντάκτης γράφει ότι “πρόγραμμα ειδικόν κανονίζει τα της πανηγύρεως” χωρίς να εξηγήσει ποιος το ρυθμίζει και ποιος φροντίζει για την τήρησή του. Αξιοσημείωτο είναι ακόμη το γεγονός ότι δεν υπάρχει αναφορά σε συγκεκριμένο χώρο στον οποίο εξελίσσεται η γιορτή παρά μόνον ότι “αι οδοί εισί πλήρεις ανδρών και γυναικών πάσης τάξεως”

Σημαντική είναι και η αναφορά στην κρεμάλα, για την οποία αναφέρει ότι πρόκειται για έθιμο παλαιότατο “ούτινος την αρχήν μάτην ανεζητήσαμεν”. Καμία σχέση με... γρια Συκού καθώς από τη φράση φαίνεται ότι ο άνθρωπος που έγραψε το κείμενο ρώτησε πολλούς Νησιώτες ώστε να δικαιολογεί το “εις μάτην”. Και η αναφορά σε έθιμο παλαιότατο παραπέμπει σε έθιμο που έρχεται από μεγάλο βάθος χρόνου. Ερωτηματικά δημιουργεί η χωροθέτηση της κρεμάλας “εν κεντρικώ μέρει της πόλεως” καθώς η σημερινή “Κρεμάλα” μόνο... κεντρικό σημείο της πόλης δεν ήταν τότε, στην άκρη της βρισκόταν. Ενδιαφέρον έχει η αναφορά σε “εν ευρυτάτω κύκλω περιπολούντες” οι οποίοι συλλαμβάνουν αδιακρίτως όποιον μπαίνει σε αυτόν. Η τεχνική της κρεμάλας (με κρίκο) φυσικά ήταν διαφορετική από αυτή που γνωρίσαμε, αλλά αυτό είναι άνευ σημασίας. Η περιπολία και οι αντιδράσεις αυτών που αιφνιδιάζονται από τη σύλληψη με αποτέλεσμα να δημιουργούνται κωμικοτραγικές καταστάσεις, είναι στοιχεία που προσδιορίζουν τον χαρακτήρα του εθίμου ο οποίος έχει χαθεί εδώ και πάρα πολλά χρόνια.

Όπως έχει χαθεί και η “πανήγυρις” δηλαδή όπως προείπα η καθολική συμμετοχή των πολιτών...

Με στοιχεία “αστικού καρναβαλιού”...

Η πρώτη περιγραφή του Νησιώτικου καρναβαλιού το 1893 φαίνεται πως αποτελεί σημείο καμπής: Κρατά τα παραδοσιακά του χαρακτηριστικά αλλά με τρόπο ατελή, προσαρμόζεται στην ιδέα του θεάματος καθώς πλέον μπορούν να φθάσουν από Καλαμάτα και πολλά μακρινά χωριά με το τρένο στο Νησί. Αποτελεί ουσιαστικά μια γέφυρα για την “εισαγωγή” στοιχείων του αστικού καρναβαλιού, κάτι που πραγματοποιείται στο διάστημα μέχρι το 1900. Η Κρητική επανάσταση (1895-1898), ο ελληνοτουρκικός πόλεμος (1897) και η επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου (1898) είναι μεγάλα γεγονότα που μεσολαμβάνουν στο διάστημα αυτό και σφραγίζουν τις εξελίξεις. Το 1899 ως μια “ώθηση” προς τα εμπρός οι καρναβαλικές εκδηλώσεις έχουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά:

Το Νησιώτικο καρναβάλι γύρω στα 1960

Το παραδοσιακό αστικό καρναβάλι της Πάτρας αυτή τη χρονιά είναι εντυπωσιακό, στην Αθήνα εμφανίζεται για πρώτη φορά καρναβάλος και στην Καλαμάτα οργανώνεται αστικό καρναβάλι. Για το Νησί δεν έχουμε πληροφορίες, όμως φαίνεται ότι και εκεί εμφανίζονται στοιχεία οργανωμένου αστικού καρναβαλιού. Εκτίμηση που προκύπτει από το γεγονός ότι στο καλαματιανό καρναβάλι εμφανίζεται Νησιώτης ο οποίος παριστάνει το Διεθνή Οικονομικό Έλεγχο που επιβλήθηκε στη χώρα καθώς διαβάζουμε για τα βραβεία: “Το Αον εκ. δρχ. 50 βραβείον των μεμονωμένων (έλαβε) η υπό του εκ Μεσσήνης Μαυροειδή παράστασις του Ελέγχου”. Είναι και μόνη μασκαράτα με πολιτικά χαρακτηριστικά στο καλαματιανό καρναβάλι, το οποίο εξαντλείται σε ανώδυνα και “ανάλαφρα” θέματα.

Η ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Την πρώτη περιγραφή του αστικού καρναβαλιού στο Νησί την έχουμε το 1900 από ένα εξαιρετικό κείμενο στο “Θάρρος”: “Μεγίστη είχε καταβληθή υπό των κατοίκων Μεσσήνης φροντίς προς διακόσμησιν των καταστημάτων και των κεντρικών της πόλεως μερών. Η θέα της αγοράς ήτο μαγευτική διά της μεταβολής της εις δάσος ποικιλόδενδρον εκ δένδρων μεταφυτευθέντων εκεί. Εν γένει η πόλις ήτο εξαισίως καλλωπισμένη εμπνέουσα τον θαυμασμόν. Οι Μεσσήνιοι οίτινες με ιδίαν όλως χάριν και φιλοκαλίαν γνωρίζουσι να εωρτάζωσι κατ’ έτος τα κούλουμα, φέτος υπερέβησαν τας προσδοκίας πάντων των επισκεψαμένων την Μεσσήνην. Ιδίως κατεστόλιζαν τα οδούς και προσέδιδον φανταστικόν τι αι Ελληνοφορούσαι ομάδες πολλών Μεσσηνίων νέων μέχρι της μεσημβρίας ευρισκόμεναι εν κινήσει.

Μετά μεσημβρίαν

Από τη 1 μ.μ. ερρίφθη και πάλιν ο κόσμος εις τα οδούς, όπου εγίνοντο χοροί υπό τους ήχους εγχωρίων οργάνων. Ιδίως εν τη πλατεία και τοις αλωνίοις μέγας συνωστισμός κόσμου παρατηρήθη. Εσπευδον πάντες εκεί διότι ανεμένετο η παρέλασις των μετημφισμένων, δι’ ους και η ελλανόδικος επιτροπή είχε καθορίση βραβεία. Περί την 3 μ.μ. η επιτροπή του κομιτάτου ανέρχεται εις την εξέδραν και ειδοποιεί τους μετημφισμένους να παρελάσωσιν εκείθεν. Ο συνωστισμός τότε και η συμπύκνωσις αμφοτέρων των φύλων επιτείνεται, προσπαθεί δε έκαστος να ιδή τι αι μεταμφιέσεις απεικονίζον.

Οι βραβευθέντες

Πρώτη διέρχεται άμαξα φέρουσα φρακοφόρους Ευρωπαϊούς και τον διά την διάδοσιν της σταφίδος εις τας Ευρωπαϊκάς αγοράς αγωνιζόμενον κ. Καράκαλον. Ούτος προσφέρει εις τους εμπόρους σταφίδα Μεσσηνιακήν όζουσαν, οι δε έμποροι γελώντες πετώσιν αυτήν. Προσφέρει τότε ο κ. Καράκαλος σταφίδα Πατρών και Αιγίου, ην οι έμποροι τρώγουσιν. Η παράστασις αύτη εβραβεύθη.

Μετά ταύτην παρελαύνει άμαξα φέρουσα επί μικρού κοντού κρανίον συμβολίζον την μετά τον πόλεμον κατάστασιν της Ελλάδος. Αντικρύ του κρανίου κάθεται ο Σουλτάνος τρώγων Λουκουλείως την αποζημίωσιν. Εβραβεύθη και η παράστασις αύτη.

Είτα παρελαύνει εις εκ των της κολάσεως του Δάντη δαιμόνων, η γενειάς του οποίου και οι αιμοβαφείς οδόντες εμπνέουσι αληθην τρόπον και φρίκην. Βραβεύεται και ούτος.

Μετά τούτον διέρχονται Μακεδόνες ακολουθούμενοι υπό Περσών. Ούτοι απεικονίζον την Περσικήν χλιδήν και την εκθήλυνσιν των Μακεδόνων μετά την κατάκτησιν της Περσίας. Βραβεύονται και ούτοι.

Ερχεται κατόπιν γεωργός με βόας εξευγμένους εις το άροτρον

και οργώνοντας. Οπισθεν του γεωργού εισί τα τέκνα του λερά και κομίζοντα χόρτον διά τους βόας, υδρίαν, άρτον μαύρον, άτινα συμβολίζουν την πείναν του γεωργού. Παρά τούτους βαδίζει τοκογλύφος, όστις συμβολίζει την αφαίρεσιν του άρτου του πτωχού. Και η παράστασις αύτη βραβεύεται.

Κατόπιν ακολουθεί άμαξα εφ' ης ωραία κόρη συμβολίζουσα την πόλιν Μεσσήνην. Η κόρη αύτη δι' αναφοράς ζητεί προστασίαν διά τα τέκνα της παρά των ισχυρών. Βραβεύεται και αύτη.

Εισέρχονται κατόπιν κατά σειράν οι όμιλοι των Ελληνοφόρων νέων οίτινες χορεύουσι διαφόρους Ελληνικούς χορούς απαραμίλλως και με υπερφυσικήν χάριν. Εκ των ομίλων τούτων βραβεύεται ο υπό τον Νικόλαον Πατσαβούραν, ο υπό τον Νικόλαον Πετρόπουλον και άλλος τις.

Μετά ταύτας έρχεται εις Οθωμανός και εις Κρης, όστις και διεκτραγωδεί τα βάσανα, άτινα υφίσταντο υπό των Οθωμανών. Εβραβεύθησαν και αυτοί. Και άλλαι παραστάσεις αντιπαρήλθον, ως ονηλάται παριστώντες τον γάμον των χωρικών και την διδομένην προίκα, αλλ' ο χώρος δεν μας επιτρέπει να τας αναγράφομεν.

Περί την εσπέραν εκάησαν πυροτεχνήματα, ύστερον δε οι παντός επαίνου άξιοι Μεσσήνιοι δι' επιβλητικής λαμπαδηφορίας συνώδευσαν πάντας τους ξένους μέχρι του σιδηροδρομικού σταθμού.

Η τάξις

Πλήρης επικράτησε τάξις καθ' όλην την πανήγυριν εκτός σκηνης τινός ην προκάλεσαν εύζωνοι τινές αγρίως ωθούντες τον λαόν και καθ' ην μικρού δειν να επέλθη συμπλοκή. Ευτυχώς επεκράτησεν η φρόνησις παρά τοις πολίταις και ουδέν συνέβη". Ενθουσιώδες το ρεπορτάζ της εφημερίδας του οποίου προηγείται η φράση "εις την περιγραφήν των Κούλουμων ας υποχωρήσουν αι Καλάμαι διά την Μεσσήνην, εις ην η εορτή αύτη είναι συστηματική".

“ΕΡΜΗΝΕΥΟΝΤΑΣ” ΤΗΝ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Ορισμένες παρατηρήσεις με ιδιαίτερη σημασία: Οι Νησιώτες βλέποντας τους καλαματιανούς να οργανώνουν αστικό καρναβάλι, οργανώνουν το δικό τους την Καθαρά Δευτέρα για να μην συμπέσουν οι εκδηλώσεις. Ημέρα κατά την οποία παραδοσιακά όλοι εξορμούσαν στην ύπαιθρο και για να υπάρχει αυτή η αίσθηση, στο Νησί φύτεψαν... δέντρα στην πλατεία (αλώνια ήταν ακόμη) ώστε να δίνει την εντύπωση “δάσους”, ενώ είχαν πανηγυρικά στολιστεί δρόμοι και καταστήματα.

Η σάτιρα είναι καυστική, χωρίς περιορισμούς και αγγίζει ακόμη και θέματα ταμπού σήμερα. Για σκεφθείτε ότι οι Νησιώτες το 1900 σατιρίζουν την “εκθήλυνση” των Μακεδόνων από την επαφή τους με τους Πέρσες. Με εύστοχο τρόπο και χρησιμοποιώντας τον Ευθύμιο Καρακάλο (ο οποίος είχε πάει αποστολή στη Ρωσία για να προωθήσει τη σταφίδα λίγα χρόνια νωρίτερα) σατιρίζουν το διαχωρισμό των ποιοτήτων σταφίδας σε “ευγενείς” (Αχαΐα, Κορινθία) και “κατώτερες” (Μεσσηνία, Ηλεία) που αποτέλεσε αιτία αιματηρών εξεγέρσεων αργότερα. Η ήττα το 1897 βρίσκει τη δική της θέση με την πείνα στην Ελλάδα και το Σουλτάνο να ξεκοκκαλίζει τις αποζημιώσεις που υποχρεώθηκε να καταβάλει η χώρα μας. Αλλά και η καταπίεση των Κρητικών μετά την καταστολή της επανάστασης. Κοινωνική πληγή η τοκογλυφία επικρίνεται με παραστατικό τρόπο στην παρέλαση. Αλλά και η αδιαφορία των αρμοδίων για το Νησί σατιρίζεται, ένα θέμα που φθάνει μέχρι τις μέρες μας.

Δυστυχώς λόγω... χώρου δεν περιγράφονται όλα τα δρώμενα, όμως αναφέρεται ο χωριάτικος γάμος από τα πλέον χαρακτηριστικά έθιμα του αγροτικού καρναβαλιού, μέρος το κύκλου της ζωής και του θανάτου, το οποίο ενσωματώνεται πλέον στο αστικό καρναβάλι και χάνεται στη συνέχεια.

Ο χορός των μεταμφιεσμένων γυναικών που συναντάμε στην περιγραφή του 1893, έχει γίνει πλέον χορός φουστανελοφόρων, κάτι που συνεχίζεται ολόκληρες δεκαετίες και σηματοδοτεί τη μετακίνηση

του καρναβαλιού σε... πολιτικά ορθές “εθνικοπατριωτικές” συμπεριφορές.

Ο μετασχηματισμός του καρναβαλιού σφραγίζεται από τα πυροτεχνήματα το βράδυ και την εντυπωσιακή πληροφορία ότι οι ντόπιοι ξεπροβόδισαν τους καλαματιανούς μέχρι το τρένο με λαμπαδηφορία, καθώς εκείνη την εποχή στους δρόμους επικρατούσε μαύρο σκοτάδι.

Έχει ενδιαφέρον να κρατήσουμε το γεγονός ότι στο καρναβάλι εμφανίζονται μεταμφιέσεις πνευματώδεις, βαθιά πολιτικές και ρηξικέλευθες για την εποχή. Πίσω από αυτές είναι άνθρωποι που γνωρίζουν καλά τα πράγματα, σχολιάζουν εξαιρετικά επίκαιρα θέματα, σατιρίζουν την κοινωνική κατάσταση και όψεις της ιστορίας.

Το καρναβάλι έχει μετασχηματισθεί πλέον σε μια άλλη εκδοχή η οποία διατηρήθηκε για δεκαετίες...

Η πρώτη απαγόρευση

Το μεγάλο βήμα προς το αστικό καρναβάλι που έγινε το 1900 στο Νησί, έμεινε μετέωρο για 10 σχεδόν χρόνια. Όπως φαίνεται ο αρχικός ενθουσιασμός υποχώρησε, ενώ με αστυνομική διαταγή το 1902 απαγορεύτηκε η πολιτική και κοινωνική σάτιρα ακόμη και από μεμονωμένους καρναβαλιστές (σε όλη τη Μεσσηνία), στην ουσία απαγορεύτηκαν τα... καρναβάλια: “Η Αστυνομία αποβλέπουσα εις τα κατά τας ημέρας των Απόκρεω επισυμβαίνουσα άτοπα ως εκ του εθίμου των μεταμφιέσεων και προς πρόληψιν τυχόν τοιούτων, εξέδωσε αστυνομικήν διάταξιν, δι’ ης διατάσσονται τα εξής: Απαγορεύεται εις τους μεταμφιεσμένους να εισέρχονται εις τα οικίας φέροντες προσωπεία ή άλλως πως έχοντες μεταμορφωμένον το πρόσωπον, άνευ της αδείας του οικοδεσπότη. Απαγορεύεται να προσβάλλωσι διά παραστάσεων την κοσμιότητα και τα ήθη. Απαγορεύεται του να παριστώσι, διά των μεταμφιέσεων ή μεταμορφώσεων, πολιτικά σωματεία, τον κλήρον, τον στρατόν ή και ορισμένα πρόσωπα. Απαγορεύεται να περιφέρονται εις την πόλην την νύκτα, φέροντες προσωπεία ή έχοντες παραμορφωμένον το πρόσωπον. Οι παραβάται της διατάξεως θα συλλαμβάνονται αμέσως και θα φυλακίζονται, θα καταδιώκονται δε και ποινικώς”. Οι απαγορεύσεις ουσιαστικά από την... ανάποδη πλευρά δίνουν την εικόνα του καρναβαλιού εκείνη την εποχή. Οι άνθρωποι (άντρες και γυναίκες) χρησιμοποιούν πρόχειρες μεταμφιέσεις, μέχρι τις μέρες μας έφθασαν οι προβιές, τα τροκάνια, οι μπαρμπούτες, τα μουτζουρώματα με φούμο στο πρόσωπο, το λουλάκι, γενικά ό,τι δήποτε μπορούσε να αλλοιώσει την εμφάνιση. Μπούκαραν στα σπίτια και τα έκαναν άνω-κάτω, πέταγαν λεμονόκουπες, τσίμουλες, κλούβια αυγά, λουλάκι, έριχναν και καμιά σφαλιάρα. Τραγουδούσαν, βωμολοχούσαν χωρίς περιορισμούς αλλά και χωρίς αναστολές

Αυτοσχέδια μεταμφίεση συγγενών τη δεκαετία του 1950-1960, έχουν πάει Σαμπάλκαφα από τη Στέρνα, ο θείος Χαρλάμης με γυναικεία ρούχα, φούμο και ψηλά την καπελαδούρα, καβάλαγε ανάποδα το γάιδαρο και τον έβγαζε βόλτες στο χωριό, η θεία Διαμάντω με... κουστούμι, γραβάτα και σηκωμένη τη μαντήλα που έκρυβε το πρόσωπο, ο Παναγιώτης και ο Τάσης μικρά και η γιαγιά (μητριά της μάνας μου) στην άκρη δεξιά)

καθώς η ημέρα από αρχαιοτάτων χρόνων ήθελε τη γλώσσα αμολυτή και τα... γεννητήσια υπονοούμενα στην πρώτη γραμμή. Μεταμορφώσεις και πράξεις ανατρεπτικές της “τάξης” του κόσμου, αναγεννητικές του κύκλου ζωής, κωμικές ακόμη και στην τραγικότητά τους. Και φυσικά καθώς είχαν διαμορφωθεί το κράτος και οι θεσμοί του σε μια κοινωνία καταπιεσμένων, ο ανατρεπτικός χαρακτήρας της γιορτής διακωμωδούσε τα... ιερά και τα όσια κάθε εξουσίας, τις ιδεοληψίες και τα στερεότυπα. Ολα αυτά απαγορεύτηκαν με τη διαταγή, η οποία φυσικά δεν μπορούσε να εφαρμοστεί εύκολα στην κοινωνία, μπορούσε να βάλει όμως φρένο στις οργανωμένες καρναβαλικές εκδηλώσεις...

“Στήθη προέχοντα” και “Ηνωμένα Παγοποιεία”

Στη διάρκεια της πρώτης δεκαετίας του 20ου αιώνα, πέρα από την κρεμάλα που συνέχιζε αυθεντικά την μακραίωνη πορεία της, το θέαμα στο Νησιώτικο καρναβάλι επικεντρώθηκε στους χορούς. Οι οποίοι δεν ήταν πλέον χοροί μεταμφιεσμένων όπως είδαμε αρχικά, αλλά χοροί ομίλων με παραδοσιακές στολές. Η πλέον χαρακτηριστική περιγραφή των χορών και του θεάματος που παρουσιάζαν, υπάρχει το 1903 στο “Θάρρος”. Μια αντίστιξη της “θέσης των γυναικών στο καρναβάλι” με την ελευθεριότητα της αγροτικής κοινωνίας και το “συντηρητισμό” των αστών: “Οι γείτονές μας φουστανελλοφορούντες μας αναμένουσι, με άδολον χαράν ζωγραφισμένην εις τα πρόσωπά των, με συνείδησιν ελευθέραν πολυπραγμοσύνης. Εκεί τον κόσμον διαπνέει μάλλον πνεύμα χειραφετήσεως. Αι γελοΐαι κοινωνικαί προλήψεις δεν ευρίσκουν έδαφος γόνιμον. Και ο αήρ των αυτός είναι χειραφετημένος από τας μικροβιούχους συστάσεις του ιδικού μας. Η χειραφεσία δεν μετέχει του δηλητηρίου του σημερινού πολιτισμού. Είναι ενδεδυμένη τα τίμια πατροπαράδοτα έθιμα, και τας ιπποτικάς συνηθείας χρόνων αρχαιότερων [...] Ας φωτογραφήσωμεν πρώτον έναν χορόν γυναικών. Μια έδρα αφ’ ης το βιολί του Τοσσώνη σπαράσσε σπαραγμόν αγωνίας υπό τους επιθανάτιους γογγυσμούς μιάς κοντραμπάσας, ρυθμίζει τα βήματα υπερδέκα γυναικών αι οποίαι χορεύουν τον αγρόν Καλαματιανόν χορόν. Είναι όλαι στολισμέναι με τα καλλίτερά τους ρούχα τα οποία εφύλαξαν επιμελώς στο βάθος του σεντουκιού. Φέσια αργυρόχρυσα και μετάξινες φούστες στολισμένες και άνθη πορτοκαλιάς, και χρυσόστικτα κοντογούνια, λαμποκοπούντα εις του ηλίου τας ακτίνας, και μετάξινες φούστες εφ’ ων ο χρόνος εσημείωσε με χρωματιστά σημεία την διέλευσίν του, και πρόσωπα γελαστά, και στήθη προέχοντα ελευθέρως, απαρεξήγητα, εις ημιέξωμα

Χορευτικός όμιλος στο καρναβάλι τη δεκαετία 1960-1970

κοντογούνια, επλήρουν τον ευρύν ορίζοντα. Ας τα ακούσουν αι ψευτοαριστοκράτισσαι της πόλεώς μας, αι οχυρούμεναι υπό γελοίαν σοβαρότητα διά να γλεντήσουν τας αποκρέω, αι χύνουσαι διά της ψυχρότητας των Ηνωμένων Παγοποιείων, αι υποδεχόμεναι μιαν χούφταν κομφετί με μορφασμόν αηδίας σαν να κατέπιον το κώνιον του Σωκράτους, καταπίνουσαι ίσως την κάμηλον και διυλίζουσαι τον κώνωπα [...] Ας αφήσωμεν τας κυρίας να χορεύσουν τον λεβέντικον χορόν σεισοπηγούσαι και κραδαινόμεναι εις χαριέσσας κινήσεις υπό βροχήν κομφετί και σερπαντέν ριπτομένων από τον τυχόντα χωρίς παρεξήγησιν, ενώ τον όλον χορόν εφορεύει η: Φιλαρμωνικοί Μουσεικί Μεσσείοις αλατισμένη μασκαράτα παροδούσα την έλλειψιν φιλαρμονικής εν Μεσσήνη, με νεροκολοκύθα και σκουριασμένα χωνιά και ντενεκέδες ως όργανα, και έλθετε φωτογραφήσωμεν είκοσι φουστανελλοφόρους ασίκηδες, λεβεντόμορφους χορεύοντας Αρβανιτικον και συρτόν εις τα “Αλώνια” της Μεσσήνης, την ευρείαν πλατείαν της. Τα τραπέζια των περίξ καφενείων χρησιμεύουν ως θεωρεία εις όλους τους παρεπίδημους Καλάμιους. Το ευσταλές των χορευτών, η πλούσια λευκάζουσα φουστανελλά των, τα ολόχρυσα τουζουλούκια και τα αργυρόστικτα καλπάκια, αι ελεύθεραι κινήσεις εις τον μυρωμένο αέρα του ανοικτού ορίζοντος,

μεταφέρουν το πνεύμα εις άλλους χρόνους Ελληνικής ευκλείας οπότε οι Έλληνες ένδοξοι εχόρευον τον πυρρίχιον υπό τους ήχους των αυλών. Εις εν νεύμα του σύροντος τον χορόν, όλοι οι χορευταί στρέφουν επιχαρίτως αναρριπίζοντες την φουστανέλλα των εις περικαλλή σχήματα άξια του χρωστήρος καλλιτέχνου”.

Εδώ ο συντάκτης αντιπαραθέτει την γιορταστική παράδοση και τον χαρακτήρα της ημέρας με την αποστροφή της “καλής κοινωνίας” της Καλαμάτας σε τέτοιου είδους εκδηλώσεις και στην πραγματικότητα εξηγεί τι είναι εκείνο που φέρνει τους καλαματιανούς στο Νησιώτικο καρναβάλι καθώς η πλατεία γίνεται χορευτική πίστα και τα καφενεία... θεωρεία. Οι χοροί των ομίλων αποτέλεσαν δομικό στοιχείο του καρναβαλιού για πολλές δεκαετίες. Αξιοσημείωτη στην περιγραφή η σάτιρα για την έλλειψη Φιλαρμονικής στο Νησί.

Καρνάβαλος... χωρίς λαλιά

Το 1910 αποτελεί έναν ακόμη σταθμό στην ιστορία του Νησιώτικου καρναβαλιού καθώς την οργάνωσή του αναλαμβάνουν οι τοπικοί φορείς. Τον πρώτο λόγο έχει ο Γυμναστικός Σύλλογος, αλλά συμμετέχουν και ο Εμπορικός Σύλλογος και η Αδελφότης Μεσσηνίων, εκπρόσωποι των οποίων συγκροτούν επιτροπή. Το καινούργιο στοιχείο είναι ότι για πρώτη φορά εμφανίζεται καρνάβαλος ο οποίος όμως είναι χωρίς... λαλιά. Ο καρνάβαλος φυσικά δεν έχει καμία σχέση με τον... τριώροφο της αθηναϊκής αποκριάς, είναι λαϊκός καρνάβαλος του οποίου δεν έχουμε περιγραφή αλλά μας προϊδεάζουν περιγραφές των επόμενων χρόνων αλλά και τα όσα έφθασαν μέχρι τις ημέρες μας. Πάνω στο κάρο υπάρχει ο καρνάβαλος, υπάρχει αυτός με το κατουροδοχείο που τον... ποτίζει νερό, υπάρχει ο άλλος με τη γυναικεία βράκα που τον σκουπίζει και τον μπλαστρώνει με λουλάκι, υπάρχει ο τρίτος που κάνει αέρα (καθόσον βασιλιάς ο καρνάβαλος) με τη σαρωματίνα από αφάνα. Κάπως έτσι ήταν ή κάπως έτσι έγινε τα επόμενα χρόνια. Η προαναγγελία από το “Θάρρος”: «Κατηρτίσθη η επιτροπή διά την οργάνωσιν του εορτασμού της Καθαράς Δευτέρας εις την Μεσσήνην αποτελεσθείσα από τους κ. κ. Ηλ. Κροντήρη ιατρόν πρόεδρον Γ. Συλλόγου, Χ. Πάστραν δικηγόρον πρόεδρον Εμπορικού Συλλόγου, Ηλ. Πουλόπουλον ελληνοδιδάσκαλον Πρόεδρον Αδελφότητος Μεσσηνίων, Χ. Φεσσάν ιατρόν σύμβουλον Γ. Συλλόγου, Π. Κορκονικήταν ιατρόν, Γ. Πουλόπουλον ιατρόν, Σ. Κουλέτσην δημοδιδάσκαλον, Δ. Νικολόπουλον δικηγόρον, Δ. Φωτόπουλον έμπορον, συμβούλους του Γ. Συλλόγου, Ι. Μπούτον δημοδιδάσκαλον γραμματέα του Γ. Συλλόγου και Τ. Θωμόπουλον δημοτικόν διευθυντήν του Γυμναστηρίου. Κατά το καταρτισθέν πρόγραμμα η πλατεία θα μεταβληθή δια καταλλήλου στολισμού εις βαθύσκιον δάσος. Την 11ην π. μ. θα

Πλήθος κόσμου παρακολουθεί το λόγο του καρνάβαλου στη νότια πλευρά της πλατείας

εμφανισθή ο Καρνάβαλος, θα ακολουθούν δε όμιλοι ανδρών και θα παιανίζουν η μουσική και εγχώρια όργανα. Θα παρελάσουν φουστανελλοφόροι νέοι και νεάνιδες και διάφορα θεάματα. Την εσπέραν θα φωταγωγηθή η πόλις και θα καούν βεγγαλικά και άπασα η πόλις θα παρουσιάξη φαντασμαγορικόν θέαμα. Η επιτροπή δε μετά το τέλος των παρελάσεων θ' απονείμει διάφορα χρηματικά βραβεία. Εν γένει ο εορτασμός της Καθαράς Δευτέρας θ' αφήση εποχήν. Την ημέραν εκείνην έκτακτα τραίνα θα μεταφέρουν τον κόσμον των επισκεπτών».

Το καρναβάλι σημειώνει επιτυχία, το ρεπορτάζ μας πληροφορεί ότι στην πόλη συνέρρευσαν χιλιάδες κόσμου, αλλά δυστυχώς «ελλείπει χώρου» χάνεται η ευκαιρία να καταγραφούν στην ιστορία οι λεπτομέρειες του γιορτασμού: «Πολύς κόσμος έσπευσε εις την Μεσσήνην. Τα τραίνα μετέφερον αδιακόπως κόσμον. Εκεί κατά το πρόγραμμα εωρτάσθη ο καρνάβαλος ωραία. Ολη η πόλις ήτο επί ποδός. Τα Αλώνια εστολισμένα καλά παρουσίαζον αρμονικόν σύνολον. Πολλάι επιτυχείς παραστάσεις εγένοντο και αμφιέσεις πλούσιαι παρέλασαν. Δυστυχώς ελλείπει χώρου δεν δυνάμεθα να περιλάβωμεν εν εκτάσει τον θαυμάσιον εορτασμόν της Καθαράς Δευτέρας εν Μεσσήνη. Αι χιλιάδες όμως του κόσμου αι συρρεύσασαι έφυγον εκείθεν με ωραίας αναμνήσεις διά τον εορτασμόν της Καθαράς Δευτέρας».

Από την περιγραφή προκύπτει ότι μετά από 10 χρόνια γίνεται και πάλι παρέλαση μεταμφιεσμένων ομάδων και ατόμων με “επιτυχείς παραστάσεις” και “αμφιέσεις πλουσίας”, δεύτερη απόπειρα εισαγωγής του αστικού καρναβαλιού με χαρακτηριστική απουσία αναφοράς στον αγροτικό του χαρακτήρα που αποτυπώνεται στο έθιμο της κρεμάλας. Οι όμιλοι (ανδρικοί και γυναικείοι) εντάσσονται στην “παρέλαση” και διαφοροποιούνται από τους μεταμφιεσμένους, τα βεγγαλικά παραπέμπουν στην πατρινή παράδοση. Ο χαρακτήρας του καρναβαλιού ως θεάματος ενισχύεται και από το γεγονός ότι η πλατεία μεταβάλλεται εις “βαθύθσκιον δάσος”. Τα “κούλουμα” ήταν η ημέρα κατά την οποία εξορμούσαν στις εξοχές και οι Νησιώτες είχαν φροντίσει να δημιουργήσουν... προσωρινή εξοχή στην πλατεία.

Και ο καρνάβαλος απόκτησε λαλιά...

Το 1911 το Νησιώτικο καρναβάλι αποκτά καινούργια χαρακτηριστικά καθώς συμμετέχει σε αυτό η νεοσύστατη Φιλαρμονική, ενώ δήμος εμπορικός σύλλογος και πολίτες συμμετέχουν στα έξοδα διεξαγωγής του. Νέο στοιχείο και τα βραβεία σε χορευτικές ομάδες και μασκαράτες. Γράφει ο ανταποκριτής του “Θάρρους” από το Νησί: “Η Καθαρά Δευτέρα, ανέκαθεν εορταζόμενη εν τη πόλει μας, απεφασίσθη εφέτος να εορτασθή μετά περισσότερας μεγαλοπρεπείας. Προς τούτο κατεβλήθησαν υπό του Δήμου, του Εμπορικού Συλλόγου και πολλών εκ των κατοίκων αρκετά ποσά διά τας απαιτούμενας δαπάνας προς λαμπροτέραν διεξαγωγήν της εορτής. Η πόλις ολόκληρος θα διακοσμηθή καλλιτεχνικώς, ιδίως δε η αγορά και αι πλατεΐαι, εις τα οποίας θα παιανίζει η αρτισύστατος

Ομιλος φουστανελοφόρων τη δεκαετία 1960-1970

Φιλαρμονική και όπου θα γίνουν παρελάσεις των διαφόρων ομάδων εξ ανδρών και γυναικών ενδεδυμένων την εθνικήν ενδυμασίαν, καθώς και άλλων μετημφιεσμένων. Εις τα διάφορα δε κέντρα χοροί ελληνικοί καθ' όλην την ημέραν ως πάντοτε θα αποτελέσουν εξαιρετικόν θέαμα. Η είσοδος του Καρναβάλου θριαμβευτική και μετά μεγάλης πομπής θα γίνει περί την 2αν ώραν μ.μ. παρακολουθούντων και όλων των μετημφιεσμένων, η δε έξοδος αυτού περί την 7ην εσπερινήν, την οποίαν θα επακολουθήσουν λαμπαδηφορία, φωτογώγησις εξαιρετική, πυροτεχνήματα κλπ. Διά τας διαφόρους επιτυχείς ομάδας των χορευτών ανδρών ή γυναικών καθώς και των άλλων μετημφιεσμένων ορίσθησαν χρηματικά βραβεία, αρκετά ικανοποιητικά. Προς ευκολωτέραν δε μετάβασιν των επισκεπτών εκ Καλαμών θα διατεθώσι πλην των τακτικών και έκτακτα τράινα αναχωρούντα εκ Καλαμών την 1ην μ. μ. και εκ Νησίου την 8 1/2 εσπερινήν, εις τρόπον ώστε να καθίσταται εις τους επισκέπτας δυνατή η παρακολούθησις όλης της εορτής. Η Επιτροπή».

Οι εκδηλώσεις σημειώνουν επιτυχία και για πρώτη φορά έχουμε καρναβαλικό λόγο. Για την ακρίβεια ο Θοδ. Γούνας –γνωστός ήδη από τη δημοσίευση του μύθου της γριάς Συκούς τον οποίο δεν συνδέει με την κρεμάλα– υποδέχεται με σατιρικό λόγο τον Καρνάβαλο, ο οποίος αποχαιρετά με στίχους του Γούνα το βράδυ ντόπιους και επισκέπτες σύμφωνα με το “Θάρρος”: «Η τελευταία Κυριακή των αποκρέω ελάχιστα εωρτάσθη εις την γείτονα Μεσσήνην· αντιθέτως η χθεσινή ημέρα απετέλεσε μίαν των ωραιότερων τοπικών εορτών διά το Νησί. Η παρέλασις του Καρναβάλου εγένετο θριαμβευτική εφ’ άρματος πλουσίως στολισμένου. Εις την πλατείαν προσεφώνησε τον θεόν του γέλωτος ο ποιητής κ. Γούνας χειροκροτηθείς ζωηρώς. Η επιτροπή από του εξώστου απένειμε βραβεία εις τας ευφρεστέρας μασκαράτας αι οποίαι παρήλασαν κατά την 4ην μ.μ. Ο Καρνάβαλος ανεχώρησε την εσπέρα αποχαιρετήσας τους Νησιώτας δι’ ωραίων στίχων του ποιητού κ. Γούνα. Το έθιμον της κρεμάλας εφηρμόσθη εφέτος εις μικράν κλίμακα. Πολύς κόσμος συνεκεντρώθη εν Μεσσήνη εκ Καλαμών και Μελιγαλά. Η τάξις ετηρήθη άριστα».

Μια κρεμάλα με “χαρακτήρα” κωμικό που έγινε “δράμα”...

Μετά το 1911 ακολουθούν οι Βαλκανικοί πόλεμοι και ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος, οι άνδρες βρίσκονται για χρόνια στο μέτωπο και το Νησιώτικο καρναβάλι συνεχίζεται αλλά χωρίς τα δομικά του στοιχεία. Οι πληροφορίες που έρχονται συμβαδίζουν και με μια “πλάγια” αναφορά του Δημήτρη Κανελλόπουλου ο οποίος στο τρίτο μέρος της μυθιστορηματικής “Τριλογίας του πένθους” περιγράφει την κατάληψη του Μπιζανίου (1913) και το ρόλο των Νησιωτών αναφέροντας και το εξής: “Ο Κούτρος ήτανε ένας θεριακλωμένος άντρας, τετράγωνος, αραμπατζής, επαγγελματίας που ο γιός του ο Γιάννης που τούμοιαζε σε όλα, στο Νησιώτικο έθιμο της κρεμάλας επαρίστανε στις μέρες μου τον Μπραϊμη. Και του ταίριαζε κιόλας από το λόγο πως ήτανε πολύ μελαχροινός, σκέτο κατράμι. Μάλιστα ελεγότανε πως σ’ αυτό αντικέτστησε τον πατέρα του που ήτανε ο πρώτος διδάξας”. Κάτι που επιβεβαιώνει ο Πότης Λουκάκος στην ανταπόκρισή του στη “Σημαία” το 1940 καθώς γράφει “Ο δήμιος της κρεμάλας γερο-Κούτρος αλύπητος χωρίς οίκτον τραβούσε τα θύματά του στο Νησιώτικο αυτό ικρίωμα”.

1920

Ευκαιρία λοιπόν να δούμε όλα τα στοιχεία για την κρεμάλα που υπάρχουν δημοσιευμένα, με τον αναγκαίο σχολιασμό και επιστημονικές αναφορές. Με βάση τα όσα προαναφέρθηκαν, χωρίς... δήμιο κρεμάλα δεν υπάρχει και έρχεται το 1920 οπότε σύμφωνα με τη “Σημαία” «επαναλαμβάνεται εν Μεσσήνη την Καθαράν Δευτέραν

το προ ολίγων ετών διακοπέν, λόγω της ανωμάλου καταστάσεως, παιγνίδιον της ιστορικής κρεμάλας, στηνόμενον εν τω συνήθει τόπω. Το έθιμον τούτο επικρατεί από πολλών ετών και τελείται μετά περισσής χάριτος και κωμικότητος”.

Σε αντίθεση με την αναφορά του Δ. Κανελλόπουλου σε Μπραΐμη (που έχει εξήγηση την οποία θα αναφέρουμε στη συνέχεια), η κρεμάλα είναι “παιγνίδιον” που τελείται με “χάρη” και κωμικότητα.

Την ίδια χρονιά το “Θάρρος” αναφέρει ότι: “γύρω από την κρεμάλα διεπράχθησαν τα πλέον έξυπνα αλλά και αποκρουστικά καλαμπούρια”.

Με μια μικρή παραλλαγή το έθιμο περιγράφεται με τον ίδιο τρόπο καθώς σύμφωνα με το “Θάρρος”: “η ιστορική κρεμάλα εθαυματούργησεν, ενώ κάτω απ’ αυτήν διεπράττοντο τα πλέον ώμορφα αλλά και τα πλέον αποκρουστικά καλαμπούρια”.

1925

Το 1925 σύμφωνα με τη “Σημαία” η “η ιστορική κρεμάλα συμβολίζουσα την τυρινήν αγχόνην, έδρασεν και αυτή γενναίως. Οι ξένοι την εθαύμασαν και μερικοί εξ αυτών υπέστησαν και την γλύκαν της κρεμάλας”. Παρουσιάζεται έτσι ως στοιχείο της μετάβασης από τη φθίνουσα “αφθονία” στη... νηστεία.

1926

Το 1926 η “Σημαία” αναφέρεται σε “κωμικές εκτελέσεις”: “Ενώ το γλέντι έχει κορυφωθεί και η πόλις όλη με τους ξένους της είναι παραδομένη ολοκληρωτικά στις αγκάλες του θείου Βάκχου αφενός και της αθανάτου Τερψιχόρης αφ’ ετέρου, εις το νοτιοδυτικόν μέρος της πόλεως αυτόχρηστοι δήμιοι κωμικών εκτελέσεων σύρουν το σχοινί και κρεμούν πάντα μη μετά των... αγγουριών έχοντα σχέσιν. Δούλοι της ελληνικοτάτης περιεργείας φερόμεθα υπό την οδηγίαν ιθαγενούς εις τον τόπον των... εκτελέσεων και μακρόθεν

βλέπομεν αιωρουμένην εις τον αέρα την λεπτήν σιλουέτταν γνωστού Καλαμίου τραπεζίτη. Με χίλιες προφυλάξεις προχωρούμεν και φθάνομεν εγγύς της κρεμάλας, όπου συμβουλίου γενομένου, απεφασίσθη ιεροκρυφίως και εξετελέσθη η κρεμάλα του φίλου μας απεσταλμένου δημοσιογράφου Τ. Π.”.

1928

Το 1928 για πρώτη φορά ανακοινώνεται στη “Σημαία” ότι θα γίνει ομιλία “περί υπάρξεως της κρεμάλας” αλλά δυστυχώς στη συνέχεια δεν δημοσιεύτηκε καμία πληροφορία γι’ αυτή.

1929

Το 1929 οι δημοσιογράφοι της Καλαμάτας εκδίδουν τον σατιρικό “Καρνάβαλο” και φιλοξενούν... ανταπόκριση (των ιδίων φυσικά) από τη Μεσσήνη στην οποία πέρα από τον κωμικό της χαρακτήρα γίνεται αναφορά σε πρόσωπα της εξουσίας και πλαγίως στην... φορολογία τους με κρέμασμα: “Μεσσήνη (Επείγον). Κρεμάλα εστήθη. Θα λειτουργήση καθ’ όλην την Καθαράν Δευτέραν. Αποστείλατε δημοτικούς, κοινοτικούς άρχοντας ολοκλήρου Νομού, φορολογουμένους αντιπροσώπους λαού ίνα κρεμασθούν εν πομπή και παρατάξει. Αν η κρεμάλα δεν αρέσει, έχομεν εν αφθονία άλλα εξοντωτικά μέσα. Πρέπει έδαφος καθαρισθή κατά καθαράν εβδομάδα

1929 - Η δίκη πριν την κρεμάλα

Μια αναφορά της “Σημαίας” όμως στην κρεμάλα τον ίδιο χρόνο αλλάζει όλα τα δεδομένα και θέτει σε άλλη βάση της συζήτηση για το έθιμο της κρεμάλας. Ενδεχομένως αποτυπώνει την ιστορία που είχε παρουσιαστεί το 1928 αλλά δεν δημοσιεύτηκε: «Η ιστορική και αλησμόνητος κρεμάλα από την οποία επέρασαν και εκρεμάσθησαν κόσμος και κοσμάκης από κτήσεως της Μεσσήνης δικασθέντες, διότι

ως γνωστόν συνίσταται πρόχειρον και επιτόπιον δικαστήριον, και πάλιν εις την αίγλην της εξαιρετικώς εφέτος όπου επρόκειτο να δικασθούν όχι μόνον πολίται αλλά και μερικοί αιρετοί άρχοντες και όπου θα ετίθετο και πυρίτις προς εξαγνισμόν των». Ορισμένα στοιχεία έχουν ενδιαφέρον ξεχωριστό: Η αναφορά “ως γνωστόν” παραπέμπει σε κάτι το οποίο δεν αμφισβητείται και γίνεται στα χρόνια “από κτήσεως της Μεσσήνης” καθώς σημειώνεται για να επιβεβαιωθεί ότι ουδεμία σύνδεση έκαναν ντόπιοι και επισκέπτες με τη γριά Συκού, παρά μόνο με το πρόχειρο δικαστήριο. Κάτι που έφθασε αχνά μέχρι τις ημέρες μας καθώς τα “περίπολα” έκαναν μια πρόχειρη σύσκεψη πριν το κρέμασμα για το... ποσό που έπρεπε να τάξει ο κρεμασμένος για να κατέβει. Το σημαντικό της υπόθεσης είναι ότι το κείμενο έχει γραφτεί από τον ανταποκριτή της εφημερίδας στο Νησί, κάτι που σημαίνει ότι δεν είναι κάτι που άκουσε ένας δημοσιογράφος αλλά κάτι το οποίο αποτελεί κοινή συνείδηση στην πόλη. Ο σημαντικός ερευνητής καθηγητής Βάλτερ Πούχνερ γράφει για την υπόθεση των δικαστηρίων στα καρναβάλια (“Λαϊκό Θέατρο στην Ελλάδα και τα Βαλκάνια”): «(Με σατιρικό τρόπο) γίνεται η αναπαράσταση ενός σημαντικού κοινωνικού συμβάντος, που από τη φύση του έχει “δραματικό” χαρακτήρα και κάποια ένταση σχετικά με την έκβασή του: η δίκη μπροστά στο δικαστή. Βέβαια η σκηνή αυτή, η οποία στηρίζεται σε μεγάλο μέρος στον αυτοσχέδιο διάλογο, στον οποίο συμμετέχουν και οι θεατές, συνδυάζεται και συμφύρεται και με άλλες. Έτσι το δικαστήριο είναι από τις πιο συνηθισμένες αποκριάτικες παραστατικές σκηνές του βαλκανικού λαϊκού πολιτισμού, από τη “Δίκη του καθένα” στην Κεντρική Ευρώπη, τα αποκριάτικα “δικαστήρια” της Ρουμανίας και της Γιουγκοσλαβίας, ως την αυτοσχέδια δίκη του Ιούδα στην Κύπρο. Με ιδιαίτερη συχνότητα εμφανίζεται το δικαστήριο στα νότια Βαλκάνια, τα νησιά του Αιγαίου και τη Μικρά Ασία». Περιγράφοντας μάλιστα το έθιμο των “κούκερων” στα Βαλκάνια γράφει μεταξύ άλλων ότι «οι μασκαρεμένοι κάνουν θόρυβο, τιμωρούν διαβάτες, συλλαμβάνουν κόσμο κλπ. [...] Ο καδής γράφει στο χοντρό βιβλίο του και διατάζει τους χαρατσάρηδες να εισπράξουν τους

φόρους που χρωστάει ο κόσμος. Αυτή τη δουλειά κάνουν οι άγριοι κλητήρες του δικαστηρίου, που μοιάζουν συχνά με αράπηδες και ρίχνουν στάχτη στον κόσμο». Σημαντική είναι και η καταγραφή του σπουδαίου λαογράφου Γ. Μέγα (“Ελληνικές γιορτές και έθιμα της λαϊκής λατρείας): «Πολλές και ποικίλες είναι και οι παραστάσεις των μεταμφιεσμένων, οι σατιρισμοί και οι παρωδίες, τις οποίες ο κόσμος παρακολουθεί σχηματίζοντας κύκλο γύρω από τους αυτοχειροτόνητους ηθοποιούς. Τέτοιου είδους παράσταση είναι π.χ. το δικαστήριο: Φυγόδικος συλλαμβάνεται από το απόσπασμα και οδηγείται στο δικαστήριο. Κατηγορία, ότι σκότωσε το... γουρούνι του! Το δικαστήριο ακούει την απολογία του και τον καταδικάζει σε θάνατο. Η κρεμάλα είναι έτοιμη, αλλά ξαφνικά φτάνει η βασιλική χάρη και ο κατάδικος σώζεται». Μετά και από αυτές τις καταγραφές, είναι φανερό ότι η υπόθεση εργασίας για το έθιμο της κρεμάλας μετά από πρόχειρο δικαστήριο, έχει ευθεία αναφορά στην τεράστια αγροτική παράδοση του βαλκανικού χώρου. Μια τέτοια παραδοχή ασφαλώς και αλλάζει τις λογικές “χρονολόγησης” του Νησιώτικου Καρναβαλιού και στέλνει τις ρίζες για την τέλεσή του “από κτήσεως πόλης” κατά την κρατούσα άποψη το Μεσοπόλεμο.

1930

Το 1930 και πάλι σε δημοσίευμα της “Σημαίας” αναφέρεται ο κωμικός χαρακτήρας της κρεμάλας: “Πρώτα-πρώτα πρέπει να γίνει ξεχωριστός λόγος για την κρεμάλα. Ντόπιοι και ξένοι δεν μπορούν να διαφύγουν τον κίνδυνο του κρεμάσματος. Αμα που σε πάρουν μυρωδιά, θα συλληφθής, θα δεθής και θα κρεμασθής. Γιατί γίνεται αυτό είναι μυστήριο. Οι φίλοι μου κ. κ. Παρθένιος και Α. Δαμηλάτης μου διαβεβαίωσαν ότι η κρεμάλα υποβοηθεί τον έρωτα και εξαφανίζει τους διαλείποντας πυρετούς. Διά τον δεύτερον λόγον και μόνον δι’ αυτόν, δηλ. χάριν της πολυτίμου υγείας των εκκρεμάσθησαν αμφοτέροι. Οι Νησιώται ξέρουν καλά να διακρίνουν ποιος είναι για το... κρέμασμα”.

1931

Στην αναγγελία των εκδηλώσεων του 1931 “η ιστορική κρεμάλα” χαρακτηρίζεται “αρχαιότατον έθιμον” το οποίο “θέλει και εφέτος θριαμβεύσει”, κάτι που επαναλαμβάνεται και τα επόμενα χρόνια διαρκώς.

1932

Το 1932 η κρεμάλα λειτουργεί με... ταξίματα για να κατέβουν οι κρεμασμένοι σύμφωνα με τη “Σημαία”: Η ιστορική κρεμάλα στις δόξες της μέχρι βαθείας νυκτός. Πολλοί Καλαματιανοί... απηγγονίστησαν, μεταξύ των οποίων και ένας διευθυντής τυπογραφείου συναδέλφου. Ο οποίος κατεδικάσθη εις μίαν καμινάδα κρασί για να υποστή μόνον δύο “σιαρίσματα”.

1936

Το 1936 η σάτιρα παίρνει πολιτικό χαρακτήρα με... θεραπευτικές ιδιότητες. Ενα τηλεγράφημα στους πολιτικούς αρχηγούς και η απάντησή τους με... διαχρονική αξία: “Η ιστορική Κρεμάλα είναι στη θέση της. Οι Μεσσήνιοι έχουν ακραδάντως πεισθεί ότι όσοι έχουν το ευτύχημα ή το ατύχημα να κρεμιώνται, θεραπεύονται από πάσαν νόσον και μαλακίαν. Η θερμόκαψα παρέρχεται και η υγεία εξασφαλίζεται. Η οργανωτική επιτροπή της Κρεμάλας, επιθυμούσα να συντελέσει εις την εξυγίανσιν της χώρας απηύθυνε το εξής τηλεγράφημα. Αρχηγούς κομμάτων Αθήνας Η Κρεμάλα σας αναμένει. Σπεύσατε, έλθετε, εξυγιανθήτε, σωθήτε. Εκπρόσωποι της Κρεμάλας Οι λήπται των τηλεγραφημάτων απήντησαν. Οργανωτικήν Επιτροπήν Κρεμάλας Μεσσήνη. Αξιοι Κρεμάλας είναι εκείνοι που μας έκαμαν αρχηγούς. Κρεμάστε όλους πανηγυριστάς, κρεμασθήτε και σεις επ’ αγαθώ πατρίδος. Αρχηγοί κομμάτων”.

Την ίδια χρονιά στη “Σημαία” ο σπουδαίος δημοσιογράφος

Αναπαράσταση του μύθου της γριάς Συκούς γύρω στα 1970, ο οποίος συνδέθηκε με το εντελώς διαφορετικής προέλευσης έθιμο της κρεμάλας

Γιώργος Αποστολόπουλος από την Πιλαλίστρα που έχει πάει σχολείο στη Μεσσήνη και γνωρίζει τις τοπικές παραδόσεις, εκθειάζοντας το Νησιώτικο καρναβάλι αναφέρεται σε “αιώνια κρεμάλα του Αργασθηριακιού”.

1937 – Όταν η κρεμάλα έγινε... γρια Συκού

Και έρχεται το 1937 στη δικτατορία του Μεταξά, οπότε οι οργανωτές προσαρμόζουν το έθιμο σε μια “εθνικοπατριωτική” λογική και η οργανωτική επιτροπή ανακοινώνει ότι: “Το αθάνατον έθιμον

της Ιστορικής Κρεμάλας ήτις των 1827 εκρέμασε την γρηά Συκού επειδή εξήγησεν κακόν όνειρο του Ιμβραήμ, θέλει αναβιώση και εφέτος όπου και θα κρεμασθή πας μη ευθυμών επαρκώς”. Από τότε επαναλαμβάνόταν κάθε χρόνο μέχρι το 1940 το ίδιο κείμενο το οποίο περικλείει την αντίφαση του τραγικού με το κωμικό και μάλιστα με τρόπο “άκομψο” που υποδηλώνει και την ιστορική λαθροχειρία. Ο Δημήτρης Κανελλόπουλος όπως αναφέραμε στην αρχή χαρακτηρίζει τον Κούτρο ως “Μπραΐμη” στα χρόνια του καθώς ήταν μαθητής τότε στο Νησί και πιθανόν εκείνη την εποχή φόρεσαν στους εκτελεστές της κρεμάλας τα φέσια που έφθασαν μέχρι τις ημέρες μας. Ο Πότης Λουκάκος όμως ως παλιός Νησιώτης χαρακτηρίζει τον Κούτρο “δήμιο” όπως ήταν και η κοινή πεποίθηση τότε για την κρεμάλα στο Νησιώτικο καρναβάλι.

Ο καρνάβαλος ανεβαίνει... στο μπαλκόνι

Το 1926 αποτελεί άλλο ένα σημείο καμπής για το Νησιώτικο καρναβάλι που αποτυπώνεται και στην έκταση των κειμένων που δημοσιεύτηκαν στις εφημερίδες αλλά και στις λεπτομέρειες που αποκαλύπτουν τη σημασία του: Για πρώτη φορά εμφανίζεται καρνάβαλος που... μιλάει όπως τα νεότερα χρόνια, και δεν είναι άλλος από τον Γρηγόρη Δασκαρόλη που συνέχισε από αυτή τη θέση για πολλά χρόνια. Μπαίνει στην πλατεία στις 12 το μεσημέρι από τη βορειοδυτική πλευρά της πόλης με όψη “ανατριχιαστική” (σε περιγραφή των επόμενων χρόνων επιβαίνει σε... τετράποδο αεροπλάνο), ανεβαίνει στον εξώστη του ξενοδοχείου Χρόνη (εκεί που έβγαζε λόγο ο καρνάβαλος και τη δεκαετία 1960-1970), παροτρύνει με σύντομο λόγο σε γλέντι και φεύγει το βράδυ εκφωνώντας λόγο πανηγυρικό. Για πρώτη φορά ακόμη εμφανίζεται ο Ξένος (Ξενοφώντας Βακαλόπουλος) που άφησε εποχή με τις μεταμφιέσεις του, αυτή τη χρονιά πάνω σε χελώνα παριστάνει την Κοινωνία των Εθνών (πρόγονο του... ΟΗΕ) σατιρίζοντας τις καθυστερημένες επεμβάσεις της. Μια ακόμη... πρωτιά είναι η απονομή βραβείων από επιτροπή που είναι... κρυμμένη στο πλήθος, ενώ προβλεπόταν και παρέλαση στολισμένων αυτοκινήτων. Επίσης για πρώτη φορά οργανώνεται στην πόλη αστικός χορός και μάλιστα για την ενίσχυση της Φιλαρμονικής, χορός που κρατήθηκε ως έθιμο μέχρι τα νεότερα χρόνια. Ενώ την οργάνωση των εκδηλώσεων έχει επιτροπή (της οποίας διασώζονται τα ονόματα) μαζί με τη “Φιλοπρόοδο Ένωση Νέων”. Κατά τα άλλα οι χοροί και οι στολισμοί έχουν πλέον καθιερωθεί ως δομικό στοιχείο του Νησιώτικού καρναβαλιού.

Η ΑΝΑΓΓΕΛΙΑ

Η “Σημαία” μας πληροφορεί ότι “αρκετοί συμπολίται μας θα μεταβώσιν εις την γείτονα Μεσσήνη όπου η οργανωτική επί της εορτής επιτροπή ειργάσθη μετά δραστηριότητος και ζήλου όπως παρουσιάση κάτι τι το πρωτότυπον. Η ιστορική κρεμάλα θα λειτουργήσῃ και εφέτος όπως πάντοτε, η δε είσοδος του “Καρναβάλου” εις την πόλιν θα αποτελέσῃ την κατακλείδα της ωραίας αυτής εορτής”.

Ενώ γίνεται γνωστό το πρόγραμμα: “Τη ευγενή πρωτοβουλία της Κοινότητος, Φιλοπροόδου Ενώσεως, Εμπορικού Συλλόγου και τη συνεργασία και των λοιπών Σωματείων θέλει εορτασθῆ εφέτος ὅσον ἔνεστι μεγαλοπρεπέστερον και ευθυμώτερον η κατ’ ἔτος εορταζομένη Καθαρά Δευτέρα. Προς τούτο διετέθησαν ικανά χρηματικά ποσά. Η αγορά ἅπασα θέλει μεταβληθῆ εις ἀπέραντον και βαθύσκιον δάσος, θα παρουσιάζει δε κάτι τι το φαντασμαγορικόν και ἔκπαγλον διά του ἐξωραϊσμοῦ αυτής μετά του γούστου, ὅπερ διακρίνει ἐιδικόν περί τα τοιαύτα, εις ὃν η ἐπιτροπή ἀνέθεσε τον ἀνωτέρω σκοπόν. Περί ὥραν 11 π.μ. θέλει ἐμφανισθῆ ὁ Καρνάβαλος εἰσελαύνων εις την πόλιν και δίδων το σύνθημα της τρελλῆς διασκεδάσεως και ευθυμίας, παρακολουθούμενος ὑπό του πλήθους των πανηγυριστῶν μετά τυμπάνων και ἐγχωρίων ὀργάνων της Μουσικῆς παιανιζούσης ἐν τῇ πλατεία ἐμβρατήρια ἄσματα. Διάφοροι ὁμίλοι νέων περιβεβλημένων την γραφικωτάτην ἑλληνικὴν στολὴν με την ιστορικὴν στολὴν θέλουσι ἀποτελῆ την ἐκλεκτοτέραν ἀνθοδέσμην της ὅλης εορτής. Χορός νέων και νεανίδων μετημφιεσμένων και μη εις τας πλατείας και εις διάφορα σημεῖα της πόλεως θέλει ποικίλλει την πανηγυρικὴν ὄψιν της πόλεως. Η δε ιστορική κρεμάλα κατ’ ἐξοχὴν εφέτος θέλει θριαμβεύσῃ. Η ἐπιτροπή παρακολουθούσα ἐκ του ἀφανοῦς θα ἀπονείμει χρηματικά βραβεῖα εις ὁμίλους ἢ άτομα ἄτινα με πολλὴν χάριν ἢ με ἰκανὴν δόσιν πνεύματος ἤθελον συμβολίζει δι’ ἀλληγορικῶν παραστάσεων ποικίλα γεγονότα της ἀρχαίας ἢ συγχρόνου ἐποχῆς.

Επίσης θα απονείμει τοιαύτα εις καλλιτεχνικάς αμφιέσεις ομίλων ή ατόμων ή εις καλλιτεχνικόν διάκοσμον αυτοκινήτων, αμαξών και διτροχών και εν γένει εις παν ό,τι η επιτροπή ήθελεν θεωρήσει άξιον βραβεύσεως. Αμαξοστοιχίαι καθ’ άπασαν την ημέραν μέχρι βαθείας νυκτός θα παρέχουν πάσαν ευκολίαν εις τους πανηγυριστάς. Αλλ’ εκείνο όπερ επιφυλάσσει εκπλήξεις έσται η συγκέντρωσις όλων των μετημφιεσμένων και μη κατά την εσπέραν εις τας πλατείας της πόλεως αίτινες θα φωτίζονται δι’ απλέτου ηλεκτροφωτισμού, όποτε και θα καώσι ποικίλα πυροτεχνήματα, απειρία δε βεγγαλικών φώτων από των εξωστών των πέριξ οικιών μετά καλλιτεχνικών συμπλεγμάτων θα προσδίδει μεγαλοπρέπειαν και άφθαστον αίγλην εις το σύνολον της εορτής, ης χρησιμεύσει ως έξοχος κατακλείς, έξοχον ποίημα όπερ θα απαγγείλει προς τους πανηγυριστάς ο Καρνάβαλος αποχαιρετών αυτούς και ευχόμενος χρόνια πολλά και καλά.

Η Οργανωτική Επιτροπή”.

Σε διαφημιστικό κείμενο πληροφορούμαστε για το χορό της Φιλαρμονικής: “Σάββατον εσπέρας 13 Μαρτίου 9 μ.μ. μέχρι πρωΐας. Χοροεσπερίς εν Μεσσήνη υπέρ Φιλαρμονικής Μεσσήνης”.

Η ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Η περιγραφή των εκδηλώσεων είναι πολύτιμη καθώς γράφει η “Σημαία : “Εκεί όμως, όπου ο εορτασμός της Καθαράς Δευτέρας έφθασε εις το ζενίθ της τρελλής χαράς και πάντες είχαν επιδοθή εις εκτέλεσιν καθηκόντων σατύρων και βακχίδων, είναι η Μεσσήνη. Η καταρτισθείσα επίτηδες διά τον εορτασμόν της Καθαράς Δευτέρας Διοργανωτική Επιτροπή αποτελούμενη από τους κ.κ. Σπήλιο Ποτηρόπουλον, Ιωάν. Κούτην, Παναγ. Χατζόπουλον, Παν. Κορκοδικήταν, Ιωάν. Πλεμμένον, Δημήτρ. Χρόνην και Χαράλ. Γαμβέτταν, κατέβαλεν υπεράνθρωπος προσπάθειάς διά να παρουσιάση κάτι από καλαι-

σθητικής απόψεως τέλειον. Διαθέσασα το εισπραχθέν εκ της δοθείσης το προπαρελθόν Σάββατον προς τον σκοπόν τούτον χοροεσπερίδος εν Μεσσήνη χρηματικόν ποσόν, προέβη εις τον στολισμόν της πόλεως διά κλάδων μύρτων και άλλων δένδρων μέχρι και της μάλλον απομακρυσμένης συνοικίας, προσδώσασα ούτω διά του συμβιβασμού και της συμπαραστάσεως αυτής του πρασίνου των κλάδων μετά του λευκού των οικιών, μίαν ονειρώδη καλλιτεχνικήν όψιν. Μέχρι της 11ης και ημίσειας εκτός των εις διάφορα μέρη της πόλεως συγκεντρώσεων, ουδεμία κίνησις παρατηρείται και προς στιγμήν ενομίσασμεν ότι όλα τα εξαγγελθέντα διά των εφημερίδων μόνον εν τω εγκεφάλω των διοργανωτών εσχεδιάσθησαν και επραγματοποιήθησαν. Αλλά περί ώραν 12ην ο Καρνάβαλος αντιπροσωπευόμενος από τον κ. Γρηγόρ. Δασκαρόλην, με κεκαλυμμένο το πρόσωπο διά μάσκας ης η τεράστια ρις και το φοβερόν εις την θέσιν του στόματος άνοιγμα προσδίδων εντύπωσιν αληθώς ανατριχιαστικήν, εισήλθαν εις την πόλιν εκ του βορειοδυτικού μέρους αυτής και διά συντόμου παρακελεύσεως από του εξώστου του ξενοδοχείου Χρόνη προς το εν τη πλατεία της πόλεως πλήθος, έδωκε το σύνθημα της ενάρξεως του τρελλού γλεντιού και της αδιαπτώτου ευθυμίας τα οποία εξηκολούθησαν μέχρι βαθείας νυκτός.

Οι Καλαματιανοί εις Μεσσήνην

Το πλείστον μέρος της κοσμικής Καλαμάτας είχεν εκστρατεύσει εις την γείτονα διά να εορτάση την Καθαράν Δευτέραν όσον το δυνατόν καλλίτερον. Αμαξοστοιχία στενάζουσα από το πλήθος των επιβατών και οι αρμόδιοι αναγκάζονται να προσθέσουν εκτάκτους τοιαύτας διά να εξυπηρετήσουν τους βουλιμιώντας γλεντιού συμπολίτας. Βλέπει κανείς εκεί την κοινωνίαν των Καλαμών αντιπροσωπευομένην από τα περισσότερα και εκλεκτότερα μέλη της και προς στιγμήν διερωτάται αν ευρίσκεται εν μέσαις Καλάμαις ή εν τη πόλει της Μεσσήνης.

Ο Ξενοφώντας Βακαλόπουλος πάνω σε χελώνα ως “Κοινωνία των Εθνών”.

Πώς διεξήχθη ο εορτασμός

Εις οποιονδήποτε μέρος και αν σταθή κανείς βλέπει τον κόσμο να γλεντά με πολύ κέφι και γούστο ξεχωριστό. Παντού διακρίνονται οι γραφικαί φουστανέλλαι, οι βλάχικες αμφιέσεις των κυριών, πιερότοι, κολομπίνες, ποικίλες μεταμφιέσεις, ακόμη και την απομίμησιν του Σαρλώ ολοζώντανη. Εις τα πλείστα σημεία της πλατείας είχαν στηθή χοροί, όπου ευσταλείς νεανίαί και νεάνιδες δροσεραί και ωραίαί εχόρευον μ’ αληθινήν χάριν τους αθάνατους ελληνικούς χορούς. Και βαδίζομεν προς την κρεμάλαν!!! Ενώ το γλέντι έχει κορυφωθεί και η πόλις όλη με τους ξένους της είναι παραδομένη ολοκληρωτικά στις αγκάλες του θείου Βάχχου αφενός και της αθανάτου Τερψιχόρης αφ’ ετέρου, εις το νοτιοδυτικόν μέρος της πόλεως αυτόχρηστοι δήμιοι κωμικών εκτελέσεων σύρουν το σχοινί και κρεμούν πάντα μη μετά των... αγγουριών έχοντα σχέσιν. Δούλοι της ελληνικοτάτης περιεργείας φερόμεθα υπό την οδηγίαν ιθαγενούς εις τον τόπον των... εκτελέσεων και μακρόθεν βλέπομεν αιωρουμένην εις τον αέρα την λεπτήν σιλουέτταν γνωστού

Καλαμίου τραπεζίτη. Με χίλιες προφυλάξεις προχωρούμεν και φθάνομεν εγγύς της κρεμάλας, όπου συμβουλίου γενομένου, απεφασίσθη ιεροκρυφίως και εξετελέσθη η κρεμάλα του φίλου μας απεσταλμένου δημοσιογράφου Τ. Π.

Τα δοθέντα βραβεία

Η διοργανωτική επιτροπή παρακολουθούσα το γλέντι εις τας διαφόρους αυτού εκφάνσεις απεφάσισε και απένειμε βραβεία ως εξής: 1ον βραβείον Ξενοφών Βακαλόπουλος, ως συμβολίσας την Κοινωνίαν των Εθνών επί χελώνης. 2ον βραβείον Λουλούκα Δημητρακοπούλου, χορεύσασα μετά μεγάλης επιτυχίας ζείμπέκικο. 3ον βραβείον Γεώργ. Κράτσιος εκ Καλαμών, δι' απομίμησιν Σαρλώ. 4ον βραβείον Θεοφιλόπουλος Γ. εκ Καλαμών, δι' αμφίεσιν παριστώσαν δύο ανθρώπους εις θέσιν ενός. 5ον βραβείον Στ. Τσαγκάρης, υποκρινόμενος τον πλανώδιον ιατρόν. 6ον βραβείον Ομιλος Κρεμάλας και 7ον βραβείον Ομάς φουστανελλοφόρων. Την εσπέραν ο Καρνάβαλος εξεφώνησε τον πανηγυρικόν της ημέρας, μετά ταύτα δε ερρίφθησαν πυροτεχνήματα. Περί ώραν 7 1/2 εγκαταλείπομεν την πόλιν, ενώ το γλέντι και το ξεφάντωμα εξηκολούθη ακόμη με αδιάπτωτον ευθυμίαν και πολύ κέφι. Η διοργανωτική επιτροπή και η “Φιλοπρόδος Ενωσις Μεσσήνης” είναι άξιοι θερμών συγχαρητηρίων διά την επιτυχίαν της εορτής. Ε.Δ.”.

Εχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι το κείμενο υπογράφει ο τότε διευθυντής της εφημερίδας δικηγόρος και σπουδαίος δημοσιογράφος Βαγγέλης Δημητρακόπουλος (ως Ε. Δ.).

Ο ΧΟΡΟΣ

Στην ίδια εφημερίδα δημοσιεύονται και πληροφορίες για τον πρώτο αστικό χορό, αυτόν της Φιλαρμονικής, που δόθηκε στο

σχολείο, δηλαδή στο χώρο που στεγάστηκε αργότερα η Αγροτική Τράπεζα: “Ολως εξαιρετικήν επιτυχίαν εσημείωσε η δοθείσα χοροεσπερίς, το τελευταίο Σάββατον των Αποκρέω, εν τη πόλει μας υπέρ της Φιλαρμονικής. Η μεγάλη αίθουσα του σχολείου μας ήτις είχε θαυμασίως διακοσμηθή με αρμονίαν χρωμάτων και ρυθμού ώστε να παρουσιάση σύνθεσιν καλλιτεχνικήν, σύνολον ονειρώδες και εξωτικόν, ήτο κατάμεστος της εκλεκτοτέρας κοινωνίας μας ήτις εχόρευσε και διασκέδασε με πολλήν ζωηρότητα μέχρι των πρωινών ωρών. Μέσα εις την δίνην του χορού υπό τους ήχους της μουσικής μας εστροβιλίζοντο με κέφι υπέρ τα 20 ζεύγη. Εχορεύθησαν άπαντες οι ελληνικοί και ευρωπαϊκοί χοροί, κατακλείς ων ήτο ο Καλαματιανός. Το τι επηκολούθησε ήτο απερίγραπτον. Η αίθουσα σείεται, καλύπτεται από σερπατέν, κομφετί κ.λπ. Ο χορός εξηκολούθησε μέχρι πρωίας, άπαντες δε έμειναν κατευχαριστημένοι διά την επιτυχίαν συγχαίροντες το Διοικητικόν Συμβούλιον της Φιλαρμονικής εις ο οφείλεται δίκαιος έπαινος”.

“Μορφή” του καρναβαλιού ο “Ξένος”...

Ο περίφημος Ξένο (Ξενοφώντα Βακαλόπουλο) πρωταγωνίστησε στο Νησιώτικο καρναβάλι την εποχή του μεσοπολέμου, ενώ σύμφωνα με μαρτυρίες συνέχισε και τα μεταπολεμικά χρόνια να χαρίζει γέλιο. Από διάφορα δημοσιεύματα σταχυολογώ αποσπάσματα που τον αφορούν.

Το 1926 όπως προαναφέρθηκε, πληροφορούμαστε ότι “η διοργανωτική επιτροπή παρακολουθούσα το γλέντι εις τας διαφόρους αυτού εκφάνσεις απεφάσισε και απένειμε βραβεία ως εξής: 1ον βραβείον Ξενοφών Βακαλόπουλος, ως συμβολίσας την Κοινωνίαν των Εθνών επί χελώνης”.

Το 1929 “ένα νούμερο, μια γελοιοποίησης των Μις που εφέτος είχε μεγάλη επιτυχία στην κίνηση της Καθαράς Δευτέρας, ήτο η “Μις Μεσσήνη” του περίφημου Ξένου. Ούτος επιβαίνων αυτοκινήτου παρίστανε την “Μις Μεσσήνη” (την μορφήν) μιάς γυναικός αδυνάτου, βαμμένης ουκ ολίγον, πλην όμως τελείου τύπου καλλονής... Η εμφάνιςις αύτη προκαλεί χαράν και ευθυμίαν και τας ζωηράς εκδηλώσεις του κόσμου διά την επίκαιρον επιτυχίαν. Ούτως έλαβε τα πρώτα βραβεία μεταμφιέσεως”.

Το 1932 η επιτροπή “εβράβευσεν τον κ. Ξενοφώντα Βακαλόπουλον αναπαραστήσαντα τον Νημάγιερ, την οικονομικήν κρίσιν και τον κομμουνισμόν”. Ο Νημάγιερ ήταν κάτι σαν τον... Τόμσεν της τρούικας: Συμφοιτητής του Κέινς, στέλεχος της Τράπεζας Αγγλίας και επικεφαλής της Δημοσιονομικής Επιτροπής της Κοινωνίας των Εθνών. Ηρθε το Φεβρουάριο του 1932 στην Ελλάδα μαζί με άλλα στελέχη της Επιτροπής και ζήτησαν δρακόντεια μέσα, όπως το κλείσιμο των σχολείων και την περικοπή κατά 20% των μισθών δημοσίων υπαλλήλων ως προϋπόθεση για οποιαδήποτε συζήτηση σχετικά με νέο δανεισμό. Οπως φαίνεται ο Βακαλόπουλος γνώριζε

τι συμβαίνει συνδυάζοντας αυτά που ζητούσε η Επιτροπή με την οικονομική κρίση και την ανάπτυξη του κομμουνιστικού κινήματος.

Το 1938 “το πρώτο βραβείο μασκαράτας έλαβε ο κ. Βακαλόπουλος”

Και το 1939 η επιτροπή έδωσε πρώτο βραβείο στις “μασκαράτες υπό τους Ξεν. Βακαλόπουλον και Νικολ. Αλευράν”.

Τις φωτογραφίες του Ξένου μασκαρεμένου ως “τσιγγάνα” και “Μις Μεσσηνή” μου παραχώρησε στη σχετική έρευνα η οικογένεια Βακαλόπουλου πριν από χρόνια.

Οι “ιστορικοί καρνάβαλοι” και οι λογογράφοι...

Από τις “φυσιογνωμίες” του Νησιώτικου καρναβαλιού τα προπολεμικά χρόνια ήταν και ο Γρηγόρης Δασκαρόλης. Τον συναντάμε όπως προαναφέρθηκε, ως τον πρώτο... ομιλούντα καρνάβαλο το 1926: “Περί ώραν 12ην ο Καρνάβαλος αντιπροσωπευόμενος από τον κ. Γρηγόρ. Δασκαρόλην, με κεκαλυμμένο το πρόσωπο διά μάσκας ης η τεράστια ρις και το φοβερόν εις την θέσιν του στόματος άνοιγμα προσδίδων εντύπωσιν αληθώς ανατριχιαστικήν, εισήλθαν εις την πόλιν εκ του βορειοδυτικού μέρους αυτής και διά συντόμου παρακελεύσεως από του εξώστου του ξενοδοχείου Χρόνη προς το εν τη πλατεία της πόλεως πλήθος, έδωκε το σύνθημα της ενάρξεως του τρελλού γλεντιού και της αδιαπτώτου ευθυμίας τα οποία εξηκολούθησαν μέχρι βαθείας νυκτός [...] Την εσπέραν ο Καρνάβαλος εξεφώνησε τον πανηγυρικόν της ημέρας, μετά ταύτα δε ερρίφθησαν πυροτεχνήματα”.

Το 1930 δεν αναφέρεται ως καρνάβαλος αλλά ως “ποιητής του κάρου” καθώς διαβάζουμε πως “υπερήρεσε και το ποίημα Δασκαρόλη που εσατύριζε τα υδραυλικά και άλλα τοπικά γεγονότα” (η διακωμώδηση αφορά τα υδραυλικά έργα Παμίσου που αποτέλεσαν για δεκαετίες ανεκπλήρωτο αίτημα).

Το 1937 εμφανίζεται με... τετράποδο αεροπλάνο: “Την έναρξιν του καρναβαλιού έκαμεν ο περίφημος τύπος της γείτονος κ. Δασκαρόλης ο οποίος επιβαίνων τετραπόδου αεροπλάνου παρήλασεν διά της κεντρικής πλατείας και των οδών της πόλεως σκορπίσας παντού το γέλιο και την ευθυμίαν με το κωμικόν της εμφανίσεώς του και τα έξυπνα καλαμπούρια του”.

Για μια 15ετία περίπου ο Γρηγόρης Δασκαρόλης υπήρξε εκ των πρωταγωνιστών του Νησιώτικου καρναβαλιού.

Ο καρνάβαλος εκφωνεί λόγο από το μπαλκόνι αρχές της δεκαετίας του 1960

ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΑ

Σε φωτογραφίες της δεκαετίας του 1960 ο ιστορικός μεταπολεμικός “καρνάβαλος” Δημήτρης Μιχαλόπουλος (Γκόφος) εκφωνεί το λόγο από το ίδιο μπαλκόνι που χαιρέτησε τα πλήθη ως “καρνάβαλος” ο Γρηγόρης Δασκαρόλης. Με βοήθo τον Παναγιώτη Μυτιληναίο (Τσόχα) εκφωνούσε πάντα το λόγο του Καρνάβαλου από το 1949 (οπότε υπάρχει και η πρώτη γραπτή αναφορά) μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1970 που πέθανε. Το 1963 εκφώνησε το λόγο ο γιος του Σπύρος Μιχαλόπουλος, ο οποίος και συνέχισε μετά το θάνατο του πατέρα του μέχρι και τα τελευταία χρόνια. Ενδιαμέσως ο καρναβαλικός λόγος εκφωνήθηκε το 1980 από το Γιάννη Χαϊδόγιαννη

και αργότερα για λίγα χρόνια από το Φώτη Πατρινιό. Το 1984 δεν εκφωνήθηκε ο λόγος του Καρνάβαλου (στο ρόλο του είχε οριστεί άλλο πρόσωπο εκτός των προαναφερθέντων), αλλά οι αιτίες δεν έχουν διευκρινιστεί μετά βεβαιότητας. Σύμφωνα με το Δημήτρη Ι. Κούτη (“Μια ζωή γεμάτη μουσική”) το λόγο έγραφε αρχικά ο πατέρας του Γιάννης Κούτης και στη συνέχεια οι Πότης Λουκάκος, Γιάννης Παναγιωτόπουλος, Νίκος Φωτεινόπουλος, Δημήτρης Σπανός, Γιάννης Πλατάρος, Δημήτρης Ρούτσης.

Χορός, ζυγιάς και ένας διαφορετικός χορός...

Δομικό στοιχείο του Νησιώτικου καρναβαλιού ο χορός ανδρών και γυναικών με παραδοσιακές στολές αλλά ο χορός θέλει και... όργανα. Τα συναντάμε σε μια περιγραφή του 1938 όπου αναφέρεται ότι “τους στίχους του ποιητού του Κάρου διαδέχονται φωνές ουρανομήκεις, ιαχαί, αλαλαγμοί, μεταξύ των οποίων εξεχώριζεν η πατροπαράδοτος Νησιώτικη μουσική της πίπιζας, του κλαρίνου και των τυμπάνων”. Και μπορεί να τα συναντάμε τότε ως γραπτή αναφορά, έρχονται όμως από τα βάθη των αιώνων ως “ζυγιά”, αρχέγονος αγροτικός τρόπος μουσικής υποστήριξης του χορού. Στην ελληνική μουσική παράδοση, ζυγιά είναι το ζευγάρι δύο οργάνων που συμπληρώνουν το ένα το άλλο. Η λέξη θεωρείται μεσαιωνικής προέλευσης και το ζευγάρι συναντιέται με διαφορετικά όργανα κατά περιοχές της Ελλάδας. Πάντα ένα όργανο δίνει το ρυθμό και το άλλο παίζει τη μελωδία. Στην Πελοποννησιακή

Δεκαετία του 1960-1970, δεξιά όμιλος χορευτών και αριστερά η ζυγιά (τούμπανο και μάλλον κλαρίνο) που τους συνοδεύει

παράδοση το ρυθμό δίνει το νταούλι (τούμπανο) και τη μελωδία παίζει η πίπιζα (ή ζουρνάς κατά περιοχές). Από το 19ο αιώνα η πίπιζα σε ορισμένες περιπτώσεις αντικαταστάθηκε από το κλαρίνο. Ο συντάκτης του αποσπάσματος είναι Νησιώτης (πρόκειται για το Θεόδωρο Μαρκόπουλο, αργότερα διευθυντή της “Σημαίας”) και η αναφορά του σε “πατροπαράδοτη μουσική” έχει ιδιαίτερη σημασία για το βάθος χρόνου από το οποίο έρχεται. Κάπως υποτιμητικά ίσως οι λαϊκοί μουσικοί αποκαλούνταν από ένα σημείο και ύστερα “τουμπανιαραίοι”, αλλά ήταν αυτοί που έδιναν το ρυθμό και στο χορό αλλά και στο καρναβάλι. Ένα ξεχωριστό στοιχείο του Νησιώτικου καρναβαλιού (που χρειάζεται βαθύτερη μελέτη), είναι το γεγονός ότι οι χορευτές μετακινούνταν σε “παράταξη” ο ένας δίπλα από τον άλλον χωρίς να πιάνονται με έναν πηδηχτό χορό (με... στριφογυρίσματα, και τον αρχηγό να... οδηγεί με τη γκλίτσα) στο ρυθμό που έδινε το νταούλι, με έναν ήχο που έχουν στο “αυτί” τους όλοι όσοι έζησαν το καρναβάλι πριν τις... μαζορέτες. Η πίπιζα (ή το κλαρίνο) έμπαινε στο χορό όταν οι χορευτές έφθαναν στο σημείο που θα χόρευαν τους παραδοσιακούς χορούς. Συνήθως οι ομάδες είχαν τις δικές τους ζυγίες, πολύ αργότερα όταν “στήθηκαν” πλέον στις εξέδρες μπήκαν και άλλα όργανα (όπως το σαντούρι) και σχηματίσθηκε δημοτική ορχήστρα πλέον.

Φωτιές, λαογραφία και ιστορία

Σημαντικό στοιχείο του “εν αγραίς” Νησιώτικου καρναβαλιού είναι οι φωτιές που παραπέμπουν σε βάθος πολλών αιώνων και συναντώνται τις αποκριές όχι μόνον στην Ελλάδα αλλά και σε ολόκληρη την Ευρώπη. Πρόκειται για τις φωτιές που άναβαν σε πλατώματα την Κυριακή το βράδυ μετά το βραδινό φαγητό και συγκέντρωναν γύρω τους όλη τη γειτονιά. Αποτελούσε τελετουργικό στοιχείο της “κοινότητας” και απόληξη των γιορτών της Αποκριάς.

Η λαογραφία της φωτιάς

Το έθιμο της αποκριάτικης φωτιάς αποτέλεσε αντικείμενο έρευνας σημαντικών λαογράφων. Σύμφωνα με το Γεώργιο Ν. Αικατερινίδη “οι αποκριάτικες φωτιές που ανάβονται τελετουργικά σε πλατείες και σταυροδρόμια τις βραδινές ώρες, ιδιαίτερα την τελευταία Κυριακή, ανήκουν στην ομάδα των ευετηρικών εθίμων. Πρόκειται για συνήθεια η οποία στηρίζεται στην αρχέγονη πίστη ότι η φωτιά κρύβει μέσα της δύναμη που μεταδίδεται σε όποιον έρθει μαζί της σε κάποια ιεροτελεστική σχέση”. Ενώ ο Γεώργιος Α. Μέγας παρατηρεί ότι “η συνήθεια αυτή ανήκει στα λεγόμενα διαβατήρια και καθαρτήρια έθιμα, με την οποία ο άνθρωπος του λαού στην αρχή μιάς νέας χρονικής περιόδου, θέλει να εξασφαλίσει την ευτυχία”. Προσθέτοντας ότι τις Αποκριές ανάβουν φωτιές σε Γερμανία, Ελβετία και Αυστρία σημειώνει με βάση διεθνείς βιβλιογραφικές πηγές ότι “οι ανοιξιάτικες φωτιές οφείλουν τη γέννησή τους στην πίστη στις συνήθειες των αγροτών και αρχικός σκοπός τους είναι η μαγική επίδραση στους αγρούς και η ευφορία αυτών των τελευταίων, δηλαδή η εκδίωξη του κακού και συνάμα η

προαγωγή της βλάστησης”. Το έθιμο με διάφορες παραλλαγές και τελετουργίες συναντιέται σε πολλά μέρη της Ελλάδας με γνωστότερες εκδηλώσεις τους “Φανούς” της Κοζάνης και τις “Τζαμάλες” των Ιωαννίνων.

Το 1940

Ως έθιμο του “εν αγραΐας” έφθινε με το χρόνο καθώς άλλαζαν οι κοινωνικές συνθήκες. Μια υποψία ότι το έθιμο είχε διακοπεί ή είχε ατονήσει μας δίνει ο Πότης Λουκάκος σε μια περιγραφή του Νησιώτικου καρναβαλιού το 1940. Το ενδιαφέρον πέραν των άλλων έγκειται και στο γεγονός ότι προσδιορίζει και θέσεις στις οποίες άναβαν οι φωτιές εκείνη την εποχή: Οι παληές όμορφες εθιμοτυπίες ξαναζωντάνεψαν, κι από βραδύς οι μεγάλες φωτιές στις συνοικίες του Νησιού άναψαν πάλι και οι χοροί εστήθησαν πολύ ενωρίς για να διαρκέσουν μέχρι το πρωί για να υποδεχθούν με χαρά τη χαρούμενη ημέρα της Καθαράς Δευτέρας που ξημερώνει. Στο Γαρδελί, στη μεγάλη φωτιά του Μιχάλη του Κουφόγιαννη (του κουμπάρου όπως τον λένε), στα Ρουτσεία, στο Λιμοχώρι, στη Νεάπολη, στο οξωπήγαδο της Κατσαντωνούς, στο Κολωνάκι (Καρτερολιωτέικα Μάκη-Βαγγέλη-Μούρσα), στου Γούργαρη, στον Αϊγιάννη, στον άγιο Θανάση κ.λπ. στήνονται γύρω από τη φωτιά οι μεγαλύτεροι χοροί”.

Το 1947

Μεσολάβησαν ο πόλεμος και η κατοχή, επόμενη περιγραφή το 1947 με τον εμφύλιο σε εξέλιξη, πάλι από τον Πότη Λουκάκο ο οποίος προσδιορίζει και για μια ακόμη φορά τόπους και πρόσωπα που πρωταγωνίστησαν: “Από την Κυριακή το βράδυ δόθηκε το σύνθημα του γλεντιού με τις μεγάλες πατροπαράδοτες φωτιές που ανάφτηκαν στι γειτονίες και που με αυτές από μακριά το Νησί εφάινετο σαν ένα ωραίο πυροτέχνημα. Και πρώτα η φωτιά του Γαρδελιού που το γενικό πρόσταγμα είχε ο κουμπάρος ο Μιχάλης

Δεκαετία του 1960-1970, δεξιά όμιλος χορευτών και αριστερά η ζυγιά (τούμπανο και μάλλον κλαρίνο) που τους συνοδεύει

Κουφόγιαννης με τον Χρήστο τον Κοσμά και άλλους. Αλλη φωτιά μεγάλη στη Νεάπολη. Εκεί την όλη συντήρησίν της έχουν αναλάβει ο Γιώργης, ο Πάνος και ο Ανδρέας Τσοπανάκης, μαζί με το Χαρίλη το Γκότση και λοιπούς. Τρίτη μεγάλη φωτιά στα Λιαπέικα, με επικεφαλής τον συμπαθητικό γλεντζέ Βαγγέλη Λιάπα, τον τηλεγραφητή Ληά Κουράνο κλπ. Και τέλος στο Αργαστηράκι, στα Καρτερολιωτέικα, στα Κρεμμυδέικα, στα Ρουτσέικα, στο Οξωπήγαδο και τόσες άλλες. Ε λοιπόν γύρω από αυτές τις φωτιές όλο το Νησί είχε ξεχυθεί και χόρευε και γλεντούσε, οι πίπιζες, τα νταούλια, η ρετσίνα και οι άφθονοι μεζέδες αποτελούσαν το σύνολο που παρήγαγε το ηλεκτροφόρο ρεύμα που ακινδύνως διοχετεύετο στις ψυχές των χορευτών και τους μετέδιδε το παραλήρημα αυτό της χαράς”.

Στο αστικό καρναβάλι

Από εκεί και ύστερα οι φωτιές έγιναν οργανικό στοιχείο του αστικού πλέον καρναβαλιού παίρνοντας και διαγωνιστικό χαρακτήρα. Μαζί με αυτό όμως αλλάζει και ο χαρακτήρας του εθίμου καθώς από ζώσα παράδοση της γειτονιάς μετατρέπεται σε θέαμα και στοιχείο πλέον ανταγωνισμού των γειτονιών. Οι οποίες στο πέρασμα του χρόνου έσβησαν και οι φωτιές νεκρανασταίνονται ετησίως κατά κανόνα από συλλογικότητες της πόλης σε μια προσπάθεια συντήρησης ενός εθίμου που έχει προ πολλού αποβιώσει ως στοιχείο κοινωνικής συνοχής και αλληλεγγύης. Η έννοια “γειτονιά” έχει αντικατασταθεί από την “πιάτσα”, το “εν αγραίς” λαϊκό καρναβάλι έγινε “εν άστυ” θέαμα και η φωτιά ως έθιμο αναζητεί τη δημιουργική προσαρμογή της στις νέες συνθήκες.

Φωτιές που “χάθηκαν”

Σε σχέση με αυτό έχει ενδιαφέρον να τονιστεί το γεγονός ότι παρόμοιο, με τους ίδιους συμβολισμούς και τελετουργία ήταν το έθιμο της φωτιάς στα προαύλια του Αγιάνη και των Τριών Ιεραρχών την παραμονή των αντίστοιχων γιορτών. Το οποίο “έσβησε” τη δεκαετία του 1960 καθώς χάθηκαν οι όροι, οι λόγοι και τα πρόσωπα που το συντηρούσαν...

Οι παραδοσιακοί χοροί και οι αλλαγές στο χρόνο...

Ο χορός ως στοιχείο του Νησιώτικου καρναβαλιού αποτελεί αρχέγονη παράδοση που μεταλλάχθηκε στην πορεία του χρόνου. Αρχικά επρόκειτο για χορούς μεταμφιεσμένων οι οποίοι ήδη είχαν αρχίσει να μπαίνουν σε “καλούπια” όπως φαίνεται από την περιγραφή του 1893: “Εν Μεσσήνη, κατ’ έθιμον παλαιόν, τελείται αληθής πανήγυρις κατά την ημέραν ταύτην, αρκετά περίεργος και πρωτότυπος. Αι οικίαι κυριολεκτικώς κενούνται, αι οδοί εισί πλήρεις ανδρών και γυναικών πάσης τάξεως. Δέσποινας και δεσποινίδες, μεταξύ των οποίων εκ των καλλιτέρων οικογενειών της πόλεως, μετημφιεσμένοι ποικιλώτατα χορεύουσι τον συρτόν εν μεγίστη συρροή πλήθους θεατών. Πρόγραμμα ειδικόν κανονίζει τα της πανηγύρεως ήτις μετ’ ολίγον μεταβάλλεται εις αληθές πανδαϊμόνιον”.

Το 1900 εμφανίζονται οι “Ελληνοφόροι νέοι” δηλαδή οι φουστανελλοφόροι, οργανωμένοι σε ομίλους. Όπως αναφέρεται σε περιγραφή του 1900 “εισέρχονται κατόπιν κατά σειράν οι όμιλοι των Ελληνοφόρων νέων οίτινες χορεύουσι διαφόρους Ελληνικούς χορούς απαραμίλλως και με υπερφυσικήν χάριν. Εκ των ομίλων τούτων βραβεύεται ο υπό τον Νικόλαον Πατσαβούραν, ο υπό τον Νικόλαον Πετρόπουλον και άλλος τις”.

*

Για το 1903 υπάρχει μια πλουσιότερη περιγραφή γυναικών και ανδρών που παίρνουν μέρος με ομάδες: “Ας φωτογραφήσωμεν πρώτον έναν χορόν γυναικών. Μια έδρα αφ’ ης το βιολί του Τοσσώνη σπαράσσε σπαραγμόν αγωνίας υπό τους επιθανάτιους γοιγγυσμούς μιάς κοντραμπάσας, ρυθμίζει τα βήματα υπεδέκα γυ-

ναικών αι οποίαι χορεύουν τον αγνόν Καλαματιανόν χορόν. Είναι όλαι στολισμέναι με τα καλλίτερά τους ρούχα τα οποία εφύλαξαν επιμελώς στο βάθος του σεντουκιού. Φέσια αργυρόχρυσα και μετάξινες φούστες στολισμένες και άνθη πορτοκαλιάς, και χρυσόστικτα κοντογούνια, λαμποκοπούντα εις του ηλίου τας ακτίνας, και μετάξινες φούστες εφ' ων ο χρόνος εσημείωσε με χρωματιστά σημεία την διέλευσίν του, και πρόσωπα γελαστά, και στήθη προέχοντα ελευθέρως, απαρεξήγητα, εις ημιέξωμα κοντογούνια, επλήρουν τον ευρύν ορίζοντα. Τα τραπέζια των πέριξ καφενείων χρησιμεύουν ως θεωρεία εις όλους τους παρεπίδημους Καλάμιους. Το ευσταλές των χορευτών, η πλούσια λευκάζουσα φουστανέλλα των, τα ολόχρυσα τουζουλούκια και τα αργυρόστικτα καλπάκια, αι ελεύθεραι κινήσεις εις τον μυρωμένο αέρα του ανοικτού ορίζοντος, μεταφέρουν το πνεύμα εις άλλους χρόνους Ελληνικής ευκλείας οπότε οι Έλληνες ένδοξοι εχόρευον τον πυρρίχιον υπό τους ήχους των αυλών”.

Και σε ένα άλλο σημείο “έλθετε φωτογραφήσωμεν είκοσι φουστανελλοφόρους ασίκηδες, λεβεντόμορφους χορεύοντας Αρβανίτικον και συρτόν εις τα “Αλώνια” της Μεσσήνης, την ευρείαν πλατείαν της”.

*

Αναφορά γίνεται και στην αναγγελία των εκδηλώσεων για το 1907: “Ο διάκοσμος της πλατείας, οι όμιλοι των χορευτών ανδρικοί και γυναικείοι θα παρουσιάσουν μια εικόνα έκπαγλον”. Ενώ στο καρναβάλι “ομάδες Ελληνικά ενδεδυμένων ανά τα διάφορα μέρη εχόρευον συνοδεία τυμπάνων και της αθανάτου φλογέρας. Παρέκει γυναίκες έσυρον το αρβανίτικο και το καλαματιανό και προσέδιδον αρκετήν κίνησιν”

*

Το 1908 ο χορός αποτελεί στοιχείο που κεντρίζει το ενδιαφέρον των επισκεπτών: “Όλοι οι προστρέξαντες επισκέπται προσέδωσαν ζωηράν κίνησιν. Οι Νησιώτες τους επεριποιούντο και ούτοι διέτρεχον την πόλιν απολαμβάνοντες του σημαϊστολισμού αυτής και των

χορών των γειτονιών, των γυναικών και ανδρών χορευόντων μετά εγχωρίων μουσικών οργάνων μέχρις εσπέρας”.

*

Το έθιμο συνεχίζεται σε δύσκολα χρόνια και το 1922 στο Νησί καταγράφονται “παντού χοροί, φουστανελλάδες, τραγούδια ενθουμίζοντα βουνό και θυμάρι”.

*

Ενα χρόνο αργότερα η εικόνα είναι παρόμοια καθώς “ομιλοι φουστανελλοφόρων γραφικότητα και κομψότητα ενδεδυμένοι, διασχίζουν την πόλιν και χορεύουν και εν γένει δίδουν εις την εορτήν τόνο ευθυμίας ζωηρότατον”.

*

Το 1925 το ρεπορτάζ εκθειάζει τη φουστανέλλα και την ξεχωριστή “χάρη” που έχει στο Νησί: “Το ένδυμα αυτό, το γνησίως ελληνικόν, το τόσο κομψόν και παραστατικόν, διατηρείται εις όλα σχεδόν τα μέρη της Ελλάδος. Αλλά πουθενά δεν έχει την χάριν, την ωμορφιά και την κομψότητα που βλέπη κανείς στο Νησί. Χρυσοποίκιλτες φέρμελες επάνω σε μαύρο, πράσινο ή κόκκινο βελούδο, φουστανέλλα με πολλές δίπλες κατάλευκες και σιδερωμένες, κάλτσες αρβανίτικες, τσαρούγια με μεγαλοπρεπείς φούντες και βελουδίνες σκούφιες με φούντες μεταξωτές, όλα αυτά δίνουν μια χάρη θελκτική εις την όλην περιβολήν. Φαντασθήτε τώρα υπερτριακόσιους νεαρούς λεβέντες να φέρουν τας ελληνικάς ενδυμασίας για να ιδήτε και να πεισθήτε γιατί στο Νησί ξεύρουν να διασκεδάζουν”.

*

Το 1926 ο χορός και πάλι κυριαρχεί: “Παντού διακρίνονται οι γραφικαί φουστανέλλαι, οι βλάχικες αμφιέσεις των κυριών, πιερότοι, κολομπίνες, ποικίλες μεταμφιέσεις, ακόμη και την απομίμησιν του Σαρλώ ολοζώντανη. Εις τα πλείστα σημεία της πλατείας είχαν στηθή χοροί, όπου ευσταλείς νεανία και νεάνιδες δροσεραί και ωραίαι εχόρευον μ’ αληθινήν χάριν τους αθάνατους ελληνικούς χο-

ρούς”. Οι βραβεύσεις είναι για το σύνολο των εμφανίσεων και το έβδομο βραβείο δίνεται σε ομάδα φουστανελοφόρων.

*

Το 1928 και πάλι οι χορευτές εντυπωσιάζουν καθώς “ομάς Νησιωτών περιβεβλημένων την γραφικότητα την Ελληνικήν στολήν την ιστορικήν φουστανελλάν, εχόρευσεν εις την πλατείαν των Αλωνίων διάφορους Ελληνικούς χορούς υπό τα χειροκροτήματα των πανηγυριστών, αποσπάσασα τα συγχαρητήρια όλων”.

*

Από το 1929 αρχίζουν να δίνονται ξεχωριστά βραβεία για χορευτικές ομάδες ανδρών και γυναικών με την προϋπόθεση ότι θα έχουν κατ’ ελάχιστον έναν ορισμένο αριθμό η κάθε μια. Στο ρεπορτάζ τονίζεται ότι “οι Νησιώται διατηρούν ακόμη την τέχνην να φορούν την Ελληνικήν ενδυμασίαν κατά τρόπον απaráμιλλον. Τέτοια κορμοστασιά και τέτοια λεβεντιά δεν απαντάται εις κανένα μέρος της Ελλάδος”.

Στις εκδηλώσεις παίρνουν μέρος και αρκάδες χορευτές και απονέμονται βραβεία, ενώ αναφέρονται και ονόματα: “Πρώτοι καταφθάνουν οι αθάνατοι φουστανελλοφόροι μας υπό τους κ. κ. Γ. Μιχαλόπουλον και Π. Ανδριανόπουλον, οίτινες προκαλούν τον θαυμασμόν του κόσμου και χορεύουν ρυθμικώς τους ελληνικούς χορούς υπό τους ήχους του νταουλιού και τις πίπιζας. Είτα προσέρχεται οκταμελής όμιλος Αρκάδων φουστανελλοφόρων αποτελούμενος εκ των κ. κ. Ιω. Βαρβέρη, Ευάγ. Βάγια, Παν. Βάγγου, Δημ. Ανδριανόπουλου, Νικ. Βασιλόπουλου, Κ. Σεβδαλή, Σπ. Μαλιφούκου και Φωτ. Καρμιραέλου, η θέα των οποίων προκαλεί ακράτητον ενθουσιασμόν [...] Εις αμφοτέρας τας ομάδας απενεμήθησαν το πρώτον και δεύτερον βραβείον. Είτα εμφανίζεται άλλη φουστανελλοφόρων υπό τους κ. κ. Δασκαρόλην, Λαμπράκην κλπ. [...] Και εις τούτους απενεμήθη το δεύτερον βραβείον”.

*

Το 1930 γράφεται... διθυραμβικό κείμενο για την ελληνική φορεσιά

αλλά παρατηρείται ότι στο Νησί πλέον οι γυναίκες δεν ντύνονται με τα παραδοσιακά ρούχα τις αποκριές: “Από παντού το Ελληνικόν ένδυμα εξωστρακίζεται. Η ιστορική φουστανέλλα, η κομψή και ποικιλόχρωμη φέρμελη και το τσαρούχι εξαφανίζεται. Αλλ’ εις το Νησί αι εθνικαί αύται παραδόσεις διατηρούνται. Πρέπει να ξεύρετε ότι σε κανένα άλλο μέρος δεν θα εδήτε το λεβέντικο αυτό ένδυμα με τόση χάρι και κομψότητα. Πυκναί ομάδες φουστανελλοφόρων διέσχισαν την πόλιν, ετραγουδούσαν και εχόρευαν υπό τους ήχους της πίπιζας και εσκόρπιζον την ευθυμίαν. Αλλά το κοντογούνι και το γυναικείο φέσι έχει σχεδόν εξαφανισθή. Οι Νησιωτοπούλες είχαν το ατύχημα να... εκπολιτισθούν και αυτές και να καταφεύγουν εις το καπέλωμα και τα κοντά μαλλιά. Τι κρίμα”.

Και ο θαυμασμός συνεχίζεται από την εμφάνιση των ομάδων: “Ολίγον μετά την μεσημβρίαν η διασκέδασις έφθασεν εις το κατακόρυφον. Ομιλοι φουστανελλοφόρων εχόρευαν θαυμάσια. Παρά την εξέδραν της μουσικής υπό τους ήχους των υπολειμμάτων της πάλαι ποτέ Φιλαρμονικής εχόρευαν επίσης θαυμάσια και τεχνικώτατα. Δεν μπορεί κανείς αλλού να θαυμάση τον Ελληνικόν χορόν παρά μόνο στο Νησί”.

*

Το 1936 οι γυναίκες... επανέρχονται στα παραδοσιακά: “Πρέπει να ξεύρετε ότι σε κανένα άλλο μέρος της Ελλάδος δεν ντύνονται με όση κομψότητα και χάρη ντύνονται μ’ Ελληνικάς ενδυμασίας οι Νησιώτες και οι Νησιώτισσες. Φουστανέλλα Νησιώτικη είναι σωστό ποίημα λεβεντιάς, καμαριού, υπερηφάνειας και αρματολισμού. Η φουστανέλλα, η φέρμελη, το μείντάνι, η σκάλτσα, το τσαρούχι, το λουστρινένιο σελλάχι και το φεσάκι με τη μαύρη μεταξωτή φούντα, είναι όλα χυτά πάνω στο Νησιώτη. Αλλά και οι Νησιώτισσες με τις Ελληνικές τους ενδυμασίες, με τα κοντογούνια τους, τα φέσια τους, με τα μαργαριταρένια κουμπιά είναι θαύμα ιδέσθαι”

Ενώ σε άλλο ρεπορτάζ αναφέρεται ότι “ο Νησιώτικος χορός είναι πραγματικό θαύμα! Πού βρέθηκε στους θαυμαστούς αυτούς βουρκόλους -αυτό είναι το... φιλολογικό ψευδώνυμο των Νησιωτών- τόση

ευκινησία, τόση χάρη, τόση τέχνη, τόση λεβεντιά! Χορεύουν ρυθμικώτατα σαν να πετούν, ενώ γύρω τους μαίνεται ο χαρτοπόλεμος”.

*

Το 1937 έχουμε παρέλαση φουστανελλοφόρων κατά ομάδες και με πολλά ονόματα: “Πρώτη παρήλασεν ομάς φουστανελλοφόρων απαρτιζομένη εκ των κ. κ. Μ. Βασιλοπανάγου, Γ. Τσώνη, Γ. Ρούτση, Α. Ρούτση, Π. Γκούζη, Ηλ. Μουρούφα. Κ. Κούσκουλα, Ι. Σκορδάκη, Ι. Αθανασοπούλου και Α. Στεφάνου. Δευτέρα ομάς φουστανελλοφόρων απαρτιζομένη εκ των κ. κ. Γ. Μιχαλόπουλου, Π. Μιχαλόπουλου, Γ. Φραγκάκη, Π. Λαμπράκη, Ι. Λαζαράκη και Ι. Πετρουλάκη. Τρίτη ομάς φουστανελλοφόρων υπό τους Π. Θεοδωρακόπουλον και Θ. Βενέρον”.

Και ακολουθεί ο θαυμασμός: “Ιδιαιτέραν εντύπωσιν προεκάλεσαν αι ομάδες των φουστανελλοφόρων και οι χορευθέντες υπ’ αυτών χοροί. Προσέδωσαν εις την εορτήν έναν καθαρώς Ελληνικόν τόνον, οι δε απαρτίζοντες αυτάς Νησιώτες ήσαν πραγματικοί εκπρόσωποι της Ελληνικής λεβεντιάς”.

*

Το 1938 φαίνεται ότι συμμετείχε μόνον μια ομάδα που έκανε και εντύπωση: “Ιδιαιτέραν εντύπωσιν έκανε εις το κοινόν μια ομάς ευσταλών φουστανελλοφόρων με ομοιόμορφες φουστανέλλες και φέρμελες, η οποία εχόρευσε με πρωτοφανή μαεστρία τον τσάμικο και απέσπασε τα συγχαρητήρια της επιτροπής και τα χειροκροτήματα των χιλιάδων λαού που τον παρακολούθησε”.

*

Το 1939 συμμετέχουν περισσότερες ομάδες και σε δύο από αυτές δίνονται βραβεία (που συνοδεύονται από χρηματικά έπαθλα): “Η Επιτροπή εβράβευσε τας εξής καλλιτέρας εμφανίσεις: Τας ομάδας φουστανελλοφόρων υπό τους Μιχ. Βασιλοπανάγον και Βασ. Ζαφειρόπουλον”.

*

Το 1940 ο Πότης Λουκάκος παρουσιάζει τους καλύτερους χορευτές: “Τις καλλιτερες εμφανίσεις εφέτος από τους φουστανελλοφόρους, παρουσίασεν η υπό την αρχηγίαν του Μιχ. Βασιλοπανάγου ομάς την οποία απετέλουν οι Γεωργ. Ρούτσης, Γεωρ. Τσώνης, Πέτρος Κουζής, Παν. Μπλάνας (τέσσερες), Γεωργ. Μπλάνας, Δημ. Ρούτσης, Ιωάν. Σκορδάκης κ.ά. καθώς και αι υπό την αρχηγίαν Βασιλ. Ζαφειρόπουλου και Γεωργ. Μιχαλόπουλου ομάδες”.

*

Το 1947 έχουμε ονόματα των πρώτων στους άνδρες και τις γυναίκες καθώς “η επιτροπή εβράβευσε: Την ομάδα φουστανελλοφόρων του κ. Μιχαλόπουλου και της απένειμε χρηματικό έπαθλο 60.000 δραχμών. Την Αμαλίες υπό τας κυρίας Κονδύλω Ν. Τσοπανάκη και Τριανταφυλλίδου, χρηματικό έπαθλο 15.000 δραχμές”.

Ενώ σε άλλο ρεπορτάζ αναφέρεται ότι “απενεμήθησαν δε τα πρώτα βραβεία στις δύο καλύτερες ομάδες φουστανελλοφόρων με ομαδάρχας η μέν πρώτη τον Γ. Μιχαλόπουλον, η δε δεύτερη τον Μιχάλη Βασιλοπανάγον”.

*

Το 1953 εντυπωσίασαν “οι όμιλοι των φουστανελλοφόρων με τους μικρούς, χαριτωμένους τσολιάδες, η πίπιζα και το νταούλι, που έδωσαν και πήραν στους χορούς”.

*

Το 1954 τα βραβεία είναι κοινά για μεταμφιεσμένους και χορευτές αλλά “το πρώτο βραβείο δόθηκε στον όμιλο φουστανελλοφόρων”.

*

Το 1955 πληροφορούμαστε ότι “το γκρουπ των φουστανελλοφόρων υπό τους κ. κ. Ν. Κούτη, Ηλ. Μιχαλόπουλον και Ι. Σκορδάκηνη έκανε την ωραιότεραν εμφάνισιν”.

*

Το 1961 επανέρχεται το πλήθος των χορευτικών ομίλων: “Οι γιορτές του καρναβαλιού άρχισαν από την Κυριακή το μεσημέρι, 50 ομάδες φουστανελλοφόρων και αμαλιών με ισάριθμες ζυγιές λαϊκών οργάνων, αφού χόρευαν στην πλατεία, σκορπίστηκαν στην πόλη και χορεύοντας εκάλεσαν σε συναγερμό όλους τους κατοίκους, για να λάβουν μέρος στον ολονύχτιο χορό, γύρω από τις γιγάντιες φωτιές, που σε κάθε σταυροδρόμι, λαμπαδιασμένες από νωρίς εφώτιζαν παράξενα τα ξεφαντώματα”.

*

Το 1962 “ομάς φουστανελλοφόρων με επικεφαλής τον Ν. Φωτεινάκη διέσχισε χορεύουσα τον ιδιότυπο πηδηχτό χορό την πλήρη κόσμου πλατεία και έφθασε εις τον προ της εξέδρας των επισήμων χώρον όπου συνοδεία λαϊκών οργάνων εχόρευσε ελληνικούς χορούς καταχειροκροτηθείσα. Ιδιαιτέραν εντύπωσιν προεκάλεσε η χορευτική δεινότης του μικρού Πέτρου Αλεξόπουλου.

Η ομάδα πήρε χρηματικόν βραβείον 2.000 δραχ. και 100 δραχ. δόθηκαν “εις τον μικρόν χορευτήν Πέτρον Αλεξόπουλον”.

*

Το 1963 καταγράφεται και η συμμετοχή της Βάμαινας στο καρναβάλι, με φουστανέλλα σε ενσάρκωση του πνεύματος της ημέρας για αντιστροφή των θέσεων και των ρόλων στην κοινωνία: “Εγένετο παρέλασις προηγουμένης της Φιλαρμονικής, η οποία χθες επραγματοποίησεν μιαν αξιόλογον εμφάνισιν, ηκολούθουν φουστανελλοφόροι με τα όργανά τους χορεύοντες τον ιδιότυπο “πηδηχτό” χορό τους [...] Αμέσως κατόπιν ομάδες από “Βλάχισσες” με επικεφαλής τη θαλερή γερόντισσα θειά-Βάμαινα καταχειροκροτήθηκε”

Ενώ σε άλλο ρεπορτάζ αναφέρεται ότι: “αρίστην εντύπωσιν απέκμισαν οι πολυπληθείς επισκέπται του Νησιώτικου Καρναβάλου από την εμφάνισιν των ντόπιων χορευτών από τους οποίους καταχειροκρότησαν ιδιαιτέρως τον μικρόν Πέτρο Αλεξόπουλο”.

Σε ρεπορτάζ άλλης εφημερίδας επίσης γίνεται αναφορά στη Βάμαινα: “Ιδιαιτέραν εντύπωσιν έκαμεν ο όμιλος κοριτσιών ντυμένων

Η Βάμαινα με φουστανέλα κάπου στα μέσα της δεκαετίας 1960-1970

με εθνικές ενδυμασίες που με επικεφαλής γηραιάν, αλλά καλοβαστούμενη και ακούραστη νησιώτισσα κυρία ντυμένη με... φουστανέλλες εσχόρησε παντού το κέφι και τον ενθουσιασμό με τον ιδιότυπον αποκρηάτικο χορό που μόνον στο Νησί χορεύεται, με την... πηδηχτή και κεφάτη παρέλασί του από όλους τους κεντρικούς δρόμους και τον εν συνεχεία χορό του προ των επισήμων. Το βραβείο που του απένειμε η Επιτροπή ήταν απολύτως δικαιολογημένο. Υπέροχες ήταν οι ομάδες των φουστανελλοφόρων και των ντομινοφόρων μουσικών με τον... αεικίνητο μάεστρο της”.

Τη χρονιά αυτή για πρώτη φορά εμφανίζεται χορευτικό συγκρότημα από την Αθήνα καθώς πληροφορούμαστε ότι “αρίστην εντύπωσιν έκαμε το χορευτικόν συγκρότημα της εργαζόμενης νεολαίας το οποίον μετεκλήθη υπό του Τμήματος της Περιηγητικής Λέσχης Μεσσήνης και το οποίον εχόρευσε χορούς εξ όλης της Ελλάδος”.

*

Το 1965 “εις την εκτεταμένην “πίστα” της πλατείας μπήκε το ντόπιο χορευτικό συγκρότημα των φουστανελλάδων - που χόρεψαν το γνωστό πηδηχτό χορό - και οι “βλάχισσες” υπό τας ενθουσιώδεις εκδηλώσεις του πλήθους”.

Ομως πλέον έχει αλλάξει ο χαρακτήρας των χορευτικών εμφανίσεων και έτσι μετακαλείται για πρώτη φορά το επαγγελματικό συγκρότημα Κουσιάδη από την Αθήνα. Το οποίο για τρία χρόνια μέχρι και το 1967, κυριαρχεί στο χορευτικό πρόγραμμα του Νησιώτικου καρναβαλιού ενώ οι τοπικές ομάδες υποχωρούν και φθίνουν.

*

Από το 1969 συνεχίζουν άλλα συγκροτήματα όπως το Λύκειο Ελληνίων Τρίπολης, το Λύκειο Ελληνίδων Καλαμάτας, οι Εθνικοί Χορευτικοί Ομιλοι και έτσι σβήνει οριστικά το παλιό έθιμο των χορευτικών ομάδων που συγκροτούσαν οι ντόπιοι. Ο χορός συνεχίζεται αλλά από συλλόγους που δραστηριοποιούνται στο Νησί ή σε άλλες περιοχές της Μεσσηνίας και της χώρας που συγκροτούνται μέσα στην εξέλιξη καλύπτοντας ή υποκαθιστώντας τις παραδοσιακές χορευτικές ομάδες....

Ο “τυρής” και ο “ταραμάς”

Εκείνοι που έζησαν το Νησιώτικο καρναβάλι τη δεκαετία του 1950-1960 και λίγο αργότερα, θυμούνται άλλοι λιγότερο και άλλοι περισσότερο ένα κωμικό σκετς στα Γαρδελιά που περιγράφεται ως η διαμάχη του Τυρή και του Ταραμά καθώς το βράδυ της Κυριακής γινόταν η μετάβαση στη νηστεία, ο “τυρής” εξαφανιζόταν και ερχόταν ο... “ταραμάς” στο τραπέζι, αλλά επί σκηνής παρουσιάζονταν προσωποποιημένα. Πρωταγωνιστές ο Παναγιώτης Σπάλας και ο Βαγγέλης Λιάππας (πατέρας της Φρίντας). Ένα δίδυμο που σκαρφιζόταν κωμικές παραστάσεις τις οποίες ανέβαζε με την βοήθεια... συνεργών στη μεγάλη φωτιά, η οποία συγκέντρωνε και το ενδιαφέρον σε σχέση με τις υπόλοιπες. Ο Τυρής και ο Ταραμάς ήταν ένα από τα πολλά σκετς που παρουσίαζαν και αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να επαναλαμβάνεται. Η επισήμανση έχει τη δική της αξία καθώς δεν πρόκειται για ένα “δρώμενο” αλλά για μια στιγμή της ιστορίας του Νησιώτικου καρναβαλιού, αποτέλεσμα και συνθηκών σε μια κοινωνία που λειτουργούσε με αρχέγονους κανόνες σε ό, τι αφορά τη διατροφή και τις δοξασίες. Το δίδυμο Λιάππα – Σπάλα και ο τρόπος με τον οποίο λειτούργησε εκείνα τα χρόνια, περιγράφουν ένα αυθεντικό λαϊκό θέατρο δρόμου. Και έτσι θα πρέπει να μείνει, η οποιαδήποτε “αναβίωση” δεν μπορεί παρά να είναι ταυτόσημη με την καρναβαλική έμπνευση και δημιουργία ως θέατρο δρόμου, πέρα από τυποποιήσεις.

Την ιστορία του δίδυμο έχει διασώσει ο Πότης Λουκάκος με τις ανταποκρίσεις του στις διάφορες τοπικές εφημερίδες με τις οποίες είχε συνεργαστεί. Έτσι συναντάμε για πρώτη φορά το Βαγγέλη Λιάππα το 1947 καθώς γράφει ο Λουκάκος: “Τρίτη μεγάλη φωτιά στα Λιαπέικα, με επικεφαλής τον συμπαθητικό γλεντζέ Βαγγέλη Λιάππα, τον τηλεγραφητή Ληά Κουράνο κλπ.”.

Το 1954

Η φωτιά αυτή είναι διαφορετική από εκείνη που παρουσιάστηκαν αργότερα οι καρναβαλικές... εμπνεύσεις του δίδυμου, στις οποίες ο Πότης Λουκάκος βάζει... αλατοπίπερο και γράφει το 1954: “Φαίνεται δε απ’ όσα διαπίστωσα πως η φωτιά του Σπάλα, Βαγγέλη, Λιάππα Ο. Ε. θα ξεπεράση τις άλλες εκτός εννοείται απροόπτου. Οπως δε μου edήλωσε ο εκ των μελών της αποκριάτικης εταιρίας κ. Λιάπας, την φωτιά τους όλη τη νύχτα θα την γαρνίρουν διάφορες ατραξιόν και ακροβατικά νούμερα που θα εκτελέσουν ο Ελληνοαμερικάνος Πήτερ Σπαλ, ο γόης της διεθνούς οθόνης Βεγγέλλιαπ... και ο βοηθός των θηριοδαμαστής πιθηκάνθρωπος Χρα-χρα. Τις μικροφωνικές εγκαταστάσεις έχει αναλάβει ο φίλος συμπολίτης Πέτρος Μασουρίδης αφιλοκερδώς. Θα δοθούν και βραβεία εις τους καλλίτερους χορευτάς. Φοβούμαι όμως ότι θα τους συναγωνισθή η φωτιά του Προκόπη”.

Τρία χρόνια αργότερα, το 1957, ο Πότης Λουκάκος αναγγέλει το νέο... πρόγραμμα της φωτιάς: “Υπολογισμούς κάνω και έχω πεποίθηση πως και φέτος όλες τις άλλες φωτιές θα τις ξεπεράση η ρούγα της Ο.Ε. Σπάλα-Λιάππα και Σία. Εχουν γίνη τέτοιες ετοιμασίες και έχουν ήδη περατωθή οι μικροφωνικές εγκαταστάσεις. Ηδη έχει ετοιμαστεί στη φωτιά τούτη ένα επίσημο και διαλεχτό αποκριάτικο πρόγραμμα, στο οποίο συμπεριλαμβάνονται ακροβατικά και ταχυδακτυλουργικά νούμερα. Τα ακροβατικά θέλουν εκτελεσθή κατά το πρόγραμμα από τον Ούγγρο ακροβάτη Χρα-χρα, τα δε ταχυδακτυλουργικά από τον διάσημον Ινδόν φακίρη και ταχυδακτυλουργόν Βάγγο, ο οποίος μεταξύ των άλλων πειραμάτων θα εκτελέση το σπάνιον νούμερο - του να μασάη γύψο και να βγάξη καλλιτεχνικά αγαλματάκια - το δε μεσονύκτιον θα εμφανισθή ο ίδιος ως ωραία των Αθηνών και τόσα άλλα. Να λοιπόν μια ατόφια εικόνα μιας αξέχαστης αποκριάτικης ολονυκτίου βραδυάς που γιορτάζει το Νησί και που όσοι δεν τη ζήσουν θα τους λείπει ένα κομμάτι χαράς απ’ τη ζωή τους”.

Η “αναβίωση” του Τυρή και του Ταραμά που άρχισε να γίνεται τα τελευταία χρόνια με πρωταγωνιστή στο ρόλο του Ταραμά τον Ηλία Κοστρίβα από το Θεατρικό Εργαστήρι Μεσσήνης και το Σάκη Μαρκόπουλο από το Σωματείο Εθελοντών στο ρόλο του Τυρή

Τα πρόσωπα

Στην προσπάθεια συλλογής πληροφοριών για τα πρόσωπα που αναφέρει ο Λουκάκος, πολύτιμη ήταν η συμβολή του αείμνηστου καλού φίλου Γιάννη Πριστούρη. Ετσι λοιπόν η φωτιά άναβε στα Γαρδελιά. Σε εκείνο το σημείο είχε μπακάλικο ο Παναγιώτης Σπάλας που το ονόμαζε “Αμερικαν μάρκετ”. Ο Βαγγέλης Λιάππας ήταν τότε εμποροϋπάλληλος στην Ένωση που είχε δραστηριοποιηθεί στον τομέα των υφασμάτων. Ο τρίτος της παρέας που αναφέρεται ως Χρα - χρα ήταν ο Σταύρος Αργυρόπουλος που ντυνότανε νύφη στα καρναβάλια. Ο Πέτρος Μασουρίδης ήταν μηχανικός της Ηλεκτρικής Εταιρείας (της οποίας οι εγκαταστάσεις ήταν πολύ κοντά). Ο Προκόπης του... ανταγωνισμού ήταν ο Προκόπης Παπαγεωργίου που άναβε φωτιά κοντά στου Σπάλα και λίγο ανατολικότερα.

Στην πορεία το θέαμα που επικράτησε στη φωτιά του Σπάλα και χαρακτηρίζει ιστορικά αυτή την εποχή και τα πρόσωπα είναι “ο Τυρή και ο Ταραμάς”.

Το λαογραφικό υπόβαθρο

Πρόκειται για μια παρωδία κατά τα πρότυπα που περιγράφει ο Γιάννης Κουρτσάκης στο βιβλίο του “Καρναβάλι και караγκιόζης”: “Ο πόλεμος Καρναβάλου και Σαρακοστής διεξάγεται ανάμεσα στα κρέατα, τις σχάρες και στις σούβλες από τη μια, τα ψάρια, τα οπωρικά και γενικά τα σαρακοστιανά φαγητά και σύνεργα της μαγειρικής από την άλλη”. Και στη συνέχεια τονίζει, όπως και στη Δύση, “συχνή είναι και στα νεοελληνικά καρναβάλια η προσωποποίηση των φαγητών, που μαρτυρούν κάποια κοινόχρηστα άλλοτε αποκριάτικα τραγούδια σαν το:

*Εψόφησ’ ο Λουκάνικος, ψυχομαχάει ο Τύρος
Κι’ η Βρούβα η παλιόβρουβα στέκεται στην κουτάλα
να πέσει στην τρουκάλα...*

ή το

*Τ’ ακούτε τι παράγγειλεν η Καθαρά Δευτέρας
πέθανε ο Κρέος, πέθανε, ψυχομαχάει ο Τύρος
σηκώνει ο Πράσος την ουρά κι ο Κρέμμυδος τα γένεια*

ή ετούτο που τραγουδούσαν την Καθαρά Δευτέρα στην Κρήτη, την ώρα που έθαβαν τα πασχαλινά φαγητά

*Ο Λαζανάς ψυχομαχεί κι ο Μακαρούνης κλαίει
κι ο Κρόμμυδος σουσουραδεί επάνω στο τραπέζι*

Φαινόμενο εξ ίσου ενδιαφέρον: Τα λαϊκά θέατρα και κουκλοθέατρα αγαπούν να δίνουν στους κωμικούς πρωταγωνιστές τους ονόματα φαγητών που τρώγονται είτε το καρναβάλι και το Πάσχα, είτε στη διάρκεια της Σαρακοστής. Μάρτυρες ο Hanswurst (Γιάννης Λουκάνικος) των Γερμανών, ο Pichelharing (είδος παστής ρέγγας) των Ολλανδών, ο δικός μας Φασουλής (ο οποίος θα ονομαστεί κάποτε Πασχάλης) και κάποια “ονόματα” με τα οποία αυτοπαρουσιάζεται ο караγκιόζης”.

Όταν κινδύνευσε το καρναβάλι...

Μια σχετικά άγνωστη ιστορία είναι οι επιθέσεις που δέχθηκαν τα καρναβάλια (και το Νησιώτικο) με κίνδυνο να ματαιωθούν και ενδεχομένως να διακοπούν, όταν άρχισαν πάλι να αναβιώνουν μετά τον εμφύλιο, στις αρχές της δεκαετίας του 1950. Η μεγάλη και εμφανής επίθεση έγινε το 1952 στο καρναβάλι της Πάτρας, καθώς όταν προχωρούσαν οι προετοιμασίες ξεκίνησαν “πόλεμο” οι Μητροπολίτες Αιτωλοακαρνανίας Ιερόθεος και Πατρών Θεόκλητος. Ο πρώτος απείλησε με αφορισμό τους πιστούς που θα πήγαιναν στο πατρινό καρναβάλι. Ο δεύτερος χαρακτήρισε τις αποκριάτικες εκδηλώσεις ειδωλολατρικές, απείλησε με αντίποινα της Εκκλησίας και την ημέρα της παρέλασης άλλαξε την ώρα του Εσπερινού (από τις 7 που άρχιζε το έβαλε στις 5) και απαγόρευση να περάσει ο καρνάβαλος έξω από το Μητροπολιτικό ναό της Ευαγγελίστριας. Παράλληλα παραθρησκευτικές οργανώσεις ταξίδεψαν στην Πάτρα από άλλες περιοχές της Ελλάδας μεσούντος του καρναβαλιού για να καταγγείλουν “διαφθορά”, “όργια”, “Σόδομα και Γόμορα” και αποπειράθηκαν να οργανώσουν αντικαρναβαλικά συλλαλητήρια αλλά εμποδίστηκαν από την αστυνομία. Οι Πατρινοί αδιαφόρησαν για τις επιθέσεις και τα καρναβάλια έγιναν.

Υπαινιγμοί το 1953

Στη Μεσσήνη τα πρώτα προβλήματα εμφανίστηκαν ένα χρόνο αργότερα και υπάρχει ένας υπαινιγμός για τον τότε δήμαρχο Σταύρο Τσούση: “Το βράδυ λαϊκός χορός στο Ζαχαροπλαστείο Βαλσαμάκη με κομφετοπόλεμο και σεπραντινοπόλεμο. Πήραν μέρος πολλοί Νησιώτες γλεντζέδες που κράτησαν με τις πίπιζες και τα

νταούλια το χορό και το κέφι μέχρι και πέραν του μεσονυκτίου - μολονότι ο Δήμαρχος τους κόβει το φως από νωρίς...”. Η τελευταία φράση αποτελεί και έναν αδιόρατο υπαινιγμό καθώς δείχνει ότι ο Δήμαρχος Στ. Τσούσης (είχε εκλεγεί τον Απρίλιο του 1951) δεν έβλεπε και με συμπάθεια το καρναβάλι καθώς ήδη είχαν ξεκινήσει αντιδράσεις από θρησκευτικούς κύκλους οι οποίες εντάθηκαν τα επόμενα χρόνια. Στη Μεσσήνη φανατικός αντίπαλος του καρναβαλιού ήταν ο π. Θεοδόσιος Λαμπρόπουλος. Ο οποίος τελούσε την λειτουργία του Μεγάλου Αποδείπνου την Καθαρά Δευτέρα κατά τη διάρκεια των εκδηλώσεων για να κρατήσει τους θρησκευόμενους μακριά από αυτές και έβγαζε πύρινο κήρυγμα.

Φεύγει ο Τσούσης το 1954

Τα προβλήματα μεγάλωσαν το 1954 και ο Στ. Τσούσης αναχωρεί από το Νησί την παραμονή των εκδηλώσεων, ενώ τον αναπληρώνει ο Πότης Λουκάκος εκ των “φανατικών” υποστηρικτών του καρναβαλιού: “Ο Δήμαρχος Μεσσήνης κ. Τσούσης θα απουσιάση από της αύριον δι’ ολίγας ημέρας εκ Μεσσήνης. Κατά την απουσίαν του θα τον αναπληρώση ο Αντιπρόεδρος του Δημοτικού Συμβουλίου Πότης Λουκάκος”.

Κρίση το 1955

Η μεγάλη κρίση ξέσπασε το 1955 όταν κινδύνευσε με ματαίωση το Νησιώτικο καρναβάλι όπως φαίνεται από το ρεπορτάζ που συσχετίζει τα όσα συνέβησαν στο Νησί με όσα έγιναν και σε άλλες πόλεις: “Ο Καρνάβαλος εφέτος διήλθε δεινήν κρίσιν. Το έθιμο όμως τελικώς επικράτησε και χιλιάδες Νησιωτών χειροκρότησαν τον Δημ. Μιχαλόπουλον, εμφανισθέντα ως Καρνάβαλον, εις τον εξώστην της οικίας Ευσταθίου Δημοπούλου. Την 11ην προμεσημβρινήν ώραν της Κυριακής ο Καρνάβαλος επιβαίνων της αμάξης του Κ. Ξυνού, δεόντως στολισμένης, και βοηθούμενος από τον Παν. Μιχαλόπουλον

... Τετράποδο αυτοσχέδιο καρναβαλικό άρμα την κρίσιμη δεκαετία 1950-1960

έφθασεν εις τον χώρον προ της οικίας Δημοπούλου [...] Εφέτος η συνέχιση του εθίμου εκινδύνευσε σοβαρώς, Παρ’ ὀλίγον, ο Καρνάβαλος, ο γραφικός αποκηράτικος ἥρωσ της Μεσσηνίας, διά τον οποίον τόσαι διαμάχαι εδημιουργήθησαν και εις άλλας Ελληνικάς πόλεις, δεν θα εμφανίζετο καθόλου διά να ομιλήση εκθέτων τας απόψεις και προβλέψεις του διά τον αρχόμενον από της Κυριακής ετήσιον κύκλον. Εις την κίνησιν προς διατήρησιν του Καρναβάλου και χρηματοδότησιν της εμφανίσεώς του, επρωτοστάτησε και ο πρόεδρος του Δημοτικού Συμβουλίου κ. Α. Καρελάς. Το γραφικόν Νησιώτικο

έθιμο πάντως διέτρεξεν εφέτος σοβαρόν κίνδυνον και εκλονίσθη, εις τρόπον ώστε να είναι προβληματική οπωσδήποτε η εις το μέλλον διατήρησίς του. Η απουσία εκπροσώπων των τοπικών αρχών εις την εμφάνισίν του είναι χαρακτηριστική”.

Διάσωση και συνέχεια

Οπως φαίνεται το καρναβάλι σώθηκε χάρις στην κινητοποίηση των Νησιωτών και ορισμένων δημοτικών παραγόντων. Παρά τους φόβους συνεχίστηκε τα επόμενα χρόνια αφού την κρίσιμη στιγμή αποκρούστηκαν οι επιθέσεις που ήταν συντονισμένες με τις πανελλαδικές κινήσεις εκκλησιαστικών κύκλων και παραθρησκευτικών οργανώσεων που “ανθούσαν” εκείνη την εποχή...

Το καρναβάλι ως “τουριστικό προϊόν”

Σημαντική “τομή” στη συνεχή πορεία του Νησιώτικου καρναβαλιού έγινε το 1960. Στις εκλογές της προηγούμενης χρονιάς εξελέγη δήμαρχος ο Δημ. Κούτσικας ο οποίος σε αντίθεση με τον προκάτοχό του Στ. Τσούση, “υιοθέτησε” το καρναβάλι. Ο δήμος σε συνεργασία με τους τοπικούς φορείς και την Περιηγητική Λέσχη αναλαμβάνει την οργάνωση του καρναβαλιού, ασκώντας πλήρη έλεγχο ακόμη και των αρμάτων που θα έπαιρναν μέρος. Τη χρονιά εκείνη αναγγέλεται ότι “ειδικό δε βραβείο θα δώσει και η Ελληνική Περιηγητική Λέσχη, κλιμάκιο της οποίας θα επισκεφθεί την Μεσσήνη”. Ενώ γίνονται προσπάθειες ενίσχυσης της συμμετοχής από την Αθήνα: “Με πρωτοβουλία της Ελληνικής Περιηγητικής Λέσχης οργανώνονται εκδρομές με πούλμαν από την Αθήνα κ.λπ. για τη Μεσσήνη. Έτσι παρουσιάζεται η ευκαιρία και στους απόδημους Μεσσηνίους των Αθηνών κ.λπ. να κατέβουν στη Μεσσήνη για να χαρούν και γιορτάσουν το Καρναβάλι τους”.

Το 1961 με την εμπλοκή αυτών των φορέων το καρναβάλι πλέον προωθείται ως τουριστικό προϊόν με ό, τι συνεπάγεται αυτό όπως φαίνεται και από το σχετικό ρεπορτάζ: “Με εντελώς ανοιξιάτικον καιρό η Μεσσήνη εώρτασε την καθιερωμένη πια γιορτή της Καθαράς Δευτέρας, το σ’ όλη τη Μεσσηνία γνωστό Νησιώτικο καρναβάλι που αυτήν τη φορά συνεκέντρωσε περισσότερον κόσμον, επεκράτησε μεγαλύτερα τάξεις από άλλοτε και προ πάντων διεπιστώθη μια διάχυτος απόφασις τόσο των οργανωτών όσον και των κατοίκων ν’ αναδειχθή η γιορτή αυτή σε μεγαλύτερο πολιτιστικό επίπεδο και ν’ αποτελέση μια καλή ευκαιρία δημιουργίας τουριστικής κινήσεως. Για όλα αυτά που επετεύχθησαν χάρις στο αμέριστο ενδιαφέρον και την κατανόησι την οποία επέδειξεν η Δημοτική αρχή με επικεφαλής τον Δήμαρχον κ. Κούτσικα και τις μεγάλες και κοπιώδεις

προσπάθειες του τμήματος της Περιηγητικής Λέσχης είναι όλοι άξιοι συγχαρητηρίων”.

Αυτή η προσπάθεια τουριστικής αξιοποίησης και οι δυσκολίες που υπάρχουν, αποτυπώνονται το 1963: “Πολλές είναι οι δυνατότητες που παρέχει στη γετονική μας πόλι το καρναβάλι της για τη δημιουργία μιας αξιολόγου τουριστικής κινήσεως αν όχι πανελληνίου, τουλάχιστον παμμεσσηνιακού χαρακτήρα. Ο δρόμος που ακολουθεί στην περίπτωση αυτήν και ο Δήμος και το Τμήμα της Περιηγητικής είναι πραγματικά ο ενδεδειγμένος. Θα μπορούσαν ασφαλώς να γίνουν μεγαλύτερα και ωραιότερα πράγματα στον κύκλο των καθαροδευτεριάτικων εκδηλώσεων. Χρειάζονται όμως χρήματα και δυστυχώς ο Δήμος Μεσσήνης που υπέστη και υφίσταται τα τελευταία χρόνια ολόκληρο σχεδόν το βάρος των εξόδων δεν μπορεί να διαθέσει περισσότερα. Ωστόσο θα μπορούσαν να εξασφαλιστούν και άλλοι. Προς αυτήν την κατεύθυνση θα πρέπει να κινηθούν όλοι οι παράγοντες της Μεσσήνης”.

Ο στόχος αυτός χαρακτηρίζει και το 1964 καθώς αναγγέλεται ότι “Το ενταύθα Τμήμα της Περιηγητικής Λέσχης καταβάλλει προ εβδομάδων συντονισμένας προσπάθειάς διά την οργάνωσιν των εκδηλώσεων της Κυριακής της Τυροφάγου και της Καθαράς Δευτέρας. Φιλοδοξία της Περιηγητικής είναι να παρουσιάση ένα ευχάριστο και πολιτισμένον πρόγραμμα ώστε το ήδη καθιερωμένον και γνωστόν εις όλην την Μεσσηνίαν αποκριάτικο και καθαροδευτεριάτικο γλέντι, να λάβη γενικότεραν προβολήν και αποτελέση ένα βασικό ατού διά την ανάπτυξιν τουριστικής κινήσεως κατά τας ημέρας αυτάς”.

Η προσπάθεια αυτή κορυφώνεται το 1965 με οργανωμένες εκδρομές: “Εν τω μεταξύ η συρροή κόσμου και εκδρομέων εξ Αθηνών και άλλων πόλεων εφέτος προβλέπεται ανωτέρα παντός άλλου προηγούμενου έτους. Διά την εξυπηρέτησιν των εκδρομέων και των εορταστών γενικώς λαμβάνονται υπό των αρμοδίων τα ενδεικνυόμενα μέτρα. Αξιοσημείωτον είναι ότι εφέτος οργανώνει τριήμερον εκδρομήν εις Μεσσήνην διά την παρακολούθησιν των εορταστικών εκδηλώσεων

Το... σύνηθες θέμα των... βαρελοφρόνων σε άρμα συρόμενο από τρακτέρ, σε φωτογραφία του εκ Μεσσήνης Χρήστου Αλειφέρη. Ο οποίος ήταν και στέλεχος της Περιηγητικής Λέσχης Καλαμάτας και ο οποίος απαθανάτισε με το φακό του τα καρναβάλια εκείνης της εποχής σε δεκάδες φωτογραφίες

του Καρναβάλου, ο εν Αθήναις Σύλλογος “Το Νησί”. Αι τοπικαί αρχαί, το Τμήμα Περιηγητικής Λέσχης Μεσσηνίας, αι λοιπαί οργανώσεις και οι Νησιώται γενικώς επιφυλάσσουν θερμοτάτην υποδοχήν εις τους εν Αθήναις διαμένοντας συμπατριώτας των και τους λοιπούς εκδρομείς”.

Η εκδρομή επαναλαμβάνεται και την επόμενη χρονιά: “ Πραγματική κοσμοθάλασσα στο Νησί την προχθεσινή Καθαρά Δευτέρα. Πλήθη κόσμου απ’ όλα τα γύρω κέντρα και ιδιαίτερα την Καλαμάτα παρηκολούθησαν τις όμορφες εκδηλώσεις του Νησιώτικου Καρναβαλιού. Οργάνωσις αρίστη δρώντος Συλλόγου της Περιηγητικής Λέσχης (Τμήμα Μεσσηνίας) που με την συμπαράστασι του Συλλόγου των

Μεσσηνίων Αθηνών και Πειραιώς “Το Νησί” κατώρθωσε να αξιοποιήσει τα γραφικά αποκριάτικα έθιμα της Μεσσήνης. Εκατοντάδες μέλη του συλλόγου αυτού με επικεφαλής τον γενικόν γραμματέαν του κ. Τρύφωνα Πανουσόπουλον κατέβηκαν την ημέρα αυτή στο Νησί, παρηκολούθησαν και ελάμπρυναν με την παρουσία τους την ωραία αυτή εκδήλωσι της ιδιαιτέρας τους πατρίδας”.

Η εμπλοκή της Περιηγητικής Λέσχης μέχρι και το 1967 σε συνδυασμό με την προσπάθεια του δημάρχου Δημ. Κούτσικα να το αξιοποιήσει προς όφελος της πόλης (αλλά και του ιδίου καθώς γνώριζε την αγάπη των Νησιωτών για το καρναβάλι), οδήγησε σε μια άλλη αντίληψη τα πράγματα και αποτέλεσε μια περίοδο “εκτίναξης” του ενδιαφέροντος. Το καρναβάλι πλέον ήταν τουριστικό προϊόν και ως εκ τούτου θέαμα...

Διαφήμιση, τσιγάρα, παστέλια και σοκολάτες...

Η τουριστικοποίηση του Νησιώτικου καρναβαλιού είχε ως σημαντική παράμετρο την παρέλαση διαφημιστικών αρμάτων εταιριών, από τα οποία πολλές φορές εκτοξεύονταν και προϊόντα. Τα πληρώματα ήταν άλλες φορές εργαζόμενοι των εταιριών, άλλες φορές “εθελοντές” και κάποιες οι μαθητές γυμνασίου. Οι θεατές ορμούσαν... κατά κύματα στα εκτοξευόμενα προϊόντα, ενώ οι “εθελοντές” φρόντιζαν να καταναλώσουν όσα... άντεχε το στομάχι τους και χωρούσαν οι τσέπες.

Η αρχή έγινε το 1960 όταν κατά την περιγραφή “επηκολούθησεν η παρέλασις του Καρναβάλου και των διαφημιστικών αρμάτων. Το εντυπωσιακώτερον όλων ήτο της καπνοβιομηχανίας των Αδελφών Καρέλια επί του οποίου ίστατο γιγάντιος καρνάβαλος καπνίζων ενώ δύο εργάτριαι της καπνοβιομηχανίας -χαριτωμένες κάτω από τη μάσκα τους- έρριπταν βροχή τα πακέτα με τα τσιγάρα. Επίσης η ενταύθα αντιπροσωπεία της καπνοβιομηχανίας “Κεράνη” -Παπαχρήστου- παρουσίασε μικρόν άρμα που διένειμε αφειδώς τσιγάρα. Η παστελοποιία Ζευγολατιού Παπαδοπούλου σκόρπισε παστέλια από άρμα του οποίου επέβαινον λευκοφορεμένες κοπέλες του εργοστασίου. Μικρόν άρμα παρουσίασε η οδοντόκρεμα “Κολυνός” κ.λπ.”.

Το 1961 αναγγέλεται η συμμετοχή επτά εταιριών: “Κατά την διάρκειαν της παρελάσεως θα γίνει πόλεμος σοκολάτας - σιγαρέττων - παστελιών - οδοντοπαστών και άλλων χρήσιμων προϊόντων των κάτωθι βιομηχανιών: 1) Παστελοποιΐα Αφών Παπαδοπούλου, 2) Καπνοβιομηχανία Αφών Γ. Καρέλια, 3) Σοκολατοποιΐα “Λουμίδη”, 4) Σοκολατοποιΐα “Ιον”, 5) Καπνοβιομηχανία Κεράνη (Εθνος), 6) Οδοντόπασται και ξυριστικάί λεπίδες “Αστορ”, 7) Γάλατα (Βλάχας)”.

Και η περιγραφή με την επισήμανση πως μόνον μια εταιρεία ήταν Μεσσηνιακή: “Το επιβλητικό άρμα του καρναβάλου ηκολούθη,

αμέσως καλλιτεχνικότατο άρμα της εις Ζευγολατιό Μεσσηνιακής βιομηχανίας παστελιών Παπαδοπούλου που μοίρασε πράγματι χιλιάδες τεμαχίων εκλεκτών προϊόντων της για διαφημιστικούς σκοπούς. Εις την βιοτεχνίαν αυτήν αλλά και στις ξένες -ήταν η μοναδική Μεσσηνιακή- που συνέβαλε διά της εμφανίσεως άρματος στην επιτυχία της εκδηλώσεως σε μια Μεσσηνιακή πόλη, αξίζει κάθε έπαινος. Μετά το άρμα της βιομηχανίας Παπαδοπούλου ηκολούθη το αυτοκίνητο της ενταύθα αντιπροσωπείας σιγαρέττων Κεράνη (Παπαχρίστου) που μοίρασε πακετάκια “Αρωμα” και “Εθνος”. Το επόμενο άρμα ήταν ένα τεράστιο βαρέλι με μερικούς πιστούς της ρετσίνας που έπιναν εν πορεία τα ποτηράκια τους. Ηκολούθη το καλλιτεχνικόν άρμα της βιομηχανίας καφέδων Λουμίδη “Παπαγάλος”, των κλωστών “Πεταλούδας” και της “Αστορ” που έσπερνε... στα κεφάλια του κόσμου οδοντόπαστα, της σοκολατοβιομηχανίας “Ιον” που έβαλε σε πειρασμό τον κόσμο με της αρτύσιμες σοκολάτες που σκόρπισε”.

Ενώ υπάρχει και άλλη μια πανομοιότυπη περιγραφή: “Προηγείτο η Φιλαρμονική της γείτονος και εν συνεχεία ο Καρνάβαλος ακολουθούμενος από το ωραιότατα διακοσμημένο άρμα της Βιομηχανίας Παστελιών Ζευγολατειού Παπαδοπούλου, τους διαφημιστικού αυτοκινήτου της αντιπροσωπείας Καπνοβιομηχανίας Κεράνη, ενός άρματος με ένα τεράστιο βαρέλι που υπεσημείωνε την ανάγκη καταναλώσεως του Μεσσηνιακού κρασιού, του διαφημιστικού άρματος της Βιομηχανίας Καφέ Λουμίδη, της Βιομηχανίας κλωστών “Πεταλούδα”, της εταιρείας ξυριστικών λεπίδων “Αστορ”, της Σοκολατοβιομηχανίας “ION”.

Και μια τρίτη: “Τόσο κατά την πρωινή όσο και την απογευματινή παρέλασι τα διαφημιστικά άρματα έρριψαν χιλιάδες τεμάχια των διαφημιζομένων προϊόντων στα πλήθη των εορταστών. Η Καπνοβιομηχανία Κεράνη έρριψε χιλιάδες διαφημιστικά πακετάκια των πέντε σιγαρέτων “Εθνος” και “Αρωμα”, η Παστελοβιομηχανία Παπαδοπούλου παστέλι σε χιλιάδες κομμάτια, η “Αστορ” οδοντόπαστες κλπ., η Βιομηχανία Λουμίδη σοκολάτες κλπ.”.

Το 1962 και πάλι κυριαρχούν τα διαφημιστικά άρματα: “Ο Καρνάβαλος επί επιβλητικού άρματος, άρμα της αντιπροσωπείας “Γάλα Βλάχας” που διένειμε διαφημιστικά κυτία, άρμα παριστάνον το φέρρου μπωτ ΚαλαμάταΚρήτη πολύ επιτυχές, το οποίο όπως έγραφε... όνειρο ήταν και πάει, διαφημιστικό άρμα της βιομηχανίας κακάο-σοκολάτα “Ιον” με δύο κοπέλλες... σοκολατένιες που μοίραζαν αφειδώς σοκολάτες αλλά και παστέλι Παπαδοπούλου. Η ηκολούθη το άρμα της βιομηχανίας Λουμίδα (καφές-κακάο-σοκολάτα), της βιομηχανίας παιδικών τροφών Γιώτη, της “Αστορ””.

Σε άλλη περιγραφή “του οχήματος τούτο είποντο άλλα, επίσης διακοσμημένα, διαφημιστικά οχήματα της σοκολατοποιίας “Ιον”, της “Λευκίνης-Χλώριο”, της σοκολατοποιίας-καφέδων Λουμίδα, των προϊόντων της Αστορ (ξυριστικές λεπίδες κ.λπ.), των “Παιδικών τροφών” Γιώτη, της εταιρείας Ρολ, για τη διαφήμιση της οποίας είχε αόκνως εργασθή ο ρέκτης συμπολίτης εμπορομεσίτης κ. Γιώργος Νικητέας”

Δημοσίευμα επικρίνει σφοδρά τις μεσσηνιακές επιχειρήσεις καθώς καμία δεν συμμετείχε με δικό της άρμα: “Γενικόν θέμα σχολίων η απουσία του τοπικού χρώματος. Ούτε μια βιομηχανία, ούτε ένα ερ-

Η διαφήμιση κάνει παρέλαση και πετάει προϊόντα στους καρναβαλιστές

γοστάσιο, ούτε μια επιχείρησις δεν εθεώρησε καθήκον της να διαφημίση τα προϊόντα της και να συμβάλη έτσι στην περαιτέρω τουριστικήν και πολιτιστικήν ανάπτυξι της Μεσσηνίας. Ολο ξένες βιομηχανίες και επιχειρήσεις διεφημίζοντο με τα άρματα, τα φέιγ βολάν και με τα διάφορα προϊόντα των που ερρίπτοντο στον κόσμον. Και άκουες ουκ ολίγα άτομα να διατυπώνουν το παράπονον: “Πώς γίνεται να διαφημίζωμε τους ξένους και να απουσιάζουν οι μεσσηνιακές βιομηχανίες, ταυτοχρόνως δε να συνιστούμε στο κοινό να προτιμά τα εγχώρια προϊόντα;”.

Για το 1963 αναγγέλεται “μέγας σοκολατοπόλεμος, σιγαροπόλεμος, παστελοπόλεμος, γαλακτοπόλεμος, ξυραφοπόλεμος, καραμελλοπόλεμος, θα πραγματοποιηθή κατά τας παρελάσεις”.

Τα διαφημιστικά άρματα συνέχιζαν να δίνουν τον τόνο αλλά η συμμετοχή σταδιακά έφθινε. Και φθάνουμε στο 1970 με μόλις δύο διαφημιστικά άρματα: “Έπηκολούθησεν η παρέλασις των σατιρικών και χορευτικών ομάδων. Παρήλασαν τα κάτωθι άρματα: Βασιλίσσης (Βασιλίσσης της Αποκριάς), Ψάρι (Σατιρικόν Μανδολινάτας Μεσσήνης), Ανοιξις (του Χορευτικού Ομίλου Δήμου Μεσσήνης), Βουλή των Ελλήνων (Σατιρικόν), Λουμίδη (Διαφημιστικόν), ΚΟΚΑ ΚΟΛΛΑ (Διαφημιστικόν), Μόνιππο (Σατιρ. παλαιάς εποχής) και άλλα”.

Το 1971 υπάρχει και η τελευταία περιγραφή διαφημιστικών αρμάτων: “Την 3ην μ.μ. ήρχισεν η εκτέλεσις του μεγάλου απογευματινού προγράμματος με την θριαμβευτικήν είσοδον τους Καρναβάλου εις την Κεντρικήν Πλατείαν και με γενικήν παρέλασιν των διαφόρων ομάδων μετημφισμένων κλπ. καθώς και των πρωτότυπων λογής λογής σατιρικών και διαφημιστικών αρμάτων διαφόρων Βιομηχανιών που είχαν δηλώσει συμμετοχήν, και τα οποία χειροκροτούμενα εβομβάρδισαν με διάφορα δώρα των Βιομηχανιών που έλαβον μέρος, τους επισήμους και τας χιλιάδας των παρακολουθούντων”.

Κάπου εκεί σταμάτησε και η συμμετοχή εταιριών με άρματα και προϊόντα ενδεχομένως ότι μετά και την εμφάνιση της τηλεόρασης άλλαξαν και οι όροι της διαφήμισης που δεν χρειαζόταν πλέον τα καρναβάλια....

Κρεμάλα υπάρχει και αλλού

Η μεγάλη πλειοψηφία των ανθρώπων και ειδικά στη Μεσσήνη, θεωρούν ότι το έθιμο της κρεμάλας υπάρχει μόνο στο Νησιώτικο καρναβάλι. Έτσι πίστευα και εγώ πριν ολοκληρώσω την έρευνα, αλλά κάπως τυχαία διαπίστωσα πως αυτό δεν είναι σωστό. Πριν από χρόνια λοιπόν διαβάζοντας το πρόγραμμα αποκριάτικων εκδηλώσεων του Δήμου Καλαμάτας, διαπίστωσα πως ανάμεσα σε αυτές ήταν και “παραδοσιακή κρεμάλα στη Σπερχογεία”. Νομίζοντας ότι πρόκειται για πρόσφατη αντιγραφή, τηλεφώνησα στον τότε πρόεδρο της “Φάρις” Νίκο Μπασακίδη ο οποίος με διαβεβαίωσε ότι θα ερευνήσει το θέμα. Μετά από λίγο μου τηλεφώνησε η πρόεδρος του Συλλόγου Γυναικών Σπερχογείας Εφη Γεωργανά, η οποία και μου είπε ότι το έθιμο υπάρχει από πολύ παλιά, ότι συναντάται τα χρόνια πριν από το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και ως τέτοιο το περιγράφει σε βιβλίο του ο Γιάννης Πολυχρονόπουλος που καταγόταν από εκεί. Βρήκα το βιβλίο το ξεφύλλισα και έπεσα στην προπολεμική περιγραφή του εθίμου: “Σε κάθε γειτονιά, σε κάθε σοκάκι του χωριού στήνονταν οι “κρεμάλες” τις αποκριές και ειδικά την Καθαρά Δευτέρα. Όλες οι ρούγες την ημέρα εκείνη εβρίσκονταν σε συναγερμό. Άνδρες, γυναίκες και παιδιά βοηθούσαν στο στήσιμο της κρεμάλας. Με δύο δοκάρια μπηγμένα κάθετα στο χώμα, το ένα από τη μια πλευρά και τ’ άλλο από την άλλη του δρόμου και ένα τρίτο οριζόντιο ένωνε και έδενε με τα πρώτα, σχηματίζοντας ένα τεράστιο “Π”. Η κρεμάλα ήταν έτοιμη. Στη συνέχεια, έριχναν την τριχιά στο οριζόντιο δοκάρι και περίμεναν μισοί από τη μια πλευρά και μισοί από την άλλη τα θύματά τους. Ο πρώτος που θα είχε την τύχη να περάσει, θα υφίστατο το κρέμασμα για τα χρόνια πολλά και τη διατήρηση του εθίμου. Επεφταν όλοι πάνω στο θύμα, το έδεναν και το ανέβαζαν

*Η κρεμάλα λίγο πριν το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (ΓΑΚ Μεσσηνίας,
Αρχείο Χρήστου Αλειφέρη)*

φηλά στο οριζόντιο δοκάρι και όλοι “εν χορώ” φώναζαν: “Τάξε - τάξε για να σε κατεβάσουμε!”. Ο κρεμασμένος τι να κάνει, έταζε. Το τάξιμο ήταν συνήθως μια οκά κρασί, ελιές, σύκα ξερά, μια κουλούρα και άλλα νησιώτικα για να προστεθούν στο αποκριάτικο τραπέζι, που βρισκόταν ανάμεσά τους. Τότε μόνο τον κατέβαζαν με χειροκροτήματα και ευχές αποκριάτικες. Στη συνέχεια έτρωγαν, έπιναν και χόρευαν όλοι μαζί ευτυχισμένοι, αλλά και έτοιμοι να “αρπάξουν” το επόμενο θύμα τους”. Η περιγραφή για τις κρεμάλες της Σπερχογείας δίνει ίσως μια πιο αυθεντική εικόνα του εθίμου γιατί έχει έντονα τα στοιχεία της “κοινότητας” και του αποκριάτικου γλεντιού σε μια εποχή που στις γειτονιές και το χωριό οι άνθρωποι κρατούσαν ακόμη ισχυρούς δεσμούς. Και το έθιμο παρέμενε στο πλαίσιο της αγροτικής κοινωνίας μακριά από τα φώτα της δημοσιότητας, δεν αποτελούσε θέαμα για τους επισκέπτες αλλά στοιχείο συλλογικής διασκέδασης. Οι δεσμοί των ανθρώπων του κάμπου ήταν πάντοτε ισχυροί καθώς βρίσκονταν σε διαρκή επαφή και κοινωνική ώσμωση καλλιεργώντας τη γη. Ύπήρχαν κοινά έθιμα ή περνούσαν από τη μια ή την άλλη πλευρά του ποταμού στο διάβα του χρόνου. Οι ομοιότητες και οι διαφορές του εθίμου της κρεμάλας κατατείνουν στην εκτίμηση ότι κατά πάσα πιθανότητα αποτελεί στοιχείο της αγροτικής αποκριάτικης παράδοσης, στο οποίο οι κάτοικοι έδιναν και διαφορετικά χαρακτηριστικά. Δεν μπορούμε πλέον να γνωρίζουμε ποια ήταν η διαδικασία αλληλεπίδρασης, καθώς δεν υπάρχει κανένα απολύτως στοιχείο και τα ίχνη έσβησαν στο χρόνο. Φαίνεται όμως ότι είχε μεταφερθεί σε άλλα χωριά πιο μακριά από το Νησί και τον κάμπο, καθώς όπως με πληροφόρησαν συμπατριώτες μου από τη Στέρνα, την Καθαροδευτέρα “έπαιζαν” την κρεμάλα στα πλατάνια του χωριού, έθιμο που δεν θυμήθηκα καθώς ο κανόνας ήταν πως τις αποκριές μένουμε στη μεγάλη γιορτή.

Οι “αστικοί χοροί” καλά κρατούν

Οι “αστικοί χοροί” εμφανίστηκαν στα προπολεμικά καρναβάλια και ήταν χοροί στους οποίους συμμετείχε η “υψηλή κοινωνία” της πόλης, παράγοντες, αρχές, έμποροι των οποίων τα έσοδα κατά κανόνα πήγαιναν για την ενίσχυση των οργανωτών.

Ο πρώτος αστικός χορός

Ο πρώτος αστικός χορός καταγράφεται το 1926 και ήταν αυτός της Φιλαρμονικής που επιβεβαιώνει αυτά που αναφέρθηκαν με ευρωπαϊκούς και δημοτικούς χορούς, σερπατίνες και χαρτοπόλεμο, με την “εκλεκτοτέρα κοινωνία” παρούσα: “Όλως εξαιρετικήν επιτυχίαν εσημείωσε η δοθείσα χοροεσπερίς, το τελευταίο Σάββατον των Αποκριών, εν τη πόλει μας υπέρ της Φιλαρμονικής. Η μεγάλη αίθουσα του σχολείου μας ήτις είχε θαυμασίως διακοσμηθή με αρμονίαν χρωμάτων και ρυθμού ώστε να παρουσιάση σύνθεσιν καλλιτεχνικήν, σύνολον ονειρώδης και εξωτικόν, ήτο κατάμεστος της εκλεκτοτέρας κοινωνίας μας ήτις εχόρευσε και διασκέδασε με πολλήν ζωηρότητα μέχρι των πρωινών ωρών. Μέσα εις την δίνην του χορού υπό τους ήχους της μουσικής μας εστροβιλίζοντο με κέφι υπέρ τα 20 ζεύγη. Εχορεύθησαν άπαντες οι ελληνικοί και ευρωπαϊκοί χοροί, κατακλείς ων ήτο ο Καλαματιανός. Το τι επηκολούθησε ήτο απερίγραπτον. Η αίθουσα σείεται, καλύπτεται από σερπατέν, κομφετί κ.λπ. Ο χορός εξηκολούθησε μέχρι πρωίας, άπαντες δε έμειναν κατευχαριστημένοι διά την επιτυχίαν συγχαίροντες το Διοικητικόν Συμβούλιον της Φιλαρμονικής εις ο οφείλεται δίκαιος έπαινος”.

Οι χοροί συνεχίστηκαν κατά κανόνα από τη Φιλαρμονική, αργότερα από τα φιλανθρωπικά σωματεία και στη δικτατορία του Μεταξά από την ΕΟΝ όταν η συμμετοχή σε αυτή είχε γίνει υποχρεωτική. Ο πρώτος χορός του Παμίσου καταγράφεται το 1953: “Οι Νησιώτες γλέντησαν τις αποκριές κάπως... καλύτερα (σ. σ. από τους Καλαματιανούς). Το Σάββατο εδόθη στην αίθουσα Πετροπούλου ο χορός του Παμίσου, που κράτησε, με αδιάπτωτο κέφι ως τις 3 το πρωί. Το γλέντι συνεχίσθη, στο ίδιο κέντρο μέχρι της 5ης πρωινής με μια παρέα Καλαματιανών... επιδρομέων”.

*

Φιλαρμονική και Πάμισος άλλοτε εναλλάσσονται και άλλοτε οργανώνουν και οι δύο χορούς, ενώ το 1961 προστίθεται και η Μανδολινάτα: “Κατά την περίοδο των “Απόκρεω”, εκτός των καθιερωμένων χορών “Φιλαρμονικής” και “Παμίσου” Μεσσήνης, οίτινες κατ’ έτος σημειώνουν εξαιρετική επιτυχία ως αποτελούσαι το απαύγασμα των θερμών κοινωνικών εκδηλώσεων των κατοίκων της πόλεως Μεσσήνης, επί πλέον πρόκειται να οργανωθεί και έτερος χορός υπό της “Χορωδίας και Μανδολινάτας” Μεσσήνης”.

*

Την επόμενη χρονιά ο χορός του “Παμίσου” παρουσιάζεται ως σπουδαίο γεγονός και για την Καλαμάτα: “Πολλοί Καλαματιανοί και ιδίως φίλαθλοι ετοιμάζονται να εκστρατεύσουν το Σαββατόβραδο για τη Μεσσήνη όπου θα δοθή ο μεγάλος ετήσιος χορός του γυμναστικού και ποδοσφαιρικού συλλόγου “Πάμισος” στην αίθουσα του κινηματογράφου “Τιτάνια” της γείτονος. Έτσι πέραν του ότι θα ενισχύσουν το λαμπρό αυτό σωματείο, που τελευταίως αναπτύσσει ζηλευτή δράσι, θα έχουν και την ευκαιρία να περάσουν μια πραγματικά αποκτηνική βραδυά μέσα σε ατμόσφαιρα κεφιού και ξεφραντώματος που, όπως προβλέπεται, θα διαρκέση μέχρι τις πρωινές ώρες”.

*

Χορός οργανώνεται και το 1966: “Στη Μεσσήνη απόψε δίδεται ο χορός του αθλητικού Συλλόγου “Πάμισος” στην αίθουσα των Αφών

Γαλανάκη (πρώην ΑΤΕ). Ο χορός αυτός που κάθε χρόνο συγκεντρώνει όλον τον εκλεκτό κόσμο της γείτονος, αλλά και πολλούς Καλαματιανούς, αναμένεται ότι θα αποτελέσει φέτος το μεγαλύτερο κοσμικό γεγονός της χρονιάς για τη γειτονική μας πόλη”.

*

Την επόμενη χρονιά ο χορός... μετακομίζει: “Σάββατο 4.3.67 στην αίθουσα Κ. Τσέλιου ο μεγάλος ετήσιος χορός του Παμίσου Γ.Π.Σ. Μεσσήνης. Μεγάλη λαχειοφόρος αγορά και όπως πάντα εκπλήξεις”.

*

Οι χοροί συνεχίζονται σχεδόν κάθε χρόνο και το 1973 διαβάζουμε: “Χορός Γ.Π.Σ. “Πάμισος” Μεσσήνης Σάββατον 10-3-1973 ώρα 9.30 μ.μ. Στο Κέντρον Κ. Τσέλιου στην Μεσσήνη Γλέντι μέχρι πρωίας * Ιδιαίτεροι προσκλήσεις δεν θα σταλούν. Παρακαλούνται οι επιθυμούντες να μετάσχουν να δηλώσουν τούτο εις το Κέντρον Τσέλιου τηλ. 22.457”.

Κάπως έτσι, με συνεχείς αλλαγές ως αποτέλεσμα των συνθηκών που διαμορφώνονται γενικότερα αλλά και στην πόλη, οι αστικοί χοροί και αυτός του “Παμίσου” συνεχίζεται ως απόληξη μιας παράδοσης παρά το γεγονός ότι για πολλά χρόνια προ πανηδμίας είχε... χαθεί ο λογαριασμός των χειμωνιάτικων χορών με κάθε ευκαιρία.

Οι “αστικοί χοροί” ως το “κοσμικό γεγονός” της χρονιάς

Οι αστικοί χοροί στο Νησιώτικο καρναβάλι για ολόκληρες δεκαετίες αποτελούσαν το “κοσμικό γεγονός” της χρονιάς. Ως αντανάκλαση αυτής της αντίληψης έρχονται οι περιγραφές τους με την αναφορά των ονομάτων εκείνων που συμμετείχαν ή πρωταγωνίστησαν στους χορούς. Και έχει ενδιαφέρον να παρουσιαστούν για πολλούς λόγους. Κατ’ αρχήν αναφέρονται ονόματα συγγενών και γνωστών πολλών Νησιωτών. Σε ορισμένες περιπτώσεις αναφέρονται και οι θέσεις που είχαν στο δημόσιο βίο και μας γνωρίζουν τις “αρχές” του τόπου στην περίοδο που αναφέρονται. Και φυσικά αποτυπώνονται ο τρόπος διασκέδασης, οι χώροι στους οποίους πραγματοποιούνται και μερικές φορές ο σκοπός τους.

Το 1937

Η περιγραφή ενός χορού προϋποθέτει... ντόπιο ανταποκριτή σε καλαματιανή εφημερίδα και ο Πότης Λουκάκος είναι ο πρώτος που την κάνει και αφορά το χορό της νεολαίας του Μεταξά (ΕΟΝ) το 1937: “Με μεγάλο κέφι διεξήχθη η προχθεσινή χοροεσπερίς της Εθνικής Νεολαίας Μεσσήνης. Ο διάκοσμος της αιθούσης υπήρξε ονειρώδης χάρις εις τας προσπαθείας του προέδρου κ. Παπαγιάννη. Το δε κυλικεϊόν με διευθυντήν τον κ. Μπεσήν υπήρξε πλουσιώτατον. Ο καμπανίτης έρευσε άφθονος. Η Φιλαρμονική μας χάρις εις τον μαέστρον συμπολίτην μας κ. Φάκωναν μας παρουσίασεν αληθώς ωραία πράγματα. Μεγαλύτεραν μεγαλοπρέπειαν εις την χοροεσπερίδα έδωσε και η συμμετοχή του μεγάλου μας μαντολίστα κ. Νίκου Πε-

τρόπου του ο οποίος εις τα διαλείμματα έπαιξεν διάφορα μουσικά τεμάχια ιδιικής του συνθέσεως. Εις τα τεμάχια “ονειρώδης έρωσ” και “σάλπιγγες Γερμανικού εμβλητικού” κυριολεκτικώς απεθεώθη. Την ωραιότεραν ανθοδέσμην της βραδιάς αποτελούν αι δεσποινίδες Αφρούλα Κορκονικήτα, Ισμήνη Κουκουμά, Πόπη και Ελένη Πετροπούλου, Τούλα Αγγελοπούλου και Ισμήνη και Ιάνθη Παπαχατζή. Αι κυρίαί Οικονομοπούλου, Αρμάνδου, Καρακώστα, Πετροπούλου, Νικολοπούλου, Παπαχαντζή και Χρόνη. Την πιο μεγάλην ευθυμίαν προσέδωσαν οι κ. κ. Οικονομόπουλος διευθυντής Αγροτικής Τραπέζης, Μήτσος Θωμόπουλος διευθυντής ΤΤΤ, Κορκονικήτας ιατρός, όστις εις τον Καλαματιανόν παρουσίασε πραγματικάς εκπλήξεις, ο πρόεδρος της κοινότητος κ. Τάσης Πετρόπουλος, ο φαρμακοποιός κ. Καρακώστας, ο γεωπόνος κ. Χριστόπουλος και ο δικηγόρος κ. Κουλέτσης και ο ιατρός κ. Μπουλούκος. Ο κ. Θωμόπουλος ανεκηρύχθη απ’ όλους τους παρευρισκόμενους βασιλεύς της μπλόφας. Περί την 1ην μεταμεσονύκτιον εγένοντο αι κληρώσεις των διαφόρων λαχείων. Ο μεγαλύτερος τυχερός υπήρξε ο πρόεδρος της Παμμαθησιακής Νεολαίας λαβών 1 δοχείο από το εκλεκτόν προϊόν του εργοστασίου Καλούλη. Τα παιδιά της Φιλαρμονικής μας έπαιξαν με κέφι. Μπράβο τους, τους αξίζει κάθε έπαινος. Επίσης συγχαίρομεν τους διοργανωτάς της χοροεσπερίδος τους αποτελούντας το διοικητικόν συμβούλιον της Εθνικής Νεολαίας Μεσσήνης εις τους οποίους αξίζει κάθε έπαινος”.

1938

Το 1938 οργανώνεται ο χορός της Φιλαρμονικής με φοξ τροτ, ταγκό και... τσάμικα. Αλλά και με παράπονα γιαμποϊκοτάρισμα της εκδήλωσης όπως μεταδίδει ο Πότης Λουκάκος: “Έξαιρετικήν επιτυχίαν εσημείωσεν η χοροεσπερίς της Φιλαρμονικής μας που εδόθη το παρελθόν Σάββατον στην μεγάλην αίθουσα του ζαχαροπλαστείου Βαλσαμάκη και Λαδά. Η αίθουσα αύτη χάρις εις τας προσπαθείας των διευθυντών του κέντρου, καταλλήλως διακοσμημένη

με γιρλάντας και πολυχρώμους ηλεκτρικούς προβολείς, παρουσίαζε εξαιρετικόν θέαμα. Οι χορευταί και αι χορεύτριαι όλοι ανεξαιρέτως εχόρευσαν με ξεχωριστό κέφι. Ωραίαί εμφανίσεις, έξωμοι τουαλέτες, κυλικείον πλουσιώτατον, κοτιγιόν άφθονα και τόσα άλλα απετέλεσαν το σύνολον της προχθεσινής βραδυάς και συνέτειναν ώστε η χοροεσπερίς να διαρκέσει μέχρι των πρωινών ωρών. Η Φιλαρμονική μας με τους παλιούς της μαθητάς εξετέλεσε άριστα όλα τα νέα τεμάχια φοξ, ταγκό κ.λπ. συντείνασα εις την επιτυχίαν της εορτής. Κατά την χοροεσπερίδαν ταύτην διεκρίναμεν τον κ. Οικονομόπουλον, τον κ. Πετρόπουλον, τον ιατρόν κ. Κωνσταντακόπουλον μετά της κυρίας του, τον ιατρόν κ. Γιαννόπουλον μετά της κυρίας του, τον τραπεζικόν κ. Παπακώτσην μετά της κυρίας του, τον κ. Π. Πλεμμένον μετά της κυρίας του, τον κ. Γαλανόπουλον μετά της δίδος αδελφής του, τον κ. Καυκάν μετά της κυρίας του, τον κ. Μπράχαν, τον προϊστάμενον της Γεωργικής Περιφέρειας κ. Κολλιόπουλον, τον έφορον κ. Παπαγεωργίου, τον γεωπόνον κ. Σαραντινόν, τον καθηγητήν κ. Παπανικολόπουλον μετά της κυρίας του, τους δικηγόρους κ.κ. Κουλέτσην και Ηλιόπουλον, τον ιατρόν κ. Μάρκου, τον κ. Ποτηρόπουλον, τον κ. Β. Δημητρόπουλον, τον κ. Παπαδόπουλον, τον κ. Κατσούρον, τον κ. Κόλλιαν, τον κ. Καλογερόπουλον, τον κ. Τρύφωναν, τον κ. Σπανόν, τον κ. Θάνον Κρεμμυδάν, τον κ. Ψυχογιυióπουλον, τον κ. Τσόπελαν. Επίσης διακρίναμε τας δίδας Παπακώτση, Βακαλοπούλου, Τσαγκάρη, Φωτοπούλου, Μιχαλοπούλου, Ράμμου, Παπανικολοπούλου, Κόλλια, Τριανταφύλλου. Λαμπρινού κ.ά. αι οποίαι πιθανόν να διέφυγον της αντιλήψεώς μας και από τας οποίας ζητούμε συγγνώμην διά την τυχόν παράλειψίν των. Εξαιρετικήν εντύπωσιν έκαμε ο ρυθμός με τον οποίον εχόρευσαν το τσάμικο οι κ.κ. Κωνσταντακόπουλος, Γιαννόπουλος και Μιχαλόπουλος. Πάντως από πάσης απόψεως η χοροεσπερίς αύτη επέτυχεν παρ’ όλον ότι ο χορός ως μας ανεκοίνωσαν οι διοικούντες σύμβουλοι της Φιλαρμονικής εμπούκοταρίσθη υπό τινών.

Το 1939

Το 1939 οργανώνεται και πάλι χορός της ΕΟΝ (η συμμετοχή στην οποία πλέον είναι υποχρεωτική) και γράφει γιαυτήν ο Κώστας Γαρίδης ως ανταποκριτής σε καλαματιανή εφημερίδα: “Την Κυριακή εδόθη χορός υπό της ΕΟΝ Μεσσήνης. Ο χορός καθ’ όλας τας απόψεις είχεν εξαιρετική επιτυχία και η ευγενική αυτή προσπάθεια του γυμνασιάρχου και φαλαγγάρχου της φάλαγγας Μεσσήνης κ. Καπαρού εχαρακτήρισθη με τα πιο ευμενή σχόλια των εκλεκτών προσκεκλημένων και όσων είχαν την ευχαρίστησιν να βοηθήσουν όσον μπορούσαν τον πατριωτικό σκοπό της. Ο χορός αυτός εσημείωσε εξαιρετική επιτυχία και θα μείνει αλησμόνητος όχι μόνον γιατί ήταν άρτιος καθ’ όλας τας απόψεις, αλλά γιατί στο τέλος μετετέραπη σ’ ένα ρωμέικο γλέντι που χάρισε στους παρευρισκόμενους τις καλλίτερες εντυπώσεις κι ακόμα μια νύχτα κεφιού και χαράς αλησμόνητης. Οι όμορφες Νησιωτοπούλες και τα ευγενικά παλληκάρια και γεροντοπαλλήκαρα ξέρουν να είναι Έλληνες, γνήσιοι Έλληνες και να γλεντούν με κάποιον ιδιαίτερο δικό τους τρόπο που μπορεί κανείς να πει ότι είναι Ελληνοπρεπέστατος. Στις εννιά και μισή άρχισε αυτός ο χορός και στις έντεκα που είχε την καλωσύνη ο κ. Νομάρχης να τον τιμήσει με την παρουσία του, βρήκε μια αίθουσα που πλημμύριζεν από ευθυμία και φάνταζε παλάτι ονειρώδικο στα χρώματα του κοτιγιόν, της σερπαντίνας και του κομφετί. Τον κ. Νομάρχη, την κυρία του και τον κ. Δήμαρχο είχαν την ευτυχία να υποδεχθούν και να ζητωκραυγάσουν οι βαθμοφόροι της νεολαίας Μεσσήνης. Μετά την ενθουσιώδη υποδοχή η μαντολινάτα του γυμνασίου έπαιξε πολλές φορές τον ύμνο της νεολαίας και ύστερα ο κ. Νομάρχης άνοιξεν ο ίδιος τον διακοπέντα χορόν μ’ ένα Καλαματιανό. Εκείνο όμως που επροκάλεσε τον ενθουσιασμό ήταν η επιθυμία του κ. Νομάρχου να τον παρακολουθήσουν στο χορό και οι παρευρισκόμενοι φαλαγγίτες βαθμοφόροι. Ο κ. Νομάρχης κατενθουσιασμένος απ’ όλα αυτά αφού επί μισή και πλέον ώραν ετίμησεν διά της παραμονής του τον χορό

ανεχώρησε διά Καλάμας. Εις τον χορόν παρευρέθησαν και τα εξής επίλεκτα μέλη της κοινωνίας Μεσσήνης: Ο πρόεδρος της κοινότητας κ. Πολυδούρης, ο υπομοίραρχος της Χωροφυλακής Μεσσήνης κ. Δαρλάκος μετά της κυρίας του, ο διευθυντής της Τραπεζίης Ελλάδος κ. Αρμάγος μετά της κυρίας του, ο κ. Π. Καρδαράς υποδιευθυντής της Τραπεζίης Ελλάδος, ο κ. Σταύρος Ζαλμάς υπάλληλος της Τραπεζίης Ελλάδος, ο κ. Σταύρος Σιγαλός τηλεγραφετής, ο κ. Ιωάν. Αβαρλής έμπορος, ο κ. Ιωάν. Λαμπρόπουλος ιατρός, ο κ. Π. Κορκονικήτας ιατρός, ο κ. Κωνσταντόπουλος ιατρός, ο κ. Ανδρέας Κουλέτσης δικηγόρος, ο κ. Σπυρ. Παπακώτσης μετά της κυρίας του και της δεσπονίδος αδελφής του, ο κ. Γ. Γαλανόπουλος, ο κ. Πολυχρόνης Μπονάρος μετά της κυρίας του, ο κ. Δημ. Θωμόπουλος διευθυντής Ταχυδρομείου όστις ήτο ο μόνος που σκόρπιζε κέφι και χαρά κι έδινε ζωή στο αποκορηάτικο αυτό κοινό γιορτάσι, ο Οικονομικός Εφορος κ. Αθαν. Παπαγεωργίου και ο κ. Ευάγγελος Κρητικός τραπεζικός υπάλληλος ο οποίος είχε τα πρωτεία σ’ όλους τους χορούς. Ο γυμνασιάρχης κ. Καπαρός μετά της κυρίας του και οι κ. κ. καθηγηταί του γυμνασίου έδειξαν ιδιαίτερον ενδιαφέρον για την ευγενικήν αυτήν προσπάθειαν και ήταν οι κυριώτεροι παράγοντες και οι άλλοι του γλεντιού. Εις τον χορόν διεκρίθησαν: Στο ταγκό ο υπομοίραρχος κ. Δαρλάκος μετά της κυρίας του, στο βαλς ο διευθυντής της Τραπεζίης Ελλάδος κ. Αρμάγος μετά της κυρίας του και στους ελληνικούς χορούς, συρτό και τσάμικο, ο γυμναστής του Γυμνασίου κ. Αποστ. Κολοκοτρώνης και ο υποδιευθυντής του Γυμνασίου κ. Παπανικολόπουλος. Διεκρίθησαν επίσης οι δίδες Πετροπούλου, η δις Αφρούλα Κορκονικήτα, η δις Παπακώτση και η κ. Κολοκοτρώνη. Σημειωτέον ότι ο χορός τελείωσε στις πέντε και μισή το πρωί. Το μόνο που έχω να τονίσω ιδιαιτέρως είναι ότι ο χορός αυτός υπήρξε καθ’ όλα τέλειος και ότι όσοι είχαν την τύχη να παρευρεθούν δεν θα λησμονήσουν ποτέ μια νύχτα που πέρασε ανάμεσα από την ευτυχία”.

Πάλι το 1939

Το 1939 οργανώνει χορό και ο Φιλόπτωχος Σύλλογος Κυριών και γράφει ο Πότης Λουκάκος: “Με μεγάλην επιτυχίαν εδόθη προχθές εις την πόλιν μας ο χορός του Φιλοπτώχου Συλλόγου Κυριών, ο οποίος απετέλεσε εξαιρετικόν κοσμικό γεγονός διά την πόλιν μας, παρευρεθείσης της καλλιτέρας μερίδος της κοινωνίας μας. Μεταξύ των παρευρεθέντων διεκρίναμεν τον γενικόν διευθυντήν των Γενικών Αποθηκών, τον διοικητήν της υποδιοικήσεως και τμήματος Χωροφυλακής Μεσσήνης μοίραρχον κ. Διοβουνιώτην και υπομοίραρχον κ. Δαρλάκον μετά των κυριών των, τον διευθυντήν ΤΤΤ Μεσσήνης κ. Θωμόπουλον μετά της κυρίας του, τους κ. κ. Γεώργ. και Βασ. Πανταζόπουλον μετά των κυριών των, τον Σταθμάρχην ΣΠΑΠ κ. Ηλ. Γιαννόπουλον μετά της κυρίας του, τον κ. Β. Πρωτοπαπάν μετά της κυρίας του, τον κ. Ιω. Μιχαλόπουλον μετά της κυρίας του, τον κ. Στ. Σιγαλόν, τον κ. Κ. Θεοδωρόπουλον μετά της κυρίας του, τον κ. Γιαννόπουλον μετά της κυρίας του, τον κ. Ανδρέα Κολέτσην μετά της κυρίας του, τον κ. Φώτ. Παπαδόπουλον, τον κ. Σάκη Κανελλόπουλον, τον κ. Πέτρον Ψυχογιόπουλον, τον κ. Ιω. Κούτην μετά της κυρίας του, τον κ. Παπανικολόπουλον μετά της κυρίας του, τον κ. Χαρ. Κουζήν, τον κ. Σπυρόπουλον μετά της κυρίας του, τον κ. Ηλιόπουλον, τον κ. Σπ. Παπακώτσην μετά της κυρίας του, τον κ. Σαββίδην, τον κ. Γεωργ. Φωτόπουλον μετά της κυρίας του, τον κ. Ιωάν. Δάρταν, τον κ. Κ. Φωτόπουλον, τον κ. Αποστ. Κολοκοτρώνην μετά της κυρίας του, τον κ. Γιάννην Μπιζίμη, τον κ. Γαλανόπουλον, τον κ. Παναγ. Ψυχογιόπουλον, Ι. Ρούτσην, τον κ. Χρ. Χρόνην, τον κ. Αλ. Καλογερόπουλον, τον κ. Π. Αριστομενόπουλον, τον κ. Καυκάν μετά της κυρίας του, τον κ. Γ. Τσόπελαν, τον κ. Βελισσάρη, τον κ. Παναγόπουλον, τον κ. Ι. Μιχαλόπουλον μετά της κυρίας του, τον κ. Κρητικόν, τον κ. Π. Αργυροπανάγον, τον κ. Ιωαν. Καντιάνην κλπ. Διεκρίθησαν οι δεσποινίδες Αφρούλα Κορκονικήτα, Τασία Σπυροπούλου, Αντιγόνη Κρεμμυδά, Μπιζίμη, Νία Φωτοπούλου, Παπακώτση, Φιλιπούλου, Βελισσάρη, Πετροπούλου, Μπράχου, Παπανικολοπούλου

κ.ά. Επίσης εις την χοροεσπερίδα παρευρέθησαν ο ιατρός κ. Κορκοδικήτας μετά της κυρίας του, ο κ. Μιχ. Πολυδούρης, ο κ. Αντών. Ράσσοσ μετά της κυρίας του, ο κ. Βασ. Κόσσυβας μετά της κυρίας του, ο κ. Θ. Πανόπουλος μετά της κυρίας του, ο κ. Π. Ποδαρόπουλος μετά της κυρίας του, ο υποδιευθυντής του υπ/τος της Εθνικής Τραπεζής κ. Πέτροσ Καρδαράσ, ο κ. Ζαλμάσ, ο κ. Μιχ. Μπιζίμησ κλπ.”.

Το 1940

Το 1940 οργανώνεται χορός για την ενίσχυση των μαθητικών συσσιτίων που τον περιγράφει ο Πότησ Λουκάκοσ: “Μέσα σε μια ατμόσφαιρα ευθυμίας και κεφιού, μέσα σ’ ένα εκλεκτόν περιβάλλον, μέσα τέλος σ’ ένα ωραιότατον σύνολον που το πλαισίωσαν ο πλούσιοσ στολισμόσ της αιθούσησ, αι ωραιότεραι εμφανίσεισ, τα άφθονα κοτιγιόν, η γλυκειά μουσική, το εκλεκτόν και πλούσιον κυλικείον και τόσα άλλα, έγινε το περασμένο Σάββατο ο προαγγελθείσ χορός αι εισπράξεισ του οποίου διετέθησαν εξ ολοκλήρου υπέρ των εν Μεσσήνη μαθητικών συσσιτίων. Την χοροεσπερίδα ταύτην ετίμησαν διά της παρουσίας των όλαι αι αρχαί της πόλεωσ και η πιο εκλεκτή αυτήσ μερίσ. Εις την επιτυχίαν δε της χοροεσπερίδοσ αυτήσ ωσ επί το πλείστον συνέτεινεν η συμμετοχή της Φιλαρμονικήσ Μεσσήνησ ευγενώσ προς τούτο προσφερθείσησ και χάρισ εις αυτήν ο χορός με την ιδίαν πάντοτε ζωηρότητα διήρκεσε μέχρι πρωίασ. Σημειώνομεν τα ονόματα των διακριθέντων παρευρεθέντων: Ιω. Αλεξανδράκησ διοικητήσ υποδιοικήσeweσ Χωροφυλακήσ Μεσσήνησ μετά της κυρίασ του, Ιω. Δαρλάκοσ υπομοίραρχοσ διοικητήσ του τμήματοσ Χωροφυλακήσ Μεσσήνησ μετά της κυρίασ του, Λουκάσ Σαββίδησ ανθυπασπιστήσ, τον πρόεδρον της κοινότητοσ κ. Μ. Πολυδούρην, τον πρόεδρον του Ιατρικού Συλλόγου Μεσσήνησ κ. Πάνον Κορκοδικήταν μετά της κυρίασ του, τον γεν. γραμματέα του ιδίου συλλόγου ιατρόν κ. Σταύρον Γιαννόπουλον, τον αντιπρόεδρον του Εμπορικού Συλλόγου και πρόεδρον των Παντοπωλών Μεσσήνησ Β. Δημητρόπουλον, τον αγρονόμον κ. Αγριέβην μετά της κυρίασ του,

τον έφορον κ. Παπαγεωργίου, τον ιατρόν κ. Κωνσταντακόπουλον μετά της κυρίας του, τον δικηγόρον κ. Κουλέτσην μετά της κυρίας του, τον γεωπόνον διευθυντήν του Πειραματικού Σταθμού ΑΣΟ κ. Ηλ. Χριστόπουλον, τον βιομήχανον κ. Στ. Γαλανάκη, τον κ. Γ. Βασιλόπουλον, τον κ. Πανουσόπουλον, τον κ. Φιλιόπουλον, τον ανθυπολοχαγόν κ. Κουτσογιαννόπουλον, τον κ. Μιχαλόπουλον, τον ταμιάν κ. Βακαλόπουλον, τον κ. Παπαποστόλου, τον χημικόν κ. Ν. Καλλικούνην, τον κ. Γυφτάκη, Φιλιόπουλον, Γιάνναρην κλπ. Τας δεσποινίδας αι οποίαι και ως επί το πλείστον και διεκρίθησαν: Αφρούλα Κορκονικήτα, Ευαγγ. Μακαρούνη, Αθηνά Προϊόβολου, αδελφαί Φιλιπούλου, Φωτοπούλου κ.λπ. καθώς και η μικροσκοπική κορούλα του εμπόρου Πανταζόπουλου”.

Το 1951

Μεσολαβουν η κατοχή και ο εμφύλιος και οι αστικοί χοροί εμφανίζονται πάλι το 1951 με περιγραφή και πάλι του Πότη Λουκάκου: «Καμμιά χρονιά δεν θυμάμαι αποκρηάτικος χορός να είχε τέτοια επιτυχία σαν τον προχθεσινό του Σαββάτου που δόθηκε για το μοναδικό που έχει να υποδείξει το Νησί τέλειον μουσικό συγκρότημα την Φιλαρμονική μας και για την οποίαν εμείς εδώ οι Νησιώτες υπερηφανευόμεθα. Παρ’ όλη την μαστίζουσα την πόλιν μας οικονομικήν κρίσιν, και το γενικόν σταμάτημα των εργασιών, ο κόσμος ζήτησε μια ευκαιρία για να το ρίξη έξω, και να που του εδόθη το περασμένο Σαββατόβραδο. Δεν θέλουμε να γράψουμε πολλά πράγματα για την επιτυχία του γιατί τα πιο κάτω αναφερόμενα ονόματα των παρευρεθέντων κυρίων, κυριών και δεσποινίδων δίδουν την πιο λαμπικαρισμένη εικόνα. Ενα μονάχα αναφέρουμε, πως τέτοιο ήταν μέχρι το πρωί το κέφι, που όσοι παρευρέθησαν θα το θυμούνται. Ολοι έφυγαν ευχαριστημένοι σαν πλησίαζε να γλυκοχαράζει. Πραγματικά θαυμάσιος ήταν και ο διάκοσμος της μεγάλης σάλας των κ. κ. Βαλσαμάκη και Λαδά, η οποία είχε φιλοτεχνηθή υπέροχα χάρις στην ηθική συμβολή του αγαπημένου μας πια Νη-

σιώτικου παιδιού κ. Ανδρέα Παπαδόπουλου υποδιευθυντού του εδώ υποκαταστήματος της Εθνικής Τραπέζης. Επίσης μεγάλως συνέβαλε εις την επιτυχίαν του χορού και η ηθική συνδρομή του λαοφιλούς Δημάρχου μας αντιεισαγγελέως κ. Γεωργακόπουλου και η συμμετοχή εις το χορευτικό γλέντι των αγαπημένων μας ξένων Καλαματιανών κυριών που ετίμησαν διά της παρουσίας τους τον χορόν. Οσον αφορά το φιλοπρόοδο και αγαπημένο Νησιώτικο παιδί κ. Ντίνον Φωτόπουλον Πρόεδρον του Εμπορικού Συλλόγου και της Φιλαρμονικής μας δεν χρειάζεται να γράψω τίποτε γιατί είναι γνωστή η φιλοπρόοδος δράσις του στο Νησί, γι’ αυτό και οι Νησιώτες τον υπεραγαπούν. Αλλά και το Συμβούλιο της Φιλαρμονικής και ο δάσκαλός της αρκετά κουράστηκαν για να παρουσιάσουν ό,τι παρουσίασαν. Τον χορόν τούτον ετίμησαν διά της παρουσίας τους οι κάτωθι: Ο Δήμαρχος Καλαμών κ. Κοβέτσος μετά της κυρίας του, ο Δήμαρχος Μεσσήνης αντιεισαγγελεύς κ. Γεωργακόπουλος μετά της κυρίας του και της αδελφής του κυρίας Κοροβέση, ο Δήμαρχος Πύλου Πρωτοδίκης κ. Πρινόπουλος, ο κ. Ευμορφόπουλος μηχανικός του Λιμενικού Ταμείου, ο κ. Γαραντζιώτης πρόεδρος του Δημοτικού Συμβουλίου Καλαμών, ο βιομήχανος κ. Ηλ. Κρασσακόπουλος, ο κ. Στρούμπος μηχανικός, ο διοικητής της υποσ/σεως Χωρ/κης Μεσσήνης κ. Σταθακάκης μετά της κυρίας του, ο διοικητής του Αστυν. Τμήματος κ. Σιδερέας μετά της κυρίας του, ο αγρονόμος κ. Γλιάτας μετά της κυρίας του, ο δ/ντης του Ταμείου Μεσσήνης κ. Δούβος, ο προϊστάμενος του λογιστηρίου Εθνικής Τραπέζης Α. Παπαδόπουλος μετά της κυρίας του, οι ταμίαι της Εθνικής κ. κ. Μουλός και Καβαλιεράτος, ο Πρόεδρος του Εμπορικού Συλλόγου κ. Κ. Φωτόπουλος, οι ιατροί κ. κ. Κωνταντακόπουλος και Γιαννόπουλος, Δημητρόπουλος και Αλεβίζος μετά των κυριών των, ο οδοντίατρος κ. Μιχαλόπουλος μετά της κυρίας του, ο κ. Ντίνος Παπαϊωάννου μετά της μνηστής του δίδος Μιχαλοπούλου, ο κ. Δ. Σαλαμάνος μετά της κυρίας του, οι κ. κ. Αφοί Παναγιωτόπουλοι μετά των κυριών των, ο κ. Καυκάς μετά της κυρίας του, ο κ. Γ. Χαρίτος μετά της κυρίας του, ο κ. Θάνος Κροντήρης μετά της κυρίας του, ο κ. Κουλέτσης μετά της

κυρίας του, η κ. Κορκονικήτα, ο κ. Κουτσαϊμάνης μετά της κυρίας του, ο κ. Θεοδωρόπουλος μετά της κυρίας του, ο κ. Τζώρτζης μετά της κυρίας του, ο κ. Παπακώτσης μετά της κυρίας του, ο κ. Κουρής μετά της κυρίας του, ο κ. Μαυρομάτης μετά της κυρίας του, οι κ. κ. Θάνος και Τάκης Κρεμμυδάς, ο κ. Γεωργούλιας μετά της κυρίας του, ο κ. Π. Πλεμμένος μετά της κυρίας του, ο κ. Κορούζης, ο κ. Π. Γκότσης μετά της κυρίας του, ο κ. Β. Μουγγός μετά της κυρίας του, ο κ. Τρύφων Πανουσόπουλος μετά της κυρίας του, ο κ. Πέτρος Ψυχογιόπουλος μετά της κυρίας του, ο κ. Απ. Βασιλόπουλος μετά της κυρίας του, ο κ. Αθ. Κανελλόπουλος μετά της κυρίας του, ο κ. Τράστας μετά της κυρίας του, ο κ. Μπολέτης μετά της μνηστής του, ο κ. Αντωνόπουλος, ο κ. Αδαμόπουλος μετά της κυρίας του, ο κ. Γ. Μαντούκος μετά της κυρίας του, ο κ. Ν. Αγγελόπουλος μετά της κυρίας του, οι κ. κ. Κώστας και Λάμπης Πατρινιός μετά των κυριών των, ο κ. Δ. Κουρής μετά της κυρίας του, η κ. Μαρκάκη, ο τραπεζιτικός κ. Διαμαντόπουλος μετά της κυρίας του, ο κ. Απ. Μυλωνάς μετά της κυρίας του, ο κ. Γ. Δημητρόπουλος μετά της κυρίας του, ο κ. Π. Κουτρομπούχος μετά της κυρίας του, ο κ. Γερασιμόπουλος μετά της κυρίας του, ο Ντρες μετά της κυρίας του, οι κ. κ. Βασ. και Αθαν. Βαλσαμάκης μετά των κυριών των, ο κ. Νιόνιος Γκότσης μετά της κυρίας του, ο κ. Μίμης Νικολόπουλος μετά της κυρίας του, ο κ. Π. Μυλωνάς μετά της κυρίας του, οι κ. κ. Γρ. Φωτόπουλος, Π. Πετρουλάκης, Ποδαρόπουλος, Τσιριγώτης, Πάτροκλος Πετρουλάκης, Γαλανάκης, Σοφιανός, Κ. Γαλανάκης, Μίμης Πανόπουλος, Λεων. Λαμπρόπουλος, Τέλης Καυκάς, Σκληβάγκος, Αργυροπανάγος, Τάκης Μιχαλόπουλος, Γ. Μιχαλόπουλος, Π. Δουβόγιαννης, Ν. Κασιάμης, Κούλης Μυλωνάς, Ν. Κουρής, Πόταρης, Διαμαντάκος, Μπαρακάρης, Αθ. Τσερπές, Γ. Σιγαλός, Θ. Στυλιανόπουλος, Γ. Ζαλμάς, Μακαρούνης, Κόκιζας, Μυτιληναίος, Δημητρόπουλος, Παναγόπουλος, Πλάτων Νικολόπουλος, Ι. Τριανταφυλλόπουλος, Γαραντζιώτης, και ο Πρόεδρος του Εργατικού Κέντρου Μεσσήνης λαοφιλής Μποσίνης σκέτος χωρίς την κυρίαν του γιατί δεν έχει τέτοιο πράγμα, αι Δεσποινίδες Σιδερέα, Γαλανάκη, αδελφαί Κρεμ-

μυδά, Κική Νικολοπούλου, Βούλα Νικολοπούλου, Κωνσταντακοπούλου, αδελφαί Τζώρτζη, Τασία Μακαρούνη, Παναγοπούλου, Πλεμμένου, Λαδά, Βαλσαμάκη, Ελένη Καρακώστα, Αγγελοπούλου, Κουράνου, Θεοδωρακοπούλου, αδελφαί Δ. Σαλαμάνου, Μυλωνά, Δημητροπούλου, Κουλέτση, Γαραντζιώτου και άλλοι από τους οποίους και τας οποίας ζητώ συγγνώμην διά τυχόν παράλειψίν μας. Κατά την κλήρωσιν των δώρων οι τυχεροί της βραδυάς ήσαν οι εξής: Διά την κληρωθείσαν ψημένην γαλοπούλαν τυχερός ανεδείχθη ο ιατρός κ. Κωνσταντακόπουλος, διά το δωρηθέν παρά του εν Καλάμαις εμπόρου κ. Νίκου Λάμπου γυναικείον αδιάβροχον, τυχερός υπήρξεν ο συμπολίτης μας παντοπώλης κ. Π. Γκότσης, και τέλος τυχερός του κληρωθέντος ηλεκτρικού πολυφώτου υπήρξεν ο κ. Αθ. Περιβολάρης εκ Πύργου».

Το 1952

Το 1952 πραγματοποιείται και πάλι χορός της Φιλαρμονικής τον οποίο περιγράφει ανταποκριτής καλαματιανής εφημερίδας με αρχικά Δ. Σ: “Εξαιρετική επιτυχία είχε το βράδυ του Σαββάτου ο χορός της Φιλαρμονικής. Από τις 10 μ.μ. ήτο σχεδόν αδύνατον να εξασφαλίση κανείς θέση. Ο κόσμος είχε κατακλύσει την μεγάλη αίθουσα, διατεθειμένος να... τα σπάση. Την έναρξη του χορού εκήρυξε το διοικητικό συμβούλιο της Φιλαρμονικής με Καλαματιανό και την χιλιοτραγουδισμένη γερακίνα. Ο ιατρός κ. Ι. Μιχαλόπουλος, ο κ. Κ. Θεοδωρόπουλος, ο κ. Σ. Γεωργούλιας, ο κ. Α. Βαλσαμάκης, ο κ. Ν. Φωτόπουλος και τα λοιπά μέλη του Δ.Σ. έδωσαν ξεχωριστό τόνο εις τον χορό, με το υπέροχο πρόγραμμα της βραδυάς. Ο,τι εκλεκτό έχει να επιδείξη η Μεσσήνη σε κόσμο, ετίμησε διά της παρουσίας του τον χορό. Προσήλθον ο Αγρονόμος Κορώνης κ. Γλιάτας και η κ. Γλιάτα, ο διευθυντής της ΕΓΣΜ και η κ. Ηλιοπούλου, η κ. Σιγαλού, το χαριτωμένο ντουέτο που έλαμψε στο χορό Κ. Αντωνόπουλος και η αδελφούλα του Εφη, ο επόπτης ΑΤΕ κ. Ζυγώλης, ο πράκτωρ της Τ. Ε. παρά τω ταμείω κ. Κορίζης, οι αφοί Θάνος και Τάκης Κρεμ-

μυδάς, ο διευθυντής του ΟΤΕ Καλαμών κ. Θωμόπουλος μετά της συζύγου του, οι αδελφές Τζώρτζη, η διευθύντρια του Νηπιαγωγείου δις Άννα Αθανασοπούλου, ο συμβολαιογράφος Καλαμών κ. Ν. Φιλιόπουλος, ο κ. και η κ. Καυκά, ο δικηγόρος κ. Κουλέτσης, ο κ. Γ. Φωτόπουλος, ο κ. και η κ. Καρτερολιώτη, ο πρόεδρος του Μορφωτικού Ομίλου Μεσσήνης κ. Δ. Ποδαρόπουλος και οι δίδες Ποδαροπούλου, ο κ. Δ. Σουλελής και η δις Σουλελέ, ο Μοίραρχος κ. Σταθακάκης μετά της συζύγου του, ο κ. και η κ. Θεοδωροπούλου, ο κ. μετά της κ. Κροντήρη, ο κ. μετά της κ. Ι. Μιχαλοπούλου, ο κ. Χανδρινός εκ Καλαμών, ο κ. Γ. Βακαλόπουλος, ο κ. Π. Ροϊδάκης πρόεδρος του “Παμίσου”, ο κ. και η κ. Ι. Καντιάνη, ο κ. Γ. Σ. Γαλανάκης και η δις Ν. Σ. Γαλανάκη, ο κ. και η δις Λαδά, οι δίδες Γαλανάκη εκ Καλαμών, ένα πραγματικό στολίδι του χορού η δις Λίτσα Θεοδωροπούλου εκ Καλαμών, με τον όμορφο χορό της συνέτεινε στην ένταση του κεφιού και πλήθος εκλεκτών συμπολιτών. Την εσπερίδα εποίκιλαν η μικρούλα Κουμούτσου, που με τα τραγούδια της εσυγκίνησε τους προσκεκλημένους, ο κ. Γιουλάτος με το “Ένας φίλος ήρθε απόψε” αποκάλυψε μια υπέροχη φωνή. Ο νεαρός Ι. Τσιμόγιαννης χόρεψε με πραγματικά ελκυστική λεβεντιά, τσάμικο και Καλαματιανό και απέσπασε ενθουσιώδη χειροκροτήματα. Χάρης εις την υπέροχον μαεστρίαν του κ. Ι. Στεφόπουλου, η Φιλαρμονική της πόλεώς μας έκανε πραγματικά θαύματα. Ενθουσίασε τόσο τους προσκεκλημένους, ώστε παρά τας γενικές προβλέψεις ο χορός έληξε το πρωί. Εν κατακλείδι, ο χορός της Φιλαρμονικής, διεξήχθη μέσα σε φιλικό και πολιτισμένο περιβάλλον, η δε γενική εντύπωση είναι ότι ποτέ χοροεσπερίδα δεν εσημείωσε τέτοια καταπληκτική επιτυχία. Το Δ.Σ. η κοινή γνώμη το εβαθμολόγησε με άριστα”.

Το 1960

Το 1960 καταγράφεται και η τελευταία περιγραφή χορού από τον Πότη Λουκάκο, που είχε ως σκοπό τη θεμελίωση του 3ου Δημοτικού Σχολείου Μεσσήνης. Για το σκοπό αυτό έγιναν εκσκαφές στο

χώρο που βρίσκεται σήμερα το πάρκινγκ βορειώς του πάρκου αλλά στη συνέχεια το σχέδιο άλλαξε και το σχολείο κατασκευάστηκε στη σημερινή του θέση. Γράφει λοιπόν ο Λουκάκος: “Σπανίζουν πράγματι τέτοιες επιτυχίες σε χοροεσπερίδες σαν την προχθεσινή του Σαββάτου που δόθηκε στην αίθουσα “Τιτάνια” υπέρ της θεμελιώσεως διδακτηρίου στο Νησί. Την σπάνια αυτή επιτυχία την αποδίδουμε σε δύο παράγοντας: Ο πρώτος είναι το κορύφωμα κόπων των συμπαθών μας εκπαιδευτικών της στοιχειώδους της πόλεώς μας. Ο δεύτερος είναι η πλήρης κατανόησης του ιερού σκοπού για τον οποίο εδίδετο η χοροεσπερίς, ευχάριστον δηλαδή φαινόμενο, το οποίο φανερώνει πως ο πολιτισμένος κόσμος επικροτεί κάτι το ευγενές, κάτι το απαραίτητον που πρέπει να γίνη στον τόπον του. Εκείνο δε εν ολίγοις που διεπίστωσα το προχθεσινό βράδυ, είναι η υλική και ηθική προθύμως συμπαράστασις των κατοίκων του Νησιού δίπλα από τους δημιουργούς της προχθεσινής βραδυάς αγαπημένους μας εκπαιδευτικούς. Να γιατί πρόθυμα τα καταστήματα της πόλεως που αν και διανύουν την κρισιμωτέραν ανεργίαν προ-

Ελλείπει σχετικής φωτογραφίας, χορός στην κεντρική πλατεία τη δεκαετία του 1970

σέφεραν πρόθυμα διάφορα εκλεκτά δώρα τα οποία διά κληρωτίδος εδόθησαν στους τυχερούς της βραδυάς. Τον χορόν ετίμησαν διά της παρουσίας των ο επιθεωρητής κ. Καφετζής μετά της συζύγου του, ο μοίραρχος και η κ. Παπανικολοπούλου, ο υπομοίραρχος και η κ. Καμπανάρη, ο αγρονόμος και η κ. Κυριακού, ο δ/ντης της Εθνικής Τραπεζής και η κ. Παυλοπούλου, ο κ. και η κ. Τρ. Πανουσοπούλου, ο κ. και η κ. Αγγ. Αναγνωστοπούλου, ο κ. και η κ. Δ. Σπανού, ο κ. και η κ. Γ. Τρύφωνα, ο κ. και η κ. Θάνου Κρεμμυδά, ο κ. Τάκης Κρεμμυδάς μετά της μνηστής του, ο κ. και η κ. Κ. Ανδριανοπούλου, ο κ. και η κ. Κ. Μουντούρη, ο κ. και η κ. Στ. Λούπα, ο κ. και η κ. Ανθούλη, ο κ. και η κ. Τρ. Μαυρομάτη, ο κ. Καρακαϊδός μετά του υιού του και της κόρης του, ο κ. και η κ. Τάκου Τζώρτζη, ο κ. Ν. Τσερπές, ο κ. Λ. Αντωνόπουλος, ο κ. και η κ. Γ. Γαλανοπούλου, ο κ. και η κ. Κ. Θεοδωροπούλου συμβ/φου, ο κ. και η κ. Κ. Θεοδωροπούλου δικηγόρου, ο κ. και η δις Σκορδάκη, ο κ. και η κ. Π. και Α. Παναγοπούλου, ο κ. και η κ. Π. Ροϊδάκη, ο κ. και η κ. Β. Αργυροπούλου, ο κ. και η κ. Στ. Καυκά, οι κ. και οι κ. Δ. και Ν. Κουρή, ο κ. και η κ. Γ. Ευραφά, ο κ. και η κ. Πλουμίδου, ο κ. και η κ. Δ. Κούτσινα, ο κ. και η κ. Ασ. Καρελά, ο κ. και οι δίδες Γ. Μητροπούλου, ο κ. Ε. Παυλής, ο κ. και η κ. Μ. Κότσιρα, ο κ. και η κ. Ν. Θωμοπούλου, ο κ. και η κ. Β. Ντρε, ο κ. Τ. Κουλέτσης, ο κ. Γεώργιος Πανόπουλος, ο κ. και η δις Γ. Βασιλοπούλου, ο κ. Σπ. Σοφιανός, η κ. Στέλλα Κουζή, η καθηγήτρια δις Ζαλμά, ο κ. Μιχάλης Γεωργιόπουλος, ο κ. Μακαρούνης, ο κ. και η κ. Ηλία Καλογεροπούλου, ο κ. και η κ. Ανδρ. Καλογεροπούλου, ο κ. και η κ. Αννα Φωτεινάκη, ο κ. και η κ. Β. Καλογεροπούλου, ο κ. και η κ. Μαντζουνέα, ο κ. και οι δίδες Μπίρη, ο κ. Β. Κορδονούρης, ο κ. Μίμης Οικονομόπουλος, ο κ. και η κ. Σταύρου Παπακώτση, ο κ. Θ. Ζαφειρόπουλος, ο κ. Γ. Τασσόπουλος, ο κ. και η κ. Π. Γαλανοπούλου, ο κ. και η κ. Α. Θεοδωροπούλου, ο κ. Δ. Πολύδωρας μετά της μνηστής του, ο κ. Π. Αργυροπανάγος, ο κ. και η κ. Ντίνου Κορούζη, ο κ. και η κ. Γ. Δούβου, ο κ. και η κ. Β. Παναγιωτοπούλου, ο κ. και η κ. Η. Δημητροπούλου, ο κ. και η κ. Π. Σταυροπούλου, ο κ. και η κ. Α. Σταυροπούλου, ο κ. Σ. Νικολακόπουλος

μετά της μνηστής του, ο κ. και η κ. Χ. Κόλλια και άλλοι πολλοί από τους οποίους ζητώ συγγνώμην διά την τυχόν παράλειψίν των. Διεκρίθησαν εις τους ελληνικούς χορούς ο μοίραρχος κ. Παπανικολόπουλος, ο υπομοίραρχος κ. Καμπανάρης, ο αγρονόμος κ. Κυριακός ο οποίος χειροκροτήθη στο τσάμικο, ως επίσης και ο καθηγητής κ. Σπανός κ.ά. Ο χορός ο μοναδικός σε τάξη διήρκεσε με συνεχές και αυξανόμενο κέφι μέχρι πρωίας. Αξίζει λοιπόν κάθε έπαινος στους δημιουργούς της ωραίας αυτής βραδυάς, δημοδιδασκάλους και δημοδιδασκάλισσες που γι’ αυτούς η προϊσταμένη τους αρχή πρέπει νά’ναι υπερήφανη”.

Κάπου εδώ σταμάτησαν οι περιγραφές των χορών και το βάρος στις ανταποκρίσεις έπεσε στην περιγραφή των εκδηλώσεων για να φθίνει στη συνέχεια μέχρι σημείου εξαφάνισης από την εποχή που εμφανίστηκαν τα ηλεκτρονικά μέσα ενημέρωσης...

Μια περίεργη ιστορία με “σκυλοκρέμασμα”

Στην ιστορική διαδρομή στο Νησιώτικο καρναβάλι εμφανίστηκε μια άλλη εκδοχή για την κρεμάλα, η οποία συνδυάζει το γνωστή ιστορία για το “σκυλοκρέμασμα” της Καθαροδευτέρας και το έθιμο του “μακαρονά”. Δημοσιεύτηκε το 1965 στο “Θάρρος” με την υπογραφή “Χ. Δ.” αλλά δεν γνωρίζουμε το πραγματικό όνομα και αν ο συντάκτης αναφέρεται σε πραγματική αφήγηση ή το κατασκευάζει σε αντιπαράθεση με το μύθο της γριας Συκούς.

Το αξιοσημείωτο όμως είναι ότι με βάση την έρευνα που έχει κάνει ο σημαντικός λαογράφος Βάλτερ Πούχνερ συνδέει το “σκυλομαρτύριο” με τοπική παράδοση του Νησιού καθώς αναφέρει ότι στο Μαγγανιακό “την Καθαρή Δευτέρα από τις 9 το πρωί τα παιδιά πιάνουν τους σκύλους του χωριού, τους δένουν και τους φέρνουν στην πλατεία του χωριού. Στα δυο πλατάνια της πλατείας έχουν περάσει ένα σκοινί, δένουν το σκύλο και τον ανεβάζουν ψηλά και αφήνουν το σκοινί και πέφτει κ.ο.κ. Αυτό διαρκεί περίπου 3 ώρες. Το έθιμο προήλθε από τη Μεσσήνη και πραγματοποιήθηκε για πρώτη φορά εδώ και μερικά χρόνια”. Και διαπιστώνει ότι “το βασανιστήριο των σκύλων γίνεται την περίοδο του καρναβαλιού και η κορύφωση του εθίμου προς το τέλος αυτής της περιόδου, και σχετίζεται με την ύπαρξη κυνοκέφαλων δαιμόνων και κατά πάσα πιθανότητα με τους “υλακτούντες” (που αλυχτούν) ακόλουθους της Εκάτης. Η δευτερεύουσα λογική αιτιολογία σχετίζεται με την έλλειψη χρησιμότητας των αδέσποτων σκύλων, την τιμωρία της αγέλης σκύλων καθώς και έναν τρόπο προφύλαξης από τη λύσσα. Το διαπεραστικό και ανατριχιαστικό ουρλιαχτό των σκύλων πρέπει να γίνει κατανοητό, να εξηγηθεί ως σημαντικό προφυλακτικό (αποτροπή) διά του θορύβου, όσο το δυνατότερο, τόσο καλύτερα προ-

Κρεμάλα τέλη της δεκαετίας του 1960

φυλάσσει. Η τεχνική της τραμπάλας/κρεμάλας των σκύλων φαίνεται ότι είναι η ίδια παντού. Ο θάνατος του ζώου δεν είναι απαραίτητος, πιο σημαντικό φαίνεται να είναι το τρομερό ουρλιαχτό που έχει ως συνέπεια το διώξιμο των δαιμόνων (και να μην ξεχνάμε ότι και οι καλικάντζαροι εμφανίζονται με τη μορφή σκύλου). Η γεωγραφική εξάπλωση του έθιμου δεν φαίνεται να έχει κάποιο ιδιαίτερο ειδικό βάρος, αντιθέτως οι αναφορές είναι τόσο λίγες που δεν μας επιτρέπουν να χαρακτηρίσουμε το έθιμο πανελλαδικό. Υπάρχει μια αντίφαση ανάμεσα στην τιμωρία και στο γεγονός ότι ο σκύλος είναι κατοικίδιο ζώο και μάλιστα φύλακας. Φαίνεται αταίριαστη μια τέτοια συμπεριφορά απέναντι σε αυτό το χρήσιμο ζώο και ακριβώς αυτή η “παράλογη” διαφορά στη συμπεριφορά μαρτυρά ότι το έθιμο έχει ένα επίπεδο ερμηνείας που δεν μπορεί να προσδιοριστεί με τη λογική”.

Βάρβαρο το έθιμο, έχει καταργηθεί μετά τις αντιδράσεις που έχουν προκληθεί (κάπου γίνεται με ομοιώματα) και όταν έγραφα σχετικά με αυτό στη σειρά δημοσιευμάτων της “Ελευθερίας” έγινε

ένας... χαμός καθώς χωρίς να διαβάσουν οι περισσότεροι θεωρούσαν δεδομένο ότι στο Νησί γινόταν το “σκυλοκρέμασμα”. Είδα και έπαθα για να πείσω ότι πρόκειται για έρευνα, όσους φυσικά ... ήθελαν να πεισθούν.

Το κείμενο που έχει δημοσιευτεί στο “Θάρρος” το 1965 έχει ως εξής: «Παλαιά η ιστορία της “Κρεμάλας”. Αρχή έχει από τα μεταπελευθερωτικά χρόνια της επανάστασης του Εικοσιένα. Εκεί σε μια μικρή πλατωσιά (στο λινοχώρι και όχι λιμοχώρι) που τη λένε “εργαστηράκι” γιατί υπήρχε κάποιο εργαστήριο λιναριού. κάθε χρόνο την αποκριά στήνεται η Κρεμάλα και, όσοι περάσουν από εκείνο το σταυροδρόμι, θα “κρεμαστούν” υποχρεωτικά. Έτσι είναι το έθιμο. Κάποτε, τότε που στο εργαστηράκι μένανε δύο αδέρφια, κρήτες στην καταγωγή, με τις βράκες τους, το εργαστηράκι, ήταν τόπος συγκέντρωσης των λινοχωρητών. Επειδή δεν είχαν άλλον τρόπο διασκέδασεως επενόησαν, εκείνοι οι απλοϊκοί άνθρωποι, την Κρεμάλα. Τρία ξύλα, ένα καρέλι και ένα κομμάτι σχοινί και η Κρεμάλα ήταν έτοιμη. Μαζεύοντουσαν εκεί γύρω και κρέμαζαν τα σκυλιά. Γελούσαν μ’ αυτό τον τρόπο, κουτσόπιναν και διασκέδαζαν έτσι. Ενας από τους παραπάνω κρήτες, ο Γιώργος ο Τσάκωνας ή Λύρας (τον έλεγαν έτσι επειδή έπαιζε λύρα) κρέμασε το σκύλο του επειδή του έφαγε τα μακαρόνια μεσ’ από το πιάτο του, την Κυριακή, την τυρινή, που λένε. Αλλά στη συνέχεια το έθιμο πήρε τη σημερινή μορφή του να κρεμάζονται άνθρωποι χάριν αστεϊσμού και αν δεν τάζουν -το “τάμα” που λέμε- να μην τους ελευθερώνει ο... δήμιος. Το τάμα δεν υπήρχε τότε, καθιερώθηκε τα τελευταία χρόνια. Τότε βάζανε και ντελάλη από βραδύς που έλεγε ότι όποιος δεν θέλει να κρεμαστή να μην πέρναγε την άλλη μέρα, δηλ. την Καθαρά Δευτέρα, από την Κρεμάλα. Για τούτο έμεινε το έθιμο όπως ήταν τότε και διάκριση δεν γίνεται. Κι’ αν είσαι ακόμη και δικαστής θα κρεμαστής υποχρεωτικά. Ας το έχουν, λοιπόν, υπ’ όχτους όλοι όσοι περάσουν από την κρεμάλα την Καθαρή Δευτέρα θα κρεμαστούν υποχρεωτικά γιατί είναι έθιμο. Έτσι μου την είπε την ιστορία της κρεμάλας ο πατέρας μου, έτσι του την είχε πη ο δικός

του. Και φαίνεται ως η πιθανώτερη από εκείνη την άλλη, ότι δηλαδή κάποιος τούρκος εκρέμασε μια γριά κλπ. Γιατί πρώτα ένα τέτοιο πράγμα είναι απίθανο αφού εδώ που σήμερα είναι χρισμένη η πόλις της Μεσσήνης, επί Τουρκοκρατίας δεν υπήρχε πόλις, παρά μόνον ελάχιστα σπιτάκια τσελιγκάδων της Αρκαδίας που κατέβαιναν εδώ στα πεδινά για να ξεχειμάσουνε. Και έπειτα δε θα μπορούσε ποτέ, αν είχε συμβεί η παραπάνω ιστορία, να συνεχισθή από ανθρώπους που θα τους δημιουργούσε τρόμο και καθόλου χαρά και κέφι. Χ.Δ.».

Οι μεταπολεμικοί “απάχηδες” και ντομινοφόροι

Κλασικό στοιχείο του Νησιώτικου καρναβαλιού τα μεταπολεμικά χρόνια αποτέλεσε η ομάδα των απάχηδων και ντομινοφόρων, η μαντολινάτα όπως την έλεγαν. Εισαγωγικά για τις έννοιες θα πρέπει να σημειώσουμε ότι “απάχηδες” (παραφθορά από το όνομα της ινδιάνικης φυλής Απάτσι) χαρακτηρίζονταν οι κακοποιοί του Παρισιού στις αρχές του 20ου αιώνα (η φήμη ήταν τέτοια που έγινε οπερέτα “Οι Απάχηδες των Αθηνών” και αργότερα κινηματογραφική ταινία). Ντόμινο ήταν αρχικά εκκλησιαστικό ένδυμα με κάπα και κουκούλα που έγινε αποκριάτικη στολή αργότερα στο Βενετσιάνικο καρναβάλι με κάπα και μάσκα. Πιερότος ήταν οι φιγούρες του υπηρέτη στην παλιά ιταλική κωμωδία που πέρασαν στο καρναβάλι και κολομπίνα γυναικείο πρόσωπο στην παλιά ιταλική κωμωδία που επίσης πέρασε στο καρναβάλι.

Ετερόκλητα στοιχεία δυτικής επιρροής που ενσωματώθηκαν στο Νησιώτικο καρναβάλι μάλλον από τα προπολεμικά χρόνια αλλά δεν έχουμε μαρτυρίες πέρα από μια φωτογραφία του 1946. Εχουμε όμως μια σημαντική μαρτυρία του Δημήτρη Ι. Κούτη (Μιμίκου) ο οποίος πρωταγωνίστησε σε αυτή την ιστορία και έγραφε στο βιβλίο του “Μια ζωή γεμάτη μουσική”: “Πριν το 1957 μετείχα με την κιθάρα μου στην παρέα των ντομινοφόρων και απάχηδων ως απλός εκτελεστής. Από το 1957 και εφ’ εξής ανέλαβα διοργανωτικό ρόλο, αφού οι τότε μεγάλοι της παρέας είχαν κουραστεί και αποτραβήχτηκαν. Όλες λοιπόν οι προετοιμασίες των απάχηδων και ντομινοφόρων (ως “μαντολινάτα” μας ήξεραν τότε) εγίνοντο στο σπίτι μου, στην αρχή της οδού Κολοκοτρώνη, δίπλα από το “αργαστηράκι” ή “κρεμάλα” όπως λέμε σήμερα. Οι εργασίες άρχιζαν τουλάχιστον πριν τρεις μήνες, ξεκινώντας με την κατασκευή των καπέλων για όλη την παρέα. Έπειτα άρχιζα να μαζεύω όλα τα αντικείμενα που

Η “μαντολινάτα” στις αποκριές του 1946 με μαέστρο (δεξιά) του Θανάση Πετρουλάκη. Το ψηλό καπέλο, η κοιλιά και η καμπούρα είναι ταυτόσημα με την περιγραφή που έκανε ο Δημήτρης Ι. Κούτσης - Η φωτογραφία από το λεύκωμα των ΓΑΚ Μεσσηνίας για το Νησί

ήταν απαραίτητα. Μαντήλια, ζωνάρια, χρώματα, μολύβια για βάψιμο προσώπου, κάποιο παλιό τύμπανο από τη Φιλαρμονική. Έως καρφιτσάκια και παραμάνες. Τα πάντα θα έπρεπε να είναι στη θέση τους για να μην ψάχνουμε την τελευταία στιγμή.

Οι στολές θα έπρεπε να βγουν από τη ναφθαλίνη και να αεριστούν. Υπήρχαν όλες μέσα σε ένα πεντακοσάρι τεπόζιτο λαδιού. Εκεί τις φύλαγα όλο το χρόνο (και μερικές από αυτές υπάρχουν και σήμερα), Εβγαιναν, έμπαιναν σε κρεμάστρες, τις έβαζα στον ήλιο να ξεβρομίσουν από τις ναφθαλίνες και την κελισούρα και αποκτούσαν πάλι τη φόρμα τους. Κάποιες απ’αυτές τις στολές, όπως γιλέκα, στολή παλιάτσου και κλόουν κ. α. Τις είχα πάρει από κάποιο περιοδεύοντα θίασο. Ακόμα πάνω τους είναι γραμμένα τα ονόματα των ηθοποιών που τα χρησιμοποιούσαν.

Τα ντόμινό μας, τα έφτιαχναν τότε οι Λαμπρακίτσες Ευσταθία και Ρουμπίνη, σήμερα κυρίες Κώστα Μοσχοβίτη και Παύλου Καραμουσαλή αντίστοιχα. Αγοράζα πάρα πολλά μέτρα γυαλιστερά υφάσματα (σατέν) διαφόρων χρωμάτων, αλλά κυρίως κόκκινο και κίτρινο. Αφού συμβουλευόμουν για διάφορα φιγουρίνια και αφού έκανα και τους προσωπικούς μου αυτοσχεδιασμούς, έφτιαχνα στολές για πιερότους, κολομπίνες, αμαζόνες, κλόουν κ. α. Στον περίγυρο των στολών ραβόντουσαν πολλά μικρά κουδουνάκια τα οποία δημιουργούσαν ένα μαγικό ήχο στο καρναβάλι, έναν ήχο ξεγνοιασιάς. Τον ήχο του αρλεκίνου, που με το μαγικό του κουδούνισμα ξόρκιζε τη μιζέρια και σηματοδοτούσε τη γιορτή τη χαράς, το Νησιώτικο καρναβάλι”.

Ο μαέστρος

Σε άλλο σημείο μιλάει ειδικά για το μαέστρο που ήταν το κεντρικό πρόσωπο της “μαντολινάτας”: “Στην εμφάνιση του μαέστρου έδινα πάντα μεγάλη προσοχή, αφού εκ των πραγμάτων ήταν αυτός που προηγείτο της παρέλασης και εφαινετο περισσότερο. Προσπαθούσα να διαλέξω τον πλέον κατάλληλο, δηλαδή κάποιον που να έχει την αίσθηση του χιούμορ. Οι πλέον πετυχημένοι μαέστροι που πέρασαν από την παρέα μας ήταν ο Μήτσο και ο Φώτης Πατρινιός. Ο καθένας είχε και τα δικά του καλαμπούρια ενώ και οι δύο έχουν αφήσει μια χαρούμενη αίσθηση και ανάμνηση. Αργότερα ο Μήτσος Πατρινιός ξενητεύτηκε, ενώ ο Φώτης έπιασε δουλειά στη ΔΕΗ και βέβναια μετά εξελίχθηκε σε πάρα πολύ πετυχημένο ερασιτέχνη ηθοποιό, ο οποίος με την όλη του παρουσία και δταστηριότητα τιμά τον τόπο μας, αλλά και τις εκδηλώσεις των αποκρέω. Τον θαυμάσαμε (1998) ως Ιμπραήμ Πασά στην, με προσωπική του φροντίδα, ανακαινισμένη εικαστικά αλλά και από πλευράς κειμένου αναπαράσταση του κρεμάσματος της γριας Συκούς. Βεβαίως εκτός από τους δύο Πατρινιούς υπήρξαν και άλλοι αξιόλογοι μαέστροι που πέρασαν από την κομπανία μας. Αυτοί ήσαν ο Αρτέμης Φανός (φωτογράφος),

ο Αργύρης Φράγκος (ο “ψηλός”), Ο Γιάννης Πλατάρος (μαθηματικός), ο Λάκης Μπίρης, ο Βαγγέλης Ούτσικας κ. α.

Η στολή του μαέστρου ήταν κομμένη και ραμμένη σε στυλ σμόκιν, αλλά με μια μικρολεπτομέρεια ως διαφορά. Το ύφασμα, αντί για ακριβό κασμήρι ήταν μια ευτελούς ποιότητας... λινάτσα. Το ένα της μπατζάκι ήταν κοντύτερο, ενώ στο κολάρο προσάρμοζα ένα τεράστιο παπιγιόν, μισό μέτρο πλάτος! Στηξν πλάτη και την κοιλιά του μαέστρου έβαζα από ένα μαξιλάρι, έτσι που ο μαέστρος να φαντάζει και καμπούρης και χοντρός, ενώ η φιγούρα του να θυμίζει σίγμα τελικό. Το καπέλο του μαέστρου ήταν το κεντρικό και κύριο σημείο της μεταμφίεσης, αφού ούτε λίγο ούτε πολύ είχε τουλάχιστον δύο μέτρα ύψος! Βεβαίως η όλη κατασκευή θα έπρεπε να ήταν ελαφριά, αλλά και απόλυτα προσαρμοσμένη στο κεφάλι του εκάστοτε μαέστρου! Παράλληλα προσάρμοζα και μια μύτη στο μαέστρο (30 πόντους μακριά!) καθώς και ένα τεράστιο μουστάκι φτιαγμένο και αυτό από λινάρι. .

Ο μαέστρος κινούσε μια δίμετρη μπαγκέτα για να δίνει το ρυθμό στην κομπανία, ενώ το σώμα του ολόκληρο παλλόταν ρυθμικά στη μουσική του Μαρς του Αβέρωφ (δύο τετάρτων), δημιουργώντας μια καρικατούρα πραγματικά αστεία”.

Στο βιβλίο του περιλαμβάνει ένα πλήθος στοιχείων και φωτογραφιών από την παρουσία της “μαντολινάτας” στο Νησιώτικο καρναβάλι για δεκαετίες...

Και μετά ήρθαν μαζορέτες και βραζιλιάνες...

“**Η** Αποκριά στην περίοδο της δικτατορίας έχασε ακόμη περισσότερο την παλιά της φυσιογνωμία παρά τις προσπάθειες των τότε δημοτικών αρχόντων να οργανώσουν έναν “μεγαλοπρεπή” Καρνάβαλο, εκμεταλλευόμενοι κατά κάποιον τρόπο και τη γιορτή της Αποκριάς για προπαγανδιστικούς λόγους”. Αυτό γράφει ο Γιάννης Καιροφύλας στο βιβλίο του “Η Αθηναϊκή Αποκριά” και στο Νησιώτικο καρναβάλι κάνουν την εμφάνισή τους οι... μαζορέτες. Η παρουσία τους εξαγγέλθηκε για πρώτη φορά το 1970: “Έχουν κληθή και αποδέχθηκαν την πρόσκληση και θα παρουσιασθούν γαλλικά, γερμανικά και ιταλικά χορευτικά συγκροτήματα, μαζορέτες, μανεκέν κ.λπ.”. “Οφθαλμόλουτρον” για εκείνη την εποχή το θέαμα με τις μαζορέτες αλλά στις περιγραφές δεν εμφανίζεται το το “γαλλικόν καλλιτεχνικόν συγκρότημα “Τερουάρ-Ανζεβιέν” της πόλεως Ανζέρ, εκ 30 καλλιτεχνών”. Το 1971 όμως εμφανίζεται το “Διεθνούς Φήμης Γαλλικό καλλιτεχνικόν συγκροτήμα “Μαζορέτες του Πιερφέ” αποτελούμενο εκ 30 καλλιτεχνών”. Ενώ το 1973 “με θύελλα χειροκροτημάτων υποδέχθησαν χιλιάδες πανηγυριστών την 5ην μ. μ. της Κυριακής εις την πλατείαν την πρώτην εμφάνισιν του γαλλικού συγκροτήματος των μαζορετών της πόλεως Γιέρς Τουλώνος (Γαλλίας). Οι οποίες εμφανίστηκαν όχι μόνον στο καρναβάλι τη Δευτέρας αλλά και στο χορό του Δήμου στο “Σαν Αγκοστίνo”.

Έτσι οι μαζορέτες έγιναν... “θεσμός” στο Νησιώτικο καρναβάλι και εμφανίστηκαν πάλι το 1977 (“Κόκκιμες Τουλίπες” από την Καρλσρούη Δυτικής Γερμανίας), το 1978 (με το συγκρότημα Ballets Antilas Les Madras από τι Γαλλικές Αντίλες), το 1979 (από τη Γαλλία) και το 1984 οπότε η πρώτη ελληνική εμφάνιση με τις μαζορέτες της Κέρκυρας. Οι συνθήκες πλέον έχουν αλλάξει και το

1990 γίνεται γνωστό ότι η Μεσσήνη διαθέτει το δικό της συγκρότημα με μαζορέτες που χορεύουν λαμπάντα, το χορό που κάνει θραύση στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Στις εφημερίδες καταγράφεται συνεχής παρουσία για πολλά χρόνια στη συνέχεια.

Ο καιρός πέρασε, οι μαζορέτες έγιναν τετριμμένο θέμα και η νέα μόδα στα καρναβάλι ήταν πλέον οι Βραζιλιάνες (της εν Αθήναις παροικίας φυσικά) και το 2001 καταγράφεται η πρώτη εμφάνιση του “Σάμπα Μπραζίλ” με οκτώ Βραζιλιάνες, Εδώ μάλλον τα σχόλια ήταν αρνητικά, υπήρξαν κάποιες σεμφανίσεις και τα επόμενα χρόνια αλλά οι Βραζιλιάνες δεν έγιναν... μαζορέτες και δεν ενσωματώθηκαν στο καρναβαλικό θέαμα.

Όταν έπεσε η εξέδρα...

Η εξέδρα ήταν πάντοτε το σύμβολο των “από πάνω”. Σε αυτή μοστράριζαν “οι αρχές” και ως εκ τούτου η παρουσία της κάποια στιγμή στο καρναβάλι ανέτρεπε το... ανατρεπτικό του χαρακτήρα του, που το ήθελε να φέρνει τα πάνω-κάτω. Αλλά το Νησιώτικο καρναβάλι μια χρονιά αποφάσισε να εκδικηθεί για την “ασέβεια” στο χαρακτήρα του. Το 1965 η εξέδρα είχε στηθεί μπροστά από την Εθνική Τράπεζα και η καρναβαλική παρέλαση γινόταν υπό τους ήχους της Φιλαρμονικής και της... βροχής που έπεφτε. Ορθιοι οι επίσημοι την παρακολουθούσαν αλλά κάποια

Η φωτογραφία με την κατάρρευση της εξέδρας το 1965 είναι μάλλον του Χρήστου Αλειφέρη από το Αρχείο Περιηγητικής Λέσχης Μεσσήνης 1963-1967 / Γιάννης Π. Πλατάρος

στιγμή έγινε... πανικός. Οι εξέδρα έπεσε υπό το βάρος του... φορτίου, οι επίσημοι κοψοχολιάστηκαν αλλά το πάτωμα έπεσε... γλυκά και δεν τραυματίστηκε κανένας. Οι “πληβείοι” το ευχαριστήθηκαν καθώς σύμφωνα με την περιγραφή καλαματιανής εφημερίδας “τα χέρια των θεατών... πόνεσαν από τα χειροκροτήματα όταν η εξέδρα των επισήμων έπεσε... ευτυχώς στα μαλακά”.

Η εξέδρα αποτέλεσε χαρακτηριστικό στοιχείο του καρναβαλιού-θεάματος από τα τέλη του 19ου αιώνα, όταν στην Καλαμάτα κατασκευαζόταν στην Κάτω Πλατεία (23ης Μαρτίου) για να παρακολουθούν... επί χρήμασι οι έχοντες, την παρέλαση των μασκαράδων.

Οι “έχοντες” είχαν και το προνόμιο του “θεωρείου” στο Νησιώτικο καρναβάλι από τα χρόνια τα παλιά, καθώς μπορούσαν να πιάσουν... στασίδι στα μαγαζιά στη νότια πλευρά της πλατείας απολαμβάνοντας καφέ, αναψυκτικά και νησιτίσιμα γλυκά σε καφνεία και ζαχαροπλαστεία που είχαν αναπτυχθεί εκεί. Για τους άλλους υπήρχε η “γυμνή” βόρεια πλευρά της πλατείας καθώς δεν επιτρεπόταν να σταθούν μπροστά από τα... θεωρεία

Τα νεώτερα χρόνια η εξέδρα αντικαταστάθηκε από “θεωρεία” με... πλαστικές καρέκλες στη βόρεια πλευρά της πλατείας, όπου φωτογραφίζονται καρναβαλιζόμενοι ενίοτε μετά λαγάνας κάθε είδους επίσημοι και παρατρεχάμενοι.

Λαογραφία, εμπόριο και εξουσία... δεν τα πάνε και τόσο καλά. Με χαμένη τη λαογραφία από χέρι καθώς το εμπορικό καρναβάλι και η διψασμένη για “φαίνεσθε” εξουσία, την έχουν αρχειοθετήσει στο φοριαμό με τα αζήτητα.

Μια χρονιά που δεν έγινε καρναβάλι

Νησιώτικο καρναβάλι δεν έγινε άλλη μια φορά τα μεταπολεμικά χρόνια, όπως και στα περισσότερα μέρη της Ελλάδας, το 1964. Δεν απαγορεύτηκε όπως έλεγαν κάτι... φωστήρες της δημοσιογραφίας στα τηλεπαράθυρα, οι εκδηλώσεις ματαιώθηκαν σιωπηρά στο πλαίσιο του “εθνικού πένθους” για το θάνατο του τότε βασιλιά Παύλου. Για ημέρες η συζήτηση ήταν πέθανε δεν πέθανε και ο θάνατος ανακοινώθηκε στις 6 Μαρτίου. Η κηδεία έγινε στις 12 Μαρτίου και η Καθαρά Δευτέρα ήταν στις 15 Μαρτίου. Σε πολλές πόλεις τα καρναβάλια ματαιώθηκαν σιωπηρά στο πλαίσιο του πένθους (Πάτρα, Κέρκυρα), όμως έγιναν σε άλλες περιοχές όπως στη Νάουσα (“Μακεδονία” 15/3/1964), Αγιασσό Μυτιλήνης (“Ελευθερία” 17/3/1964) και αλλού. Η ματαιώση προκάλεσε ανάλογα προβλήματα με τα σημερινά με αποτέλεσμα και τότε να τεθούν ζητήματα αποζημιώσεων όπως προκύπτει από σχόλια εφημερίδων: “Είναι γεγονός ότι ο θάνατος του Βασιλέως Παύλου προεκάλεσεν οικονομικόν πλήγμα εναντίον ωρισμένων επαγγελματιών, κυρίως των περιοχών Πατρών, Κερκύρας και άλλων, όπου κατά τας ημέρας αυτάς των αποκρέω παρατηρείται κατ’ έτος έκτακτος εμπορική δραστηριότητα. Δεδομένου μάλιστα ότι εκ της ματαιώσεως των εορτών του καρναβάλου υπέστησαν ζημίας οι εν λόγω επαγγελματίαι, διότι είχαν υπογράψει συμβόλαια με ορχήστρες, σερβιτόρους κλπ., ορθόν είναι όπως η κυβέρνησις αντιμετωπίση κατά τρόπον ρεαλιστικόν την μοναδικήν των περιπτώσιν και τύχουν ούτοι κάποιας ενισχύσεως ή βοήθειας δια να δυνηθούν και ανταπεξέλθουν εις τα έκτακτα έξοδα και τας σοβαράς επιβαρύνσεις της εορταστικής στασιμότητος των ημερών αυτών” (“Εμπρός” 14/3/1964).

Στο Νησί

Το 1964 το Νησιώτικο καρναβάλι ξεκίνησε με... φόρα από την επιτυχία των εκδηλώσεων τα προηγούμενα χρόνια και αναγγέλθηκε ο χορός του “Παμίσου” (“Σημαία” 5/3/1964) : “Πολλοί Καλαματιανοί και ιδίως φίλαθλοι ετοιμάζονται να εκστρατεύσουν το Σαββατόβραδο για τη Μεσσήνη όπου θα δοθή ο μεγάλος ετήσιος χορός του γυμναστικού και ποδοσφαιρικού συλλόγου “Πάμισος” στην αίθουσα του κινηματογράφου “Τιτάνια” της γείτονος. Έτσι πέραν του ότι θα ενισχύσουν το λαμπρό αυτό σωματείο, που τελευταίως αναπτύσσει ζηλευτή δράσι, θα έχουν και την ευκαιρία να περάσουν μια πραγματικά αποκρηάτικη βραδυά μέσα σε ατμόσφαιρα κεφιού και ξεφαντώματος που, όπως προβλέπεται, θα διαρκέση μέχρι τις πρωινές ώρες”. Την επόμενη ημέρα όμως πέθανε ο Βασιλιάς Παύλος, κηρύχθηκε πένθος και αναβλήθηκε ο χορός (“Θάρρος” 7/3/1964), και σιωπηρώς ενδεχομένως οι επίσημες καρναβαλικές εκδηλώσεις. Το “ενδεχομένως” έχει να κάνει με το γεγονός ότι δεν επέτρεψε ο καιρός ούτε την έξοδο από τα σπίτια: “Η Καθαρά -με συγχωρείτε... βροχερά- Δευτέρα, εφέτος ανέτρεψε τα σχέδια επαγγελματιών και ιδιωτών και ανάγκασε πολλούς από τους δεύτερους να κλεισθούν στο καβούκι τους. Πρώτη φορά, λένε οι παλαιότεροι, την Καθαρά Δευτέρα όχι μόνον δεν είχαμε λιακάδα αλλά δεν μπορούσαμε να βγούμε από τα σπίτια μας” (“Θάρρος” 18/3/1964). Και στη Μεσσήνη “δεν έγινε τίποτε το εξαιρετικό, που να μυρίζει κάπως Αποκρηά” σύμφωνα με το ρεπορτάζ που συνδυάζει το πένθος με τη βροχή ως δύο... κακά για την ματαίωση των καρναβαλικών εκδηλώσεων: “Κάτι με το εθνικόν πένθος, κάτι με τη διήμερη βροχή πέρασε και η τελευταία Αποκρηά και η Καθαρή Δευτέρα και μπήκαμε στη Σαρακοστή σχεδόν υπό... εχεμύθειαν! Ούτε στην Καλαμάτα, ούτε στη Μεσσήνη, όπου άλλοτε γινόταν μεγάλο γλέντι και την Καθαροδευτέρα ο Νησιώτικος Καρνάβαλος είχε το λόγο και η πατροπαράδοτη... κρεμάλα εθαυματούργει, έγινε τίποτε το εξαιρετικό που να θυμίζει κάπως Αποκρηά. Αν αφαιρέσει κανείς την περιορισμένη κίνηση που

παρουσίασαν ωρισμένα εξοχικά κέντρα κατά το διήμερο αυτό, κατά τα άλλα υπήρχε ακεφιά και... νεκραΐλα. Ας φυλάξουν λοιπόν οι συμπολίτες την όρεξή τους για του... χρόνου” (“Σημαία” 18/3/1964). Από το κείμενο φαίνεται ότι ο συντάκτης περισσότερο υποθέτει παρά κάνει... επιτόπιο ρεπορτάζ.

Εγινε “από κάτω”

Μια αναφορά του Δημήτρη Κούτη (Μιμίκου) στο βιβλίο του “Μια ζωή μουσική” έρχεται να διαφεύσει αλλά και να επιβεβαιώσει το ρεπορτάζ, καθώς όπως φαίνεται καρναβάλι έγινε “από κάτω”. Όπως γράφει “μια Καθαροδευτέρα, νομίζω το 1962, στην παρέλαση είμαστε μόνον εμείς” και πιο κάτω “επειδή ο δήμος δεν μετέχει επισήμως”. Ο συνδυασμός αυτών των δύο φράσεων και η επιφυλακτικότητα σχετικά με το χρόνο (ας σημειωθεί ότι το 1962 έγινε μεγάλο καρναβάλι όπως προκύπτει από περιγραφές εφημερίδων) οδηγούν στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για το 1964 (ο δήμος μετείχε επισήμως όλα εκείνα τα χρόνια εκτός του 1964).

Ας δούμε πως περιγράφει τα συμβάντα ο Δημήτρης Κούτης: “Μια Καθαροδευτέρα, νομίζω το 1962, στην παρέλαση είμαστε μόνον εμείς! Πράγματι δεν υπήρχε άλλο συγκρότημα πλην κάποιων μεμονωμένων. Αυτοί ήσαν ο γείτονάς μου ο Κουλούρης, ο οποίος κάθε χρόνο αυτοσχεδίαζε και παρουσίαζε κάτι πρωτότυπο, ο Γιάννης ο “μάπας” ο οποίος ίππευε (ή μάλλον... “όνευε”) ένα γαϊδούρι ανάποδα, ήταν μουτζουρωμένος, τα παιδάκια από πίσω τον έπαιρναν με τις λεμονόκουπες, ενώ οι τολμηρότεροι πλησίαζαν και τον λουλάκωναν με την προτροπή του Φώκια (Μαρκόπουλου) που παρακολουθούσε το γαϊδαρο και του έδινε καμμιιά κλωτσιά για να ταρακουνήσει λίγο τον αναβάτη του. Επρόκειτο πράγματι για μια παρωδία για μια παρωδία της μεσαιωνικής-βυζαντινής διαπόμπευσης των απίστων γυναικών που εγίνετο ακριβώς με τον ίδιο τρόπο. Από κει άλλωστε υπάρχει και η κακία που λέγεται μεταξύ γυναικών: “Τις ξέρουμε τις πομπές σου”. Τέλος πάντων όταν

Η μαντολινάτα κάπου στις αρχές της δεκαετίας 1950-1960, με φόντο την ανατολική πλευρά της πλατείας βορείως του κτηρίου της Εθνικής Τράπεζας

τελειώνει η παρέλαση, έρχεται ο Ντίνος Φωτόπουλος, δημοτικός σύμβουλος τότε και μου λέει: “Μπράβο Κούτη! Διατηρείς την παράδοση και δεν αφήνεις να σβήσει το έθιμο! Επειδή όμως ο δήμος δεν μετέχει επισήμως, πάρε αυτά από μένα!...”. Και λέγοντας αυτά μου ενεχειρίζει ένα αρκετά παχύ φάκελλο με άγνωστο περιεχόμενο. Μόλις πήρα στα χέρια μου το φάκελλο, όλοι με πήραν από πίσω, δσαν τα σκυλιά που διεκδικούσαν μερίδιο από τον απρόσμενο μεζέ! Στην πρώτη γωνία δεν άντεξα και άνοιξα το φάκελλο. Υπήρχαν μέσα 6 ολόκληρα κατοστάρικα, ποσό πάρα πολύ αξιόλογο για εκείνη την εποχή αν σκεφθούμε ότι το μεροκάματο ήταν τότε γύρω στις 40 δραχμές! Με τα λεφρά εκείνα πήγαμε στο μαγαζί του Πέτρου Πετρόπουλου (Χατζάρα) και φάγαμε – ενθυμούμαι χαρακτηριστικά – γίγαντες και άλλα νηστήσιμα. Η συνέχεια όπως πάντα γινόταν στα ζαχαροπλαστεία “εν χορδαίς και οργάνοις” αλλά και με το απαραίτητο λικέρ του παλιού καιρού...”.

Το κείμενο έχει ξεχωριστή λαογραφική αξία γιατί δίνει και την εικόνα αυθεντικών αγροτικών καρναβαλιών, το ανάποδο καβαλίκεμα του γαϊδάρου από άντρες ντυμένους γυναίκες και διαπομπευόμενους από τη... μαρίδα ήταν διαδεδομένο στον αγροτικό χώρο, θυμάμαι ως “πρωταγωνιστή” αυτής της παρωδίας στη Στέρνα τον μπαρμπα Χαρλάμη (Χαβδαλιά) σε μια πομπή ακριβώς όπως την περιγράφει ο Δημήτρης Κούτης.

“ Ας φυλάξουν λοιπόν οι συμπολίτες την όρεξή τους για του... χρόνου” καταλήγει το ρεπορτάζ του 1964, μετά από 58 χρόνια η προτροπή... είναι επίκαιρη!

Το ερμηνευτικό πλαίσιο και ένα υστερόγραφο

Στα κείμενα που προηγήθηκαν επιχείρησα να παρουσιάσω τα βασικά δομικά χαρακτηριστικά του Νησιώτικου καρναβαλιού και τα στάδια της εξέλιξής του, τις προσαρμογές αλλά και τις μεταλλάξεις μιας αρχέγονης γιορτής. Η οποία δεν χρονολογείται στα 160+ χρόνια όπως κακώς επιμένουν οι συμπατριώτες μου, αλλά χάνεται στο βάθος του χρόνου και την εποχή που κατοικήθηκε ο τόπος. Προκειμένου να γίνει αντιληπτή η προέλευση του Νησιώτικου καρναβαλιού θα πρέπει να θέσουμε το ερμηνευτικό πλαίσιο όπως διατυπώνεται από τους ειδικούς.

Ο Γιάννης Κιουρτσάκης στο βιβλίο του “Καρναβάλι και καραγκιόζης – Οι ρίζες και οι μεταμορφώσεις του λαϊκού γέλιου”, αναφερόμενος στο κύριο δομικό στοιχείο του καρναβαλιού γράφει: «Οι γιορτές αυτού του τύπου, που αποτελούν πρωταρχικά ένα κοσμικό γεγονός -την εναλλαγή των εποχών και την ανανέωση της φύσης- διακρίνονται από την κοινή τάση να αντιστρέφουν επίμονα και συστηματικά την τάξη και τις ιεραρχίες της κοινωνίας. Το γύρισμα του χρόνου εκφράζεται προνομιακά μ’ ένα καθολικό αναποδογύρισμα: την οικοδόμηση ενός κόσμου από την ανάποδη, όπου οι άνθρωποι βγάζουν τα ρούχα τους και τα ξαναφορούν ανάποδα, οι άντρες ντύνονται γυναίκες και οι γυναίκες άντρες, ο ζητιάνος ενθρονίζεται βασιλιάς και ο καντηλανάφτης παπάς, ο τρελός ανακηρύσσεται σοφός, ο διάβολος δοξολογείται, η θεία λειτουργία τρέπεται σε βωμολοχία κ.λπ. Αυτή η γενική αναστροφή χαρακτηρίζει πρώτα απ’ όλα το ίδιο το καρναβάλι στη στενή του έννοια, δηλαδή την κινητή γιορτή που τελείται σε ολόκληρη τη χριστιανική προβιομηχανική Ευρώπη πριν από τη μεγάλη Σαρακοστή, σημαδεύοντας το τέλος του χειμώνα μ’ ένα οργιαστικό ξέσπασμα, το οποίο ετοιμάζει την άνοιξη, την ευφορία της γης, τη γονιμότητα των ζώων και ανθρώπων.

Αναπαράσταση του “γάμου” μάλλον τη δεκαετία του 1950-1960 με... ονήλατο άρμα, μια αναπαράσταση που την συναντούμε σε γραπτή πηγή για πρώτη φορά στο καρναβάλι του 1900 στο οποίο εμφανίστηκαν “ονηλάται παριστώντες τον γάμον των χωρικών και την διδομένην προίκα”. Μια αναπαράσταση που έρχεται από πολύ μακριά και επαναλήφθηκε με διαφορετικό τρόπο κάθε φορά σε πολλά από τα επόμενα καρναβάλια μέχρι τα πρόσφατα

Γιορτή που στοιχειοθετείται από ποικίλες εκδηλώσεις: τελετουργικές πράξεις, όπως οι διάφοροι καθαρμοί, η έξωση των δαιμόνων, το άναμμα και το σβήσιμο των φώτων ή μιας πυράς· δρώμενα όπως οι αγώνες μεταξύ αντίπαλων ομάδων, η στέψη και η καθαίρεση ενός πλασματικού βασιλιά, το κάψιμο ή ο ενταφιασμός ενός ανδρείκελου που αναπαριστά το χειμώνα, τον παλιό χρόνο ή τον απερχόμενο Καρνάβαλο, ο πόλεμος Καρνάβαλου και Σαρακοστής (ή η δίκη και καταδίκη του πρώτου από τη δεύτερη), αναπαραστάσεις της γενετήσιας πράξης, του θανάτου και της νεκρανάστασης, παρωδίες του γάμου και της κηδείας· γλέντια και πλουσιοπάροχα συμπόσια όπου κυριαρχούν η μέθη, η αθυροστομία και οι ξέφρενοι χοροί· και, φυσικά, μεταμφιέσεις και πομπές προσωπιδοφόρων: “αγριάνθρωποι” που φορούν δέρματα ζώων, φυλλώματα δέντρων, άχυρα και κουδούνια και κρατούν ρόπαλα ή μαγκούρες, άνθρωποι ντυμένοι αρκούδες και άλλα ζώα-πνεύματα της φύσης που εισβάλλουν έξαφνα στον κόσμο των πολιτισμένων, ή ψυχές των νεκρών που επισκέπτονται τους ζωντανούς λερώνοντας τον κόσμο, προκαλώντας τους περαστικούς, χτυπώντας τις γυναίκες, ρίχνοντας διάφορα αντικείμενα, κάνοντας εκκωφαντικούς θορύβους, μπαίνοντας μέσα στα σπίτια, αναστατώνοντας τα πάντα. Γιορτή με ολοφάνερη αγροτική προέλευση, που συνδυάζει την ανάκληση του χθόνιου κόσμου με τις επίγειες απολαύσεις, τον θάνατο με την έκρηξη της ζωής που γυρεύει, μας λένε οι λαογράφοι, να αποπέμψει τα πνεύματα του κακού και να χαρεί την καλοχρονιά και την ευημερία που συγχωνεύει, τέλος, ένα πλήθος έθιμα του παγανιστικού κόσμου, τα οποία η Εκκλησία -μην μπορώντας να τα εξοστρακίσει- αναγκάστηκε να ενσωματώσει στον δικό της εορτολογικό κύκλο [...] [...] Αυτά λοιπόν τα έθιμα κουβαλούν από την ύπαιθρο οι καινούργιοι κάτοικοι των αναπτυσσόμενων μεσαιωνικών πόλεων της Δύσης, όπου το καρναβαλικό τελετουργικό ανανεώνεται,μπολιάζεται με την αστική ζωή, καθρεφτίζει νέους κοινωνικούς συσχετισμούς και αποκτά καινούργιες σημασίες. Ο πόλεμος του Καρνάβαλου κατά της Σαρακοστής, της κρεοφαγίας εναντίον της νηστείας, της

αφθονίας εναντίον της λιτότητας, του αισθησιασμού εναντίον της εγκράτειας, της ελευθεριότητας του γέλιου εναντίον της θρησκοληψίας, συμβολίζει τώρα τον ανταγωνισμό όχι απλώς δύο εποχών του έτους, αλλά δύο αντίπαλων κοινωνικών και πολιτισμικών χρόνων, δύο ιδεολογιών που ενσαρκώνονται σε δύο πρόσωπα φορτισμένα με αντιθετικές αξίες: Από τη μια, ο χρόνος της Εκκλησίας - χρόνος της επίσημης σοβαρότητας και των απαγορεύσεων, συμπυκνωμένος στη βλοσυρή, στεγνή και αποστεωμένη μορφή της Σαρακοστής· από την άλλη, ο χρόνος των λαϊκών και των πληβείων, των συντεχνιών και των επαγγελματιών, του “λαού” μέσ’ από τον οποίο αναδύεται η νεόκοπη αστική τάξη - χρόνος ολοένα πιο κοσμικός, γεμάτος δυνατότητες και προσδοκίες, ταυτισμένος με την ανέμελη, πληθωρική και παχύσαρχη μορφή του Καρνάβαλου. Κι έτσι η μαγική αγροτική τελετουργία τρέπεται σε πάνδημο αστικό θέαμα - ένα θέαμα του οποίου ο λαός είναι συνάμα ο θεατής και ο πρωταγωνιστής».

Σε αυτό το ερμηνευτικό πλαίσιο, οι παλαιότεροι αναγνωρίζουμε πολλά στοιχεία από το αυθόρμητο λαϊκό καρναβάλι, από το κείμενο ξεπηδούν εικόνες των παιδικών μας χρόνων στις γειτονιές που ζήσαμε αλλά και στους δρόμους και την πλατεία της πόλης. Ενώ εξηγείται και η (πολύ νεότερη στον τόπο μας) αλλαγή της φυσιογνωμίας του Νησιώτικου καρναβαλιού, όπου συνέβη το αντίστροφο: Το αστικό θέαμα παραμορφώνει τη μαγική αγροτική τελετουργία και εισάγει καινούργια στοιχεία μετά το 1899 που θεωρείται και ως ο χρόνος στον οποίο σημειώνεται μια “έκρηξη” καρναβαλική σε όλη την Ελλάδα.

Και εδώ κλείνω το αφιέρωμα στο Νησιώτικο καρναβάλι με την ελπίδα ότι δόθηκε η ευκαιρία να το γνωρίσουμε καλύτερα και κατανόηθηκε η ανάγκη των ριζικών αλλαγών με την σύγχρονη παρουσίαση των ζωογόνων στοιχείων του. Κάτι το οποίο αφορά φυσικά και πρωτίστως εκείνους που ζουν στην πόλη και το καρναβάλι είναι δική τους υπόθεση....

Και ένα υστερόγραφο

Ένα υστερόγραφο: Για λόγους... εμπορικούς έχουμε την πρωτοτυπία του καρνάβαλου την Καθαροδευτέρα. Ημέρα κατά την οποία γίνονται αποκριάτικες εκδηλώσεις και σε άλλες περιοχές αλλά με αρχέγονα δρώμενα, ο καρνάβαλος συμβολίζοντας την “αφθονία” κατά κανόνα καιγόταν το βράδυ της Κυριακής. Οι Νησιώτες τον ενσωμάτωσαν αργότερα στη δική τους μεγάλη αγροτική αποκριάτικη γιορτή που γινόταν τη Δευτέρα για να προσελκύσουν το ενδιαφέρον κυρίως των καλαματιανών, αλλά και για να μην συμπέσουν με ενδεχόμενη αναβίωση του παλιού καλαματιανού καρναβαλιού που γινόταν για λίγα χρόνια τις δύο Κυριακές της αποκριάς.

